SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Pripomíname si 25. výročie Víťazného februára 65
E. Jóna, Viktorinova Gramatika a jeho názory na spisovný jazyk 69
Š. Ondruš, Je slovo *doska* grécko-latinského pôvodu 76
J. Oravec, Syntaktické vzťahy členov v tesných spojeniach zhodných substantív . . . 83
J. Mlacek, O frekvencii vetných členov v súvislom texte 93

DISKUSIE

I. Ripka, O problematike nárečových slovníkov 97
G. Horák, O triedení vedľajších viet . . . 103

SPRÁVY A POSUDKY

Výročné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. M. Majtán . . . 110
Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike vo Varšave. J. Mistrík 114
VII. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. J. Ružička 115
Správa o VIII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry. J. Bartoš 116
Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. I. Ripka 118
Bauer, J. — Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. J. Mlacek 121

ROZLIČNOSTI

Kotol, kotla — 6. p. *v kotle* (nie „v kotli"). Š. Peciar 124
O písaní názvov typu *Závada pod Čiernym vrchom*. L. Dvonč 125
Ešte o významoch slov *paskuda, paskudník, paskudný*. Š. Lipták 127

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 38 — 1973
ČÍSLO 2

Štefan Peciar

PRIPOMÍNAME SI 25. VÝROČIE VÍŤAZNÉHO FEBRUÁRA

1. Štvrťstoročie nie je dlhý čas v živote národa a spoločnosti. Ale v obdobiach významných spoločenských zvratov, keď sa vývin spoločnosti zrýchľuje a zintenzívňuje, môžu za dvadsaťpäť rokov nastať vo vnútornej štruktúre, v organizácii a v spôsobe života spoločnosti podstatné, kvalitatívne zmeny, ktoré privodia zánik starej a vznik novej spoločensko-ekonomickej formácie. Takýmto revolučným vývinom prešli naše národy a národnosti od februára 1948, keď sa v našom štáte chopila moci robotnícka trieda, vedená Komunistickou stranou Československa.

Vyvlastnením a zospoločenštením výrobných prostriedkov sa utvorila ekonomická základňa socializmu. V priebehu päťdesiatych rokov a začiatkom šesťdesiatych rokov sa vybudovali základy socialistického spoločenského poriadku. V hospodárskej oblasti úplne zvíťazili socialistické výrobné vzťahy. Na ich upevňovanie a rozvíjanie sa vybudovala mohutná materiálno-technická základňa, charakterizovaná prudkým rastom priemyselnej výroby a industrializáciou Slovenska. Socialistické výrobné vzťahy v poľnohospodárstve zmenili od základov život na dedine. Podstatne sa zmenila sociálna a ekonomická štruktúra spoločnosti. Zrodila sa nová spoločenská trieda družstevného roľníctva. Utvoril sa triedny zväzok robotníctva, roľníctva a pracujúcej inteligencie pod vodcovstvom robotníckej triedy.

Výrazne sa pozdvihla životná úroveň všetkých tried a vrstiev spoločnosti. Vzrástla celková vzdelanosť ľudu a kultúrna úroveň našich národov a národností. Sústavná a veľkorysá starostlivosť socialistického štátu o rozvoj vedy a techniky umožnila, že vznikli desiatky vedeckovýskumných pracovísk ČSAV a SAV a vysokých škôl, na ktorých stovky vedeckých a odborných pracovníkov profesionálne rozvíjajú základný a aplikovaný výskum v najrozmanitejších vedných odboroch. Skrátenie pracovného času na päť dní v týždni poskytuje pracujúcim väčšie možnosti venovať sa sebavzdelávaniu, kultúre a zvyšovať si odbornú kvalifikáciu. ČSSR zaujala

popredné miesto medzi ekonomicky a kultúrne vyspelými krajinami svojím ekonomickým potenciálom, rastom výroby, životnou úrovňou obyvateľstva, rozvojom vzdelanosti, kultúry a vedy, ako aj sociálnymi vymoženosťami v prospech pracujúcich.

Prijatím zákona o československej federácii a jeho uvedením do života sa vyriešili vzťahy našich národov a národností na marxisticko-leninských zásadách socialistického spolunažívania.

Spojenectvo a spolupráca so socialistickými krajinami a priateľstvo so Sovietskym zväzom poskytuje nášmu štátu ochranu pred agresiou a nátlakom imperialistických síl a zabezpečuje našim národom štátnu a národnú zvrchovanosť a pokojný politický, hospodársky a štátny rozvoj. Prehlbujúca sa ekonomická integrácia a kooperácia krajín RVHP utvára priaznivé podmienky pre maximálny rozvoj výroby vo všetkých členských štátoch.

Po prekonaní ekonomickej stagnácie a spoločenskej, politickej a ideologickej krízy v druhej polovici šesťdesiatych rokov, zavinenej nedôslednosťami a chybami v riadení štátu a spoločnosti, vykročila naša spoločnosť XIV. zjazdom KSČ do novej etapy dynamického rozvoja vyspelého socializmu.

V tejto etape sa už začali zreteľnejšie prejavovať prednosti nášho spoločensko-ekonomického zriadenia a jeho prevaha nad kapitalizmom vo všetkých sférach spoločenského života: v rýchlom tempe hospodárskeho rozvoja, v plnšom a všestrannejšom uspokojovaní stále rastúcich materiálnych a kultúrnych potrieb pracujúcich na základe zvyšovania efektívnosti výroby, v prehlbovaní morálnej a politickej jednoty všetkých tried a vrstiev spoločnosti na princípoch marxizmu-leninizmu a socialistického internacionalizmu, v sociálnej politike, v nebývalom rozvoji školstva, kultúry a vedy, v utváraní optimálnych podmienok pre všestranný a harmonický rozvoj politicky a morálne vyspelých ľudí. Účasťou stále väčšieho počtu pracujúcich na priamom riadení štátu a spoločnosti sa prehlbuje socialistická demokracia. Využívaním vedeckého a technického pokroku, organickým spájaním vymožeností vedeckotechnickej revolúcie s prednosťami socialistického zriadenia sa postupne odstraňujú podstatné rozdiely medzi fyzickou a duševnou prácou, medzi mestom a dedinou. Stále intenzívnejšie prebieha proces zbližovania a vyrovnávania rozdielov medzi triedami a sociálnymi skupinami.

Výchova pracujúcich v duchu marxisticko-leninskej ideológie a komunistickej morálky povedie k hlbokým premenám v myslení a konaní ľudí, k postupnému prekonávaniu maloburžoáznych prežitkov a k formovaniu „socialisticky zmýšľajúceho a správajúceho sa človeka, ... všestranne pripraveného, odborne vzdelaného, s vysokou kultúrnou úrovňou, ideovo-

politicky zapáleného a úplne oddaného socializmu", ako to vyjadril XIV. zjazd KSČ.

2. Je pochopiteľné a prirodzené, že revolučné premeny, ktorými prešla naša spoločnosť od Víťazného februára, majú odraz vo vývine jazyka, ktorý ako najdôležitejší nástroj rozvoja spoločnosti citlivo reaguje na podstatné zmeny v jej živote a na vyjadrovacie potreby jej členov. Najmarkantnejšie sa prejavil vplyv spoločenských zmien v spisovnom jazyku, ktorý je nerozlučne spätý s kultúrnym životom spoločnosti. Po víťazstve robotníckej triedy nad buržoáziou v r. 1948 začala sa spisovná slovenčina vyvíjať v nových, oveľa priaznivejších spoločenských podmienkach ako predtým. Začalo sa nové obdobie jej vývinu, charakterizované všestranným rozvojom spisovného jazyka, prehĺbeným vedeckým poznávaním jeho vnútorných zákonitostí a špecifických čŕt a cieľavedomou kodifikáciou vo všetkých rovinách jeho stavby.

S postupujúcou demokratizáciou školstva a kultúry sa mnohonásobne zvýšil počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny najmä z radov novej inteligencie, pochádzajúcej z robotníckej triedy a drobného roľníctva zo všetkých krajov a okresov slovenského jazykového územia. Tento spoločenský faktor priniesol so sebou isté uvoľnenie zmeravených puristických poučiek a noriem, ovládajúcich spisovnú slovenčinu v predchádzajúcom období. Súčasne sa však vo vývine spisovnej slovenčiny výraznejšie prejavili celonárodné tendencie a jej vnútorné zákonitosti. Ustálila sa jej hlásková podoba a morfologická stavba. Vývin spisovnej slovenčiny pozitívne usmernila kodifikácia z r. 1953, ktorou sa zdôraznili isté špecifické črty slovenského jazyka a v súlade s nimi sa uskutočnila pravopisná úprava.

Súčasne s pribúdaním aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny sa rozširujú jej spoločenské funkcie. Pri budovaní socialistickej spoločnosti sa mimoriadne zvýšil význam publicistiky, najmä dennej tlače, rozhlasu a neskôr aj televízie. V súvislosti s tým sa postupne vypracoval publicistický štýl v rámci spisovnej slovenčiny.

Vo vede a technike sa začali pestovať mnohé odbory a odvetvia, predtým u nás nerozvíjané alebo celkom neznáme. S tým bol spojený prudký rozvoj slovenskej národnej terminológie; vznikla potreba jej koordinácie, dotvárania a ustaľovania. Túto úlohu zabezpečovali desiatky odborných komisií pri Ústave slovenského jazyka SAV. Teoretický výskum problémov odbornej terminológie sa koncentroval v osobitnom oddelení tohto ústavu a v časopise Slovenské odborné názvoslovie a neskôr v Československom terminologickom časopise. Intenzívne rozvíjanie vedeckého výskumu v spoločenských, prírodných a technických vedách sa nezaobišla bez primeraného nástroja — vedeckého štýlu.

Spisovná slovenčina v hovorenej podobe, hoci nedokonalá a pomiešaná

s prvkami miestnych a krajových nárečí, získava s demokratizáciou verejnej správy stále väčší priestor na úkor nárečí a preniká stále viac do každodenného styku občanov s národnými výbormi všetkých stupňov. Začína sa formovať osobitný hovorový štýl spisovnej slovenčiny.

Jednou z charakteristických čŕt súčasného spisovného jazyka je prehĺbená štýlová diferenciácia vyjadrovacích prostriedkov. Štýlová diferenciácia sa najvýraznejšie prejavuje v slovnej zásobe spisovného jazyka, ktorá sa obohatila o veľmi mnoho nových výrazov, súvisiacich so socialistickým spoločenským poriadkom, s novou organizáciou spoločnosti, s rozvojom vedy a techniky, so socialistickou kultúrnou revolúciou, s upevňovaním vedeckého svetonázoru.

Rýchle tempo rozvoja spisovnej slovenčiny, zmnohonásobenie počtu jej aktívnych používateľov a rozšírenie jej spoločenských funkcií vysunuli do popredia potrebu cieľavedomého kultivovania spisovného jazyka, zvyšovania kultúry reči. Z tejto potreby sa zrodili v r. 1967 *Tézy o slovenčine* a vznikol časopis *Kultúra slova*. Naliehavou sa stáva úloha vypracovať prehĺbenú marxistickú teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, o ktorú sa bude môcť opierať vedecký výskum v tejto oblasti, kodifikačné usmerňovanie ďalšieho vývinu spisovnej slovenčiny, ako aj jazyková prax.

Najzávažnejšou a najzodpovednejšou úlohou slovenských jazykovedcov v súčasnom období je rozpracúvanie teoretických otázok marxistickej jazykovedy a dôsledné uplatňovanie princípov dialektického a historického materializmu v konkrétnej vedeckovýskumnej práci. Na úspešnú realizáciu tejto úlohy je potrebné cieľavedome prehlbovať spoluprácu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV s inými jazykovednými pracoviskami na Slovensku i v ČSR, ako aj s paralelnými ústavmi v iných socialistických štátoch, predovšetkým v ZSSR. Vedecký potenciál našich jazykovedných pracovísk treba orientovať najmä na tieto okruhy teoretických problémov súčasnej marxistickej jazykovedy: vzťah jazyka a spoločnosti, vzťah jazyka a myslenia, kritická analýza nemarxistických jazykových teórií, princípy a metodológia marxistickej jazykovedy, funkcie jazyka v socialistickej spoločnosti, marxistická teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry, periodizácia vývinu spisovnej slovenčiny, vývin národných jazykov v socialistickej spoločnosti. Všetky tieto úlohy sú dlhodobé a tvoria súčasť prognózy jazykovedného výskumu do r. 1990.

Slovenskí jazykovedci v úzkej spolupráci s českými majú dnes dobré kádrové i organizačné podmienky na tvorivé rozvíjanie marxistickej jazykovedy a jazykovednej teórie, zodpovedajúcej rozvoju národného jazyka vo vyspelej socialistickej spoločnosti.

Eugen Jóna

VIKTORINOVA GRAMATIKA A JEHO NÁZORY NA SPISOVNÝ JAZYK

Medzi dejateľmi, ktorých jubileá sa pripomínali r. 1972 (A. Sládkovič, J. Kráľ, J. Palárik a i.), vyznačuje sa Viktorin tým, že svojou organizačnou a redakčnou činnosťou i zostavením praktickej gramatiky, najmä v ťažkých časoch Bachovho absolutizmu po revolúcii r. 1848/49, pomáhal oživovať a zjednocovať slovenský literárny a vôbec národný život, kultivovať a ustaľovať spisovný jazyk v úzkej spolupráci s J. Palárikom, A. Radlinským, M. Hattalom a i.

Jozef Karol Viktorin (1822—1874) publicisticky začínal pracovať už ako študent v Trnave, kde skončil strednú školu, filozofiu a teológiu.[1] Národne sa prebudil pôsobením J. Palárika a čoskoro sa dostal na čelo slovenského študentského krúžku.[2] Keď vznikla polemika medzi slovenskými a maďarskými novinami o pomeroch vo viedenskom Pázmáneu, Viktorin už bol dobre pripravený brániť právo slovenskej mládeže vzdelávať sa čítaním slovenských kníh.[3] Národ chápal ako celok ľudí majúci svoj vlastný

---

[1] J. K. Viktorin sa narodil v Zavare pri Trnave 12. marca 1822 v rodine chudobného poľnohospodárskeho robotníka Antona Viktorina pochádzajúceho z Moravy, ale detstvo prežil v H. Čepeni pri Seredi. Viktorinove životné osudy sú zachytené v jeho vlastných životopisoch napísaných pri rozličných príležitostiach (prvý v štúrovskej slovenčine napísal vo väzení r. 1848; uložený je v AMS v Martine) a v časopiseckých príspevkoch i súborných dielach od prvého nekrológu F. V. Sasinka v Letopise Matice slovenskej 11, 1874, s. 133—137, až po najnovšie Dejiny slovenskej literatúry III. Literatúra druhej polovice deväťnásteho storočia. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 33—35; tu je i jeho bibliografia.

[2] V Trnave podobne ako v iných katolíckych seminároch (vo Viedni, v Pešti, v Nitre, v B. Bystrici) a na druhej strane v evanjelických ústavoch (v Bratislave, v Levoči, v Kežmarku, v B. Štiavnici, neskoršie v Prešove a inde) sa organizovala vlastenecká slovenská mládež do krúžkov a zo skromných začiatkov (budúci kňazi a učitelia sa mali cvičiť v materinskej reči, aby dobre mohli vykonávať svoje budúce povolanie medzi slovenským ľudom) sa zrodili významné podujatia v literatúre, publicistike ap., ktoré posilňovali slovenské národné hnutie. Naostatok o nich písal J. Butvin v knihe Slovenské národnozjednocovacie hnutie (1780—1848). Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.

[3] Z Viedne napísal do Slovenských národných novín (1846, č. 54, 55, 56) „jeden Pázmaníta" (t. j. Martin Hattala a spoločníci) list, kde popri opise pomerov v Pázmáneu medzi Slovákmi, ktorí tam bývali a študovali spolu s inými Slovanmi na univerzite (všeučilisku), vyslovil radosť nad tým, že aj Slováci národne ožívajú, ako svedčí vydávanie novín v slovenskej reči. Naznačuje odpor proti chápaniu pojmu národa u Maďarov. Spomína tu už rozličné názory na pravopisné a jazykové javy (tvary ako *mal : mau* atď.). V maďarských novinách „Nemzeti ujság" (1846, č. 234) uverejnili maďarský článok svojho korešpondenta z Pázmánea („Czáfolat Bécsből"), v ktorom proti spomínanému slovenskému listu v SNN ostro vystúpil so známymi názormi, že v Uhorsku je len jeden národ, a to maďarský. V rubrike „Prjehlad časopisou" pod značkou ... i (Z ústavu duchovnjeho v Trnave) v SNN, 1846, č. 64—65, s. 254—255, 258—259 reagoval práve Viktorin správou, že aj v Trnave podobne ako vo Viedni mladí Slováci sa prebúdzajú národne, tešia sa z novín a chápu pojem národa tak ako v ostatnej Európe a inak než Maďari.

jazyk, svoje vlastné obyčaje a mravy.[4] Už aj predtým sa Viktorin vo svojich kritikách a recenziách jasne vyslovil, že mu ide predovšetkým o národnú jednotu Slovákov, o slovenskú národnosť, aby spisovatelia „jej ďalšje rozviťja sami napomáhali ... Jednota v reči spisovnej ... nás jediná z terajšjeho živoreňja vitrhnúť muože".[5] Pravopis a jazyk slovenských kníh, ktoré posudzoval v štúrovských časopisoch, všímal si pozorne a nejednotnosť odsudzoval.[6]

J. Viktorin už za štúdií uzavrel priateľstvo na celý život s J. Palárikom: obidvaja sa spolu zoznamovali so súvekými pokrokovými myšlienkami štúdiom francúzskej a nemeckej literatúry, spolu sa utvrdzovali v slovenskom národnom presvedčení a v slobodomyseľných filozofických názoroch. R. 1847 dokončili štúdium a na niekoľko rokov sa rozišli za svojím povolaním. Viktorin sa stal kaplánom v Senici. Tam sa bližšie zoznámil s J. M. Hurbanom zo susedného Hlbokého. Ale čoskoro pre národné zmýšľanie a styky so slovenskou spoločnosťou musel odísť do Nádaša (Trstína). R. 1848 bol odsúdený a väznený pre údajné poburovanie ľudu. Preložili ho do Skalice (1850), kde pozorne sledoval moravský a český národný život; písal si s K. Havlíčkom, preto ho ako demokrata („pansláva") preložili do St. Budína (1852) medzi Nemcov a Maďarov. Ale práve tam a potom priamo v Budíne (od r. 1856) Viktorin vyvinul bohatú kultúrnu činnosť. Po revolúcii najprv sa priklonil k „staroslovenčine", písal príspevky do vládnych Slovenských novín a do Cyrilla a Methoda. Spolu s Palárikom, Radlinským a inými pričinil sa o postavenie pomníka J. Hollému na Dobrej Vode (r. 1854); odhalenie pomníka sa stalo celonárodnou slávnosťou, na ktorej sa zúčastnil ešte aj Ľ. Štúr.

Ťažisko činnosti J. K. Viktorina bolo aj naďalej v organizačnej a vydavateľskej práci. Popri Slovenských povestiach (1858) Pavla Dobšinského a A. H. Škultétyho a popri Cyrillo-Methodovi A. Radlinského (obnovili ho v slovenčine od r. 1857) prvým významným literárnym podujatím, ktorým sa oživili roky „suchoty a nemoty"[7], bol almanach Concordia[8], venovaný pamiatke J. Hollého. V ňom chceli vydavatelia Viktorin a Palárik zjednotiť slovenské literárne sily píšúce po slovensky i po česky, aby „prestali

[4] SNN, 1846, č. 64, s. 254.
[5] Orol tatránski, *1*, 1845/46, č. 15, s. 120. Spr. O. (t. j. Ľ. Štúr) pod čiarou hovorí: „Srdečňe sa tešíme, že už aj od naších bratou katolikou jednota v reči spisovnej tak vrúčne, tak hlboko sa cíti ..."
[6] Orol tatránski, *3*, 1847/48, č. 68, s. 540–542.
[7] Jelikož všetci teměr spisova(te)li Slovenští na čisto umlknuli a ponevač [v] tech velmi chudých Slovenských a tech ještě chudších Katolických Novinách pranic se Slovakum nepodáva: umínili jsme si, Palárik totižto a já, společně slovenský Almanach belletristického obsahu pod jmenem „Lipa" aneb „Svornost" vydať ..." — písal Viktorin J. Mallému „česko-slovensky" 18. 2. 1857 (LAMS).
[8] Concordia. Slovanský letopis. Vydavateli J. K. Viktorin a J. Palárik. Budín 1858.

hádky o písmená".[9] Zreteľne tam prevažovali slovenské príspevky (A. Sládkoviča, J. Kalinčiaka, J. Kráľa, J. Palárika a i.), takže už na konci 50. rokov víťazila slovenčina opravená hodžovsko-hattalovskou reformou (na bratislavskej schôdzke v októbri r. 1851) a kodifikovaná Hattalovou Krátkou mluvnicou (1852). Pravda, v náboženskej literatúre a čiastočne i v školách a úradoch ostávala na jednej strane čeština („bibličtina" a „staroslovenčina") a na druhej strane bernolákovčina.

Vydavatelia Concordie zamýšľali pokračovať vo vydávaní almanachu aj literárneho časopisu. Za redaktora časopisu si vyhliadli Pavla Dobšinského, ktorý od r. 1858 bol profesorom na lýceu v B. Štiavnici a tam pokračoval vo vydávaní Slovenských povestí v zošitoch (prvé dva vydal v Rožňave 1858). J. Viktorin r. 1859 v liste P. Dobšinskému[10] písal: „V ohľade na rúcho, v ktorom sa budúci almanach objaviť má, už bolo ustanoveno, že to bude kroj docela slovenský, tak že sa i tie pozustatky češtiny: kružekované ě a byl vymustrujú, a pravopis celkom dľa gramatiky Hattalovej ustrojený bude. Ten samý čisto slovenský pravopis bez všetkých českých prílepok sa od nového roku (1859) i do „Cyrillo-Methoda" a „Priateľa školy a literatúry" zaprevadil mojím návrhom a dotieraním . . ." Už v predošlom liste vyčitoval Dobšinskému rečové chyby v Slovenských povestiach.[11] V inom liste Dobšinskému, keď sa mu ospravedlňuje, že mu dlho nepísal, prezrádza: „Od konca februára až do začiatku junia som pracoval na nemecko-slovenskej mluvnice (sic!) celkom (!) dľa gramatík Hattalových k praktickému upotrebeniu. Že je taká mluvnica nevyhnutne potrebná, o tom slová šíriť by zbytočné bolo. Vaše náhľady o tomto predmete mi veľmi vítané budú . . ."[12]

V tom istom čase J. D. Makovickému odpovedá Viktorin na otázky o jazykových problémoch dosť autoritatívne: „Ja Vám tedy s porozumením Radlinského a Palárika na Vašu a s Vami jednako smýšľajúcich mienku straniva zaprevadenia daktorých premien v ustálenom už pravopise slovenskom v krátkosti odpovedám, že my zostaneme dúsledne pri tom, čo sa roku 1852 i s porozumením samého Hodži v Prešporku bolo ustanovilo. — My ô na miesto é, a vúbec žiadných (!) podstatných s gramatikou Hattalovou sa nesrovnávajúcich premien nielen že neprímeme (!) proti, bene notandum, zbytočnému novotareniu jestli sa do verejnosti prederie, bez všetkých ohľadov priatelstva vystúpime . . . Nie my sa považujeme za auktoritu, ale to čo sa v Prešporku ustanovilo, je auktorita. Auktorita je

[9] Tamže, p. článok J. Viktorina *Namiesto predmluvy.*
[10] V Budíne 2. januára 1859 (LAMS).
[11] „N. B. Omylov tlače v povestiach je bez počtu mnoho. Nato by ste mal (!) lepšie dohliadať Pane bratre!" V Budíne 10. nov. 1858 (LAMS).
[12] V Budíne 17. júla 1859 (LAMS).

ďalej Hattala . . ."[13] Tieto slová sú namierené proti novým návrhom na pravopisné a jazykové úpravy M. M. Hodžu, o ktorých sa i neskoršie hovorilo na zasadnutiach výboru Matice slovenskej.[14]

O reforme spisovnej slovenčiny sa Viktorin vyslovil ešte v liste Makovickému, keď mu v polovici r. 1860 posielal exempláre svojej gramatiky[15]: „Ráčil ste podotknúť vo Vašom vzácnom liste, že budete dáke opravy v slovenčine v mojej gramatike očakávať. Z toho ohľadu ste sa náramne sklamal. Já nateraz žiadne opravy za potrebné neuznávam. Čo máme vždy opravovať vlastne babrať? Zostaňme pri tom, jako nám to Hattala vystavil, ktorý sa tomu lepšie rozumie nežli my všetci. Tie ustavičné balamutiny, jakých si napríklad Dobšinský dovoluje (!), sú opravdivá zkáza (!) pre našu slovesnosť. U nás by každý čarbák chcel byť reformatorom v pravopise, trebars ani riadok gramatikálne napísať nevie . . ." Viktorin prísne kritizoval z jazykovej a slohovej stránky Dobšinského Sokol, ktorý ho vraj sklamal.

V svojich listoch Viktorin priamo vyslovil svoje názory na slovenský spisovný jazyk, na jeho normu a jej kodifikáciu všeobecne i na jednotlivé konkrétne javy na konci 50. a na začiatku 60. rokov (zavrhoval *ě*, tvar *byl*, koncovku *-ô* v nom.-ak. neutra singuláru, ktoré sa vyskytovali v jazykovej praxi, resp. v návrhoch Liptákov). Opieral sa o autoritu odborníka jazykovedca M. Hattalu a o kolektívne prijaté zásady zhrnuté v jeho Krátkej mluvnici slovenskej z r. 1852. Tieto zásady a pravidlá uplatňoval Viktorin v svojej redakčnej práci pri vydávaní almanachu Lipa (I 1860, II 1862, III 1864) a zobraných spisov slovenských spisovateľov, menovite Jonáša Záborského a ukážok zo slovenskej literatúry v chrestomatii svojej gramatiky.[16]

Vznik svojej gramatiky podrobne vyložil autor v Slove záverečnom k prvému, druhému a tretiemu vydaniu, čiastočne v predslovoch (Vorwort zur ersten Auflage, datovanom Ofen, im Juni 1860, V. zur zweiten Auflage, Ofen, im März 1862, V. zur dritten Auflage, Ofen, im September 1864) a v svojich listoch.

Keďže Martin Hattala o slovenčine uverejnil dovtedy len práce v latinskej a „slovanskej" reči, písal tam Viktorin, ostalo toto nárečie (Mundart) pre mnohých neprístupné. Bolo treba vypracovať novú učebnicu slo-

[13] List J. D. Makovickému, riaditeľovi školy v Lipt. Mikuláši (LAMS).
[14] Letopis Matice slovenskej, 2, 1870, s. 18 a 42.
[15] „9. júla 1860" (LAMS).
[16] Plný názov je Grammatik der slovakischen Sprache. Zum Schul- und Selbstunterrichte bearbeitet, mit Übungsaufgaben, Gesprächen, einem ausführlichen Wörterverzeichnisse und eine populären Chrestomathie versehen von Josef Viktorin. Dritte Auflage. Pest, 1865. Verlag von Wilhelm Lauffer. (Vydanie revidované Joz. Loosom vyšlo r. 1878.) Knihu venoval biskupovi J. J. Strossmayerovi v prvom vyd. „illyrsky" (srbochorvátsky), potom nemecky.

venčiny v nemeckom jazyku. Na požiadanie, aby „sám majster slovenčiny" Hattala takú gramatiku vypracoval a uverejnil, on sa ospravedlnil[17] a odporúčal, aby niekto iný gramatiku napísal. Podujal sa na to Viktorin s použitím Hattalových prác a inojazyčných gramatík a učebníc.[18] Jeho cieľ bol praktický: „Kto zapodieva sa so slovanskou filologiou ex professo, a so slovenčinou všestranne v celej jej rozmanitosti žiada sa oboznámiť: toho na spisy Hattalove, Hodžove, Hurbanove a Štúrove odkazujem."[19] V nemeckom úvode (Einleitung, s. 1—4) Viktorin podáva rozdelenie slovanských jazykov a určuje miesto slovenčiny medzi nimi: uvádza ju na prvom mieste pred češtinou, poľštinou a lužickou srbčinou v západoslovanskej skupine (inak na samom prvom mieste medzi slovanskými jazykmi uvádza staroslovienčinu ako mŕtvy jazyk vo východoslovanskej skupine, kde zahrnuje aj juhoslovanskú skupinu, v 1. vydaní nazývanú ilýrskou — illyrisch).[20] Ako vidieť, pridŕžal sa tzv. dichotomickej klasifikácie slovanských jazykov, podobne ako mnohí slavisti pred ním (J. Dobrovský, P. J. Šafárik a i.), iste mu bol aj v tejto veci vzorom a poradcom M. Hattala. Terminologicky nadväzuje na staršie chápanie slovanských jazykov, bežné u Šafárika, u štúrovcov a u Hattalu, ako jednej slovanskej reči, slovanského jazyka (die slavische Sprache, lingua slavica), ktorý sa delí na dve skupiny, na dva „idiómy", a to východoslovanský, východný (presnejšie juhovýchodný) a západoslovanský (dnes častejšie označovaný ako severozápadný). „Idiómy"

---

[17] „... Strany mluvnice slov. v nemčine nemôžem Vám na ten čas byť k službám. Dajte sa s Jankom (= Palárikom) do nej. Ja Vám ju popravím, keď bude hotová. Potrebný návod, dľa ktorého by ste mali v nej pracovať, oznámil bych Vám též, jestli budete vúbec mať vôľu, čo takého podniknúť. Vo srovn. mluvnici mojej máte skoro celú pohromade. Len vytiahnuť ju treba..." — List M. Hattalu J. Viktorinovi z Prahy 15. 1. 1859 (LAMS). Prvú vetu z tohto listu cituje J. Viktorin vo svojej gramatike na s. 362.

[18] „Že som sa ja celkom Hattalových mluvníc: „Grammatica linguae slovenicae (1850) a „Krátka mluvnica slovenská" (1852) pridŕžal, každý, kto rozumie sa do veci, vidí. Avšak som i s jeho najnovším dielom: „Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského" (1857), čo sa mi potrebné videlo, porovnával. Mimo toho som, viacej lebo menej, upotreboval: Schinnagl-ovu (!) nemeckú, Tomíčkovu českú, Karlikovu nemecko-českú, Fröhlich-ovu (!) nemecko-illyrskú a iné gramatiky, nakoľko sa z nich v poľahu na slovenčinu to lebo ono použiť dalo." (Pozri VIKTORIN, J.: Grammatik der deutschen Sprache. 3. vyd. Pešť, Verlag von Wiehelm Lauffer 1865, s. 262.) Z nich i Česká mluvnice nově vzdělaná od Jana Slav. Tomíčka, supplujícího c. k. professora české řeči a literatury na universitě Pražské (Sklad knihkupectví Calvova, Praha 1850), teda od Hattalovho predchodcu, vysvetľovala význam českých slov a názvov po nemecky. Ostatné sú nemecké učebnice slovanských jazykov — češtiny a srbochorvátčiny — s cvičeniami, rozhovormi, prekladmi ap.: J. H. Karlik, Praktische Grammatik der böhmischen Sprache für Deutsche, Praha 1856, 6. vyd. 1863; R. A. Fröhlich, Theoretisch-praktische Grammatik der ilyrischen Sprache 1853.

[19] Tamže, s. 262.

[20] V liste dnes nezachovanom schválil opravu i Hattala: Zdá sa i mne samému, že názvom „süd-slavisch" skorej vyhoviete obom stranám: srbskej i chorvátskej, nežli doterajším „illyrisch" — cituje Viktorin vo svojej gramatike na s. 363. M. Hattala o slovanskom jazyku a jeho delení podrobne písal už v prvej svojej gramatike (1850) a potom aj inde.

ďalej člení nedôsledne zas na jazyky (Sprachen), a to na ruský (ruštinu), na juhoslovanský (juhoslovančinu), tie zas na nárečia (Mundarten: grossrussische, klein-russische, weiss-russische; serbische, kroatische, slovenische, bulgarische Mundart). Západoslovanský „idióm" člení iba na jazyky (Sprachen, nie nárečia), a to slovenčinu (slovakische Sprache), reč slovenskú, jazyk slovenský (lingua slavica per excellentiam), češtinu (böhmische oder čechische Sprache), poľštinu (lingua polonica aut lechica) a „lusátsku sorabštinu". V klasifikácii slovanských jazykov Viktorin nemohol byť samostatný, chýbalo mu hlbšie poznanie ich vývinu a sústavy, aké mal Šafárik a po ňom v istej miere i M. M. Hodža a najmä M. Hattala.[21]

V celkovej charakteristike slovenčiny Viktorin sa obmedzuje na poznámky o jej kráse, o jej spájacej úlohe medzi východnou a západnou skupinou slovanských jazykov, o jej stredovom postavení a najmä o jej blízkosti k staroslovienčine (k cirkevnej slovančine); podľa Viktorinovej mienky už i pre túto blízkosť, slovenské nárečie si zaslúžilo povýšenie na spisovný jazyk a kultivovanie.[22]

V tom istom úvode Viktorin načrtol i prehľad vzniku a vývinu spisovnej reči od najstarších čias, keď sa používala spisovná čeština, až po Antona Bernoláka, ktorý na konci 18. storočia prvý jasne vyslovil myšlienku o potrebe osobitného spisovného jazyka pre Slovákov, a až po súvekých budovateľov (Ľ. Štúr) a reformátorov slovenského spisovného jazyka (M. M. Hodža, M. Hattala). Bernolák mal síce mnoho prívržencov, ale čisto z katolíckej strany; nemohol preniknúť na celé Slovensko, lebo za spisovný jazyk vybral nárečie odlišné od zachovanej pôvodnej slovenskej reči, t. j. nárečie, ktorým sa hovorilo v okolí Trnavy (dnes hovoríme o kultúrnej západoslovenčine) a ktoré prevzalo mnoho prvkov z reči susedných Moravanov. Vo vystúpení A. Bernoláka boli isté nedôslednosti (s ohľadom na vtedajšie časy to možno ľahko ospravedlniť), preto sa protestantskí Slováci nepridali k prvému slovenskému literárnemu hnutiu — vykladal Viktorin. Toto rozdelenie Slovákov v spisovnom jazyku trvalo vyše päťdesiat rokov. Katolícka strana písala bernolákovsky, protestantská po česky ako prv. Viktorin nevysvetľuje bližšie, aká „nedôslednosť" bola príčinou spomínaného rozdelenia, že toto rozdelenie bolo vlastne výsledkom staršieho

[21] Porov. moje štúdie o Šafárikovi (Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika. Jazykovedný časopis, *12*, 1961, č. 2, s. 105—122), o Hodžovi (Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *35*, 1970, č. 2, s. 65—68, č. 3, s. 134—141, č. 4, s. 199—205) a o Hattalovi (Martin Hattala 1821—1903. Jazykovedný časopis, 7, 1953, č. 1, s. 15—32).

[22] „Und gewiss schon dieser einzige Umstand — anderer sehr wichtiger Gründe nicht zu gedenken — spricht dafür, dass man für die Slovaken in Ungarn den slovakischen Dialekt zur Schriftsprache erhebte, und zu dessen Ausbildung das Möglichste beitrage" — pozri VIKTORIN, J.: op. cit., s. 2.

vývinu slovenskej národnosti v oblasti ekonomickej aj ideologickej. Zjednodušene a schematicky Viktorin ďalej vysvetľoval, že aj protestanti, ktorým „slovanský element v Uhorsku" oddávna za mnoho vďačil,[23] hlbšie uvážili škodlivé rozdvojenie a v princípe správne podujatie Bernolákovej školy a rozhodli sa pridať k ľudovému slovenskému hnutiu.

Ako v 40. rokoch Štúr vítal mladých stúpencov bernolákovskej slovenčiny a kollárovskej češtiny pri národnom hnutí a pri strednej slovenčine, tak Viktorin v 40. i v 60. rokoch vyslovoval mienku, že oni, štúrovci, sa pridali k ľudovému, slovenskému hnutiu, t. j. bernolákovskému, ale v skutočnosti oba prúdy smerovali k národnému zjednoteniu podľa zákonitostí spoločenského vývinu.

O Ľudovítovi Štúrovi hovoril Viktorin ako o veľmi nadanom slovanskom spisovateľovi a o vodcovi druhého slovenského literárneho hnutia, ktorý napravil „chybu pri výbere nárečia na spisovný jazyk". Viktorin ďalej píše, že skoro všetci slovenskí vlastenci — tak katolíci, ako aj protestanti — súhlasili s hlavným zámerom, že by sa ako nová spisovná reč používalo nárečie, ktoré sa zachovalo bez cudzieho vplyvu, ako sa hovorí v strede Slovenska, a zjednotili sa v usilovnej práci na zachovaní národného života a rozvíjaní pekného slovenského dialektu. Ukázalo sa pri spisovnej reči, že Štúr zašiel priďaleko, že málo prihliadal na zásady platné pre všetky slovanské jazyky. Preto bol potrebný tretí reformátor jazyka, ktorý by na základe jestvujúceho materiálu usporiadal spisovný jazyk s prihliadaním na národné potreby a na nezvratné filologické zásady. To sa podarilo Martinovi Hattalovi za pomoci M. M. Hodžu. R. 1852 všetci významnejší národní vodcovia vyslovili súhlas s názormi Martina Hattalu vyloženými v jeho jazykovedných prácach, t. j. v jeho gramatike z r. 1850 a v jeho posudku Hodžovho spisu Epigenes slovenicus uverejnenom v Orle tatránskom 1848, na základe ktorých Hattala vypracoval Krátku mluvnicu slovenskú s „predmluvou" podpísanou po prešporskej schôdzke v polovici októbra 1851 u Viktorina spomínanými „vodcami strán" — Hodžom, Hurbanom, Palárikom, Radlinským, Štúrom a Závodníkom.

Viktorin uznáva, že by bolo mýlne, keby teraz všetkými odborníkmi prijímaný slovenský spisovný jazyk chcel niekto chápať ako dielo jednotlivca, že vlastnú zásluhu treba pripísať celku, „duchu slovenského ľudu" a „inštinktívnej oddanosti vlastnému zachovalému materinskému jazyku". Podľa jeho mienky literárny zápas (o spisovný jazyk) trval šesť-

[23] „Da haben auch die Protestanten, denen seit jeher das slavische Element in Ungarn Vieles zu verdanken hatte, über die schädliche Entzweiung und das in Prinzipe richtige Unternehmen der Bernolák'schen Schule tiefer nachgedacht und beschlossen, sich ebenfalls der populären, slovakischen Bewegung anzuschliessen." Tamže, s. 3.

desiat rokov (1790—1850). Zúčastnili sa na ňom rozličné stránky. Pri utváraní spisovného jazyka Viktorin hodnotil Bernoláka ako zakladateľa (Bergründer), Štúra ako budovateľa (Fortbauer) a Hattalu ako zavŕšiteľa (Vollender). Vznik a vývin spisovnej slovenčiny, pravda, dnes chápeme ako historický proces nerozlučne spojený s formovaním slovenského národa spolu s rozvojom kapitalizmu, kde významný jednotlivec mohol tento vývin priamo alebo nepriamo urýchľovať alebo spomaľovať. Dialektika vývinu spisovnej slovenčiny[24] je nemysliteľná bez Kollára, Šafárika a iných vodcov slovenského národného hnutia. Bernolák bol po Bajzovi a iných kodifikátorom slovenského spisovného jazyka západoslovenského typu (po najstaršom pokuse okolo r. 1750 na slovenskom východe). Hattala bol reformátorom spisovnej slovenčiny s tendenciou zjednotiť slovenské smery v kultivovaní spisovného jazyka s prihliadnutím na tradičné prvky (bernolákovské a české) a na inoslovanské podľa výsledkov súvekej slovanskej filológie.

Viktorin vo svojej gramatike formuloval dobové názory na spisovnú slovenčinu, ktoré s obmenami trvali aj v matičných rokoch a v martinskom období.

Šimon Ondruš

JE SLOVO **DOSKA** GRÉCKO-LATINSKÉHO PÔVODU?

1. Od vyjdenia prvého slovanského etymologického slovníka sa v slovanskej jazykovede všeobecne traduje názor, že staroslovienske, resp. praslovanské slovo *dъska* je staré, priamo alebo sprostredkovane prevzaté slovo z gréckeho *diskos,* resp. z latinského *discus.* Ale už F. Miklosichovi nebola vec celkom jasná, lebo po konštatovaní, že ide o prastaré prevzatie, sa pýtal „doch auf welchen Wege?“ (Miklosich, 1886, s. 54).

Od 19. storočia tradovaný a takmer všetkými slavistami prijímaný názor o gréckom alebo latinskom pôvode slova *doska* má závažné nedostatky rázu sémantického, gramatického (morfologického), jazykovozemepisného aj hláskového.

V gréčtine od slovesa *dikein* „hádzať“ bolo odvodené substantívum

[24] Podobne vykladal dialektiku vývinu spisovnej slovenčiny, t. j. spisovný jazyk Slovákov v užšom zmysle J. Palárik (Ohlas pravdy na „Ohlas strany vydávania Cyrilla a Methoda“ v záležitosti spisovného jazyka slovenského v čísle 38 Cyrilla a Methoda uverejnený. Nákladom vlastným. Pešť 1852): Bernolákovskú slovenčinu pokladal za tézu, štúrovskú za antitézu a hodžovsko-hattalovskú za syntézu.

dik-sk-os, po zjednodušení spoluhláskových skupín *diskos* vo význame „to, čo sa hádže" čiže „disk". Od substantíva *diskos* bola odvodená ďalej celá čeľaď slov, napr. *diskeo* „hádžem diskom", *diskema* „hod diskom", *diskoura* „diaľka hodu diskom", *diskobolos* „vrhač disku" (slávna Mironova socha) a iné (Frisk, 1960; Gemoll, 1965).

Pretože slovanská lexéma *dъska* od najstarších čias označovala podlhovastý tenší útvar vykresaný zo stromu, z dreva, kým grécke *diskos* iba okrúhly vrhačský disk (metaforicky aj jemu podobné okrúhle veci, napr. aj slnko, kotúč slnka), upustili slavisti pomerne skoro od staršieho názoru o gréckom pôvode slova *doska.*

Grécke *diskos* bolo prevzaté do latinčiny ako *discus.* V latinčine okrem pôvodného významu „okrúhly vrhačský disk" a druhotného preneseného významu „slnečný kotúč, slnečné kotúčové hodiny" nadobudlo aj špecificky latinský prenesený význam „okrúhla plochá miska", doložený od 2. storočia (Walde — Hofmann, 1965, s. 355).

Latinské *discus* vo význame „okrúhla plochá miska" prešlo do starých germánskych nárečí a jazykov, kde okrem misky začalo označovať aj malý okrúhly stôl: starohornonemecké *tisk* „miska, stôl", staroseverské *diskr* „miska na nosenie jedla", staré dánske *disk* „miska, stôl na jedenie, nádoba na rozdeľovanie jedla" ,anglické *dish'* „miska, jedlo". Prechod od významu „okrúhla miska, tanier" k významu „stôl" v germánskej jazykovej oblasti sa vysvetľuje tak, že starý germánsky stôl mal podobu malej drevenej okrúhlej misky, dreveného okrúhleho disku na podstavci, slúžiaceho súčasne ako podložka na jedenie, ktorá sa pri hodovaní kládla pred každého hodovníka (Kluge, 1967, s. 779).

Prechod od významu „okrúhla miska, tanier" k významu „okrúhly tanierovitý stôl", resp. „stôl" vôbec, viedol slavistov k tomu, že upustili od Miklosichovho názoru a začali slovu *doska* pripisovať germánsky pôvod (Berneker, 1924, s. 246; Brückner, 1957; Vasmer, 1953; Georgiev et al., 1971).

Ale ani germánsky variant o cudzom pôvode slova *doska* neodstraňuje sémantické, morfologické, jazykovozemepisné a hláskové nedostatky starého názoru.

Slovanská lexéma *dъska,* doložená už zo staroslovienčiny a z najstarších historických období slovanských jazykov, nemá vôbec doložený ani grécky význam „okrúhly vrhačský disk", ani grécky a latinský prenesený význam „okrúhly slnečný kotúč", ani latinsko-germánsky prenesený význam „okrúhla tanierovitá miska", ani germánsky prenesený význam „okrúhly tanierovitý stôl". Neprítomnosť uvedených významov v starej slovanskej lexéme *dъska* je závažným mementom, aby sa tradovaný názor o cudzom pôvode tohto slova neprijímal tak ľahko, ako sa to robí v slavistike doteraz.

Proti názoru o cudzom pôvode slova *doska* svedčia aj dôvody jazykovozemepisné. Slovanská lexéma *dъska* je v zákonitých hláskových obmenách doložená od najstarších čias vo všetkých slovanských jazykoch a nárečiach. Nevieme o tom, že by existovalo také slovanské nárečie, a to aj v tej najperifémejšej oblasti, ktoré by nepoznalo túto slovanskú lexému. Ak by táto lexéma bola cudzia, a to či už grécko-latinská alebo germánska, mohla byť prevzatá najskôr v 8.—10. storočí, čiže tri až päť storočí po rozchode Slovanov zo zakarpatskej pravlasti. Je veľmi málo pravdepodobné, že by sa takéto prevzaté slovo bolo mohlo rozšíriť do všetkých slovanských nárečí a pritom tak podstatne zmeniť svoj význam. Jazykovozemepisný argument proti cudziemu pôvodu slova *doska* je v podstate ten istý ako jazykovozemepisný dôvod proti cudziemu pôvodu slova *baňa* (Ondruš, 1971).

Tradovaný názor o grécko-latinskom, resp. germánskom pôvode slova doska má aj závažné nedostatky hláskového rázu. Latinské a grécke *i* v slove *discus, diskos,* resp. germánske *i* v slove *tisk* (disk) podľa tohto názoru bolo substituované slovanským tvrdým jerom *ъ*, t. j. *disk-* vraj bolo substituované slovanským *dъsk-*, čo je v príkrom rozpore so zákonitým substituovaním cudzieho *i* slovanským mäkkým jerom *ь*. Okrem predpokladaného *disk-* > *dъsk-* nie je v cudzojazyčno-slovanskej substitúcii známy ani jeden takýto prípad. Preto musia slavisti predpokladať, že prevzatie malo najprv nedoloženú podobu *dьsk-* a až druhotne nastala zámena mäkkého jeru tvrdým jerom pod vplyvom nasledujúceho zadného vokálu *a*. Tak sa snažili vec vysvetľovať napr. J. Zubatý, A. Meillet a podľa nich aj E. Berneker (1924, s. 246). Tento výklad je iba východiskom z núdze, lebo sa neopiera o empiricky zistené zákonitosti asimilačnej zámeny jerov v praslovančine. Jagićovo pravidlo o asimilácii jerov sa totiž na tento príklad aplikovať nedá. Preto V. Machek oprávnene konštatoval, že ide o „slovo dosti temné ... Pokladá sa za přejaté z lat. discus, ... ale jsou při tom nesnáze hláskové" (Machek, 1968).

Okrem významových, jazykovozemepisných a hláskových nedostatkov možno proti názoru o grécko-latinskom, resp. nemeckom pôvode lexémy *doska* postaviť námietky gramatické, morfologické. Grécke *diskos* aj latinské *discus* sú totiž o-kmeňové maskulína. Pri prevzatí do slovenčiny by sme zákonite čakali mužské o-kmeňové substantívum *dъskъ*, resp. *dъskъ*, a nie a-kmeňové *dъska*. Preto oprávnene poznamenal už E. Berneker, že „unerklärt bleibt freilich der Genuswechsel im Slaw." (Berneker, 1924, s. 246).

Uvedené závažné sémantické, jazykovozemepisné, morfologické aj hláskové nedostatky tradovaného názoru nás oprávňujú, ba nútia hľadať nové vysvetlenie genézy slova *doska*.

2. Vo viacerých doterajších etymologických štúdiách sme zdôrazňovali zásadu, že hlavnú cestu zdokonalenia genetického výskumu slov predsta-

vuje metóda pozitívneho, o empirické poznatky sa opierajúceho určovania významových responzií.

Jedna z našich formúl vyjadrujúcich postup určovania významových responzií znie takto:

Ak je v jazyku L_x, resp. v jazykovej rodine F_x od základovej (obyčajne slovesnej) lexikálnej morfémy M_x s významom S_x odvodená lexikálna morféma M_{x+y} s významom $S_{x\rightarrow y}$, predstavujú významy (semémy) S_x, S_y významové responzie.

Ináč formulované:

Prítomnosť významu S_y vo fundovanej lexikálnej morféme M_{x+y} a prítomnosť významu S_x vo fundujúcej lexikálnej morféme M_x v rámci toho istého jazyka alebo v rámci tej istej jazykovej rodiny implikuje responzibilný vzťah medzi významami S_x, S_y.

Ak označíme responzibilný vzťah medzi významami S_x, S_y dvoma čiarami //, môžeme uvedenú formulu vyjadriť týmto vzorcom:

$$\left.\begin{array}{l} L_x\ M_x\ S_x \\ L_x\ M_{x+y}\ S_{x\rightarrow y} \end{array}\right\rangle\ S_x\ //\ S_y$$

Uvedenú formulu, resp. vzorec osvetlíme na vzťahu slovies s významom (významami) *„biť, ťať, sekať, tesať, rúbať“* a ich derivátov so substantívnym významom *„doska“*.

3. Zo starého germánskeho slovesného základu *ber-/bor-* ako reflexu indoeurópskeho *bher-/bhor-* vo význame (významoch) „biť, sekať, tesať, vŕtať“ (starohornonemecké *berjan,* staroseverské *berja,* anglosaské *berian,* starohornonemecké *boron,* anglosaské *borian,* staroseverské *bora*) bolo odvodené príponou *-t-* substantívum v dvoch ablautových obmenách *bhretom, bhṛtom* (t. j. plný a nulový stupeň koreňa). Pokračovaním ablautovej podoby *bhretom* je starohornonemecké *brët,* starosaské a anglosaské *bred,* dnešné nemecké *Brett* vo význame „doska“. Pokračovaním ablautovej podoby *bhṛtom* je anglosaské a dolnonemecké *bord,* ktoré od všeobecného významu „doska“ prešlo k špecifikovanému významu „doštená, brvnová dlážka a doštený okraj na lodi“ čiže „paluba“ (Kluge, 1967, s. 92, 99). Od toho istého indoeurópskeho slovesného základu *bher-/bhor-,* resp. jeho latinského kontinuantu *fer-ire/for-are* s významom „biť, tesať, sekať“, resp. „prepichovať, vŕtať“ bolo odvodené substantívum *bhoros, bhorom,* ktoré od významu „otesané, osekané drevo, doska, brvno“ prešlo v latinských slovách *forus, forum* k špecifikovaným významom „doštená, brvnová ohrada; doštený súsek, debna; veslárske dosky, lavice na člne, dlážka na lodi; hracia doska“ a i. (Walde-Hofmann, 1965, s. 537).

Od indoeurópskeho slovesného základu *leu-/lou-* „rezať, sekať“ (staroindické *lunōti, lunāti* „reže, seká“, *lava* „sekanie“, *lāva* „režúci“) bolo v pra-

slovančine odvodené substantívum *lava, lavica* so všeobecným významom „doska" a špecifikovanými významami „doska na sedenie, lavica", „doska cez potok, lávka" ap. Toho istého pôvodu je aj litovské *lóva* „dosky na spanie, prične" (Vasmer, 1955; Pokorny, 1959, s. 681—682).

Od indoeurópskeho slovesného koreňa *del-/dol-* „sekať, rezať, rúbať" (staroindické *dalayati*, latinské *dolare*, praslovanské *delb-/dolb-* „sekať, dlabať" a i.) bolo odvodené grécke substantívum *deltos* „doska, doska na písanie, tabuľa", praslovanské *dolga* „doska, doska na upevnenie zlomenín, dlaha" (Pokorny, 1959, s. 195—196; Skok, 1971).

Uvedené (a ďalšie) príklady na odvodenosť pomenovaní dosky od slovies významu „rezať, sekať, tesať, rúbať" pozitívne dokazujú responzibilný vzťah medzi sémami „rezať, sekať, tesať, rúbať" a „doska". Ontologicky, mimojazykove je táto responzibilnosť plne jasná, pretože dosky vznikajú rezaním, tesaním stromu, resp. dreva.

Responzibilný vzťah medzi významami „rezať, sekať, rúbať" a „doska" nás pobáda hľadať genézu slova *dъska* v tomto smere.

4. Od vyjdenia Miklosichovho etymologického slovníka sa v slavistike všeobecne vie, že slovanské sloveso *tesati* je geneticky totožné s litovským *tašyti* „otesávať", lotyšským *test* „otesávať, biť, šľahať", starohornonemeckým *dehsala* „nástroj na osekávanie, sekera, tesla", gréckym *tektōn* „tesár, remeselník, umelec", staroindickým *takšati, takšnoti* „osekáva, spracúva", *takšan* „tesár", avestským *tašayti* „tvorí", *tašan* „výtvarník, sochár" (Miklosich, 1886, s. 355), ako aj s gréckym *techné* „remeslo, umenie", írskym *tāl* „tesárska sekera, tesla" a i. (Vasmer, 1958).

Významová škála gréckych lexém *tektōn* „tesár, remeselník, umelec, tvorca", *technē* „remeslo, umenie" sa prekrýva so sémantickou škálou gréckych lexém *teuchō* „(tesársky, remeselnícky) opracúvať, zhotovovať", *tuktos* „umelecky opracovaný, obrobený", *teuktor* „výrobca, tvorca, autor", *teugma* „výtvor, dielo", *tuksies* „umenia" (Frisk, 1969).

V indoeurópskej porovnávacej jazykovede sa doteraz s responziami slovanského slovesa *tesati* spájajú geneticky iba grécke lexémy *tektōn* „tesár, remeselník, umelec" a *technē* „remeslo, umenie" (Pokorny, 1959, s. 1058—1059).

Významovú responzibilnosť gréckych slov *tektōn, technē* na jednej strane a *teuchō — teuktor — tuksies* na druhej strane nepokladáme za náhodnú. Podľa nášho výkladu ide totiž o geneticky totožné slová.

V prednáške na etymologicko-historickom sympóziu v Lipsku v dňoch 11.—13. októbra 1972 som dokazoval, že v indoeurópskom prajazyku aj v jednotlivých indoeurópskych jazykoch staršej fázy sa hláska *w* v postavení po labiálach a sonórach *r, l, n* eliminovala bezvýnimočne, kým po velárach a dentálach *t, d, s* iba sporadicky. (Širší materiál a výklad bude

publikovaný v zborníku zo sympózia, ktorý pripravuje prof. Schuster-Šewc vo vydavateľstve Domowina v Budyšíne.)

V zmysle Benvenistovej teórie o hláskovej štruktúre odvodeného indoeurópskeho koreňa môžeme pre uvedenú slovnú čeľaď uviesť odvodený koreň s týmito základnými variantmi:

1. teuk'-(s)- 2. twek'-(s)-
3. touk'-(s)- 4. twok'-(s)-
5. tuk'-(s)-

Pokračovaním prvého variantu je grécke sloveso *teuchō* vo význame „(tesársky, remeselnícky, umelecky) opracúvať, obrobiť, zhotoviť".

Pokračovaním druhého variantu *twek'-(s)-*, po delabializácii *tek'-(s)-* je praslovanské sloveso *tesati*, lotyšské *test*, starohornonemecké *dehsala* „tesárska sekera, tesla", grécke *tektōn* „tesár, remeselník, umelec", grécke *technē* „remeslo, umenie" atď.

Pokračovaním štvrtého variantu *twok'-(s)-*, po delabializácii *tok'-(s)-* je litovské *tašyti* „tesať", írske *tāl* < *tōk-sl-* „tesárska sekera, tesla" a i. (Pokorny, 1959, s. 1058).

Podľa našej interpretácie piaty variant *tuk'-(s)-* je zastúpený gréckym slovom *tuktos* „tesársky, umelecky opracovaný", ako aj gréckym *tuksies* „remeslá, umenia".

V piatom variante *tuk'-(s)-* má podľa nášho názoru východisko aj slovanské slovo *dъska*. Od koreňa *tuk'-(s)-*, resp. po satemovej zmene *tus-(s)-* bola sufixom *-sk-* odvodená praslovanská lexéma *tus-sk-ā*, po vzniku jerov *tъska*. Túto hláskovú podobu pokladáme za geneticky primárnu.

Príponové odvodenie *tuk'-sk-*, resp. *tъs-sk-* s pôvodným významom „zo stromu, z dreva okresaný kus, doska" má paralelu napr. v gréckom odvodení *dik-* „hádzať" → *dik-sk-os*, zjednodušené *diskos* „to, čo sa hádže, disk".[1]

Ako vysvetlíme rozdiel medzi rekonštruovanou praslovanskou podobou *tъska* a historicky doloženou podobou *dъska*?

Na vyššie spomínanom sympóziu v Lipsku známy bieloruský etymológ V. V. Martynov, autor neobyčajne cennej, ale v porovnávacej jazykovede

[1] V praslovančine bola takto od slovesného základu *puk-/pyk-* vo význame „pučiť, pukať, rozpuknúť" (k ablautu *puk-:pyk-* porov. praslovanské *duchati:dychati, sluchati: slychati* atď.) odvodená lexéma *pyk-sk-*, zjednodušená na *pysk-* s pôvodným významom „to, čo je rozpučené, puknuté, rozpuknuté" čiže „pysk". Toho istého pôvodu, ale s inou deriváciou je *pyk-ja*, po palatalizácii *pyča* „vagina". Popri ablaute *pyk-ja* > *pyča* existoval aj ablaut *puk-ja* > *puča*. Takúto podobu má táto lexéma na západnom Slovensku. O tom, že ide o derivát slovanského základu *pyk-/puk-* „pučiť, pukať", svedčí aj eufemistické záhorské slovo *pukanka*.

ešte nedocenenej monografii o slovansko-germánskych lexikálnych vzťahoch (Martynov, 1963), veľmi presvedčivo poukázal na význam kontaminácie v etymologickom bádaní.

Kontaminácia, hláskové alebo aj významové kríženie slov, nastáva najmä pri takých lexikálnych jednotkách, ktoré sú syntagmaticky alebo paradigmaticky súvzťažné.

Jedným druhom paradigmaticky súvzťažných slov sú synonymá. Preto vo vývine jazykov dochádza pomerne často k hláskovému ovplyvňovaniu synonymných slov.

V praslovančine popri slove *tъska* „doska" existovala aj synonymná lexikálna jednotka *dolga,* ktorá od všeobecného významu „doska" prešla k špecifikovanému významu „doska na upevnenie zlomenín, dlaha". Hláskovou kontamináciou synonymných lexém *tъska* a *dolga* vznikla nová podoba *dъska:*

tъska : dolga
↓
dъska : dolga

Nie je vylúčené, že pri zmene pôvodnej hláskovej podoby *tъska* na *dъska* okrem synonyma *dolga* pôsobilo aj ďalšie synonymum, a to *dǫga* „ohnutá doska na sude, dúha". Išlo by teda o kríženie až troch synoným:

tъska : dolga : dǫga
↓
dъska : dolga : dǫga

Vzťah medzi praslovanským slovom *tъska* > *dъska* „doska" a indoeurópskym slovesným základom *teuk'-/twek'-* > *tek'-/tuk'-* „tesať" je ten istý ako vzťah medzi praslovanským *dolga* „doska" a slovesným základom *del-/dol-* „sekať, rúbať", medzi nemeckým *Brett* „doska" a slovesným základom *bher-* „sekať" ap.

Pravda, z hľadiska hláskového a chronologického by sa mohol vzťah medzi derivátom *tъska* > *dъska* „doska" a uvedeným slovesným základom vykladať aj ináč. V praslovančine je totiž známa druhotná redukcia vokálu *o* na tvrdý jer *ъ*. Porov. *chotěti : chъtěti, goniti : gъnati, ko-go, ko-mu : kъ-to* atď. To znamená, že praslovanské *tъska* možno chápať aj tak, že slovesný koreň *tes-* v ablautovej podobe *tos-* sa druhotne redukoval na *tъs-*. To by bol koreň derivátu *tъs-sk-a*, resp. po zjednodušení spoluhláskových skupín *tъska* „doska".

Otázka, či praslovanská lexéma *tъska* „doska" je pokračovaním indoeurópskeho nulového stupňa koreňa *tuk'-* > *tus-* > *tъs-* alebo derivátom praslovanského *tes- : tos- : tъs-*, nie je z hľadiska absolútneho genetického vzťahu rozhodujúca. Rozhodujúce je zistenie genetického vzťahu medzi substantívom *doska* a slovesom *tesať*. Derivácia substantíva môže byť staršia, indoeurópska, alebo mladšia, praslovanská, ale genetický vzťah medzi nimi v každom prípade je.

LITERATÚRA

BERNEKER, E.: Slavisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung 1924. 760 s.
BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. vyd. Warszawa, Wiedza powzsechna 1957, s. 88.
FRISK, H.: Grieschisches etymologisches Vörterbuch. 1. Aufl. Band 1. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1960, s. 399.
FRISK, H.: Griechisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung. 20. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1969, s. 888.
GEMOLL, W.: Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch. 9. Aufl. München-Wien, G. Freitag Verlag 1965, s. 221.
GEORGIEV, V. et. al.: Bălgarski etimologičen rečnik. 1. izd. Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata akademia na naukite 1971, s. 466.
KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. Berlin, Walter de Gruyter et Co. 1967. 915 s.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 115.
MARTYNOV, V. V.: Slavjano-germanskoje leksičeskoje vzaimodejstvije drevnejšej pory. 1 izd. Minsk, Izdateľstvo Akademii nauk BSSR 1963, s. 249.
MIKLOSICH, F.: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. 1. Aufl. Wien, Wilhelm Braumüller 1886. 547 s.
ONDRUŠ, Š.: Význam a pôvod slov *báň — baňa*. Slovenská reč, *36*, 1971, č. 1, s. 12—19.
POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Bern, Francke Verlag Bern — München 1959. 1183 s.
SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 1. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti 1971, s. 416.
VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Band 1. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1953, s. 365; Band 2., 1955, s. 2; Band 3., 1958, s. 99.
WALDE, A. — HOFMANN, J. B.: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Band 1. 4. Aufl. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1965, s. 537.

Ján Oravec

SYNTAKTICKÉ VZŤAHY ČLENOV V TESNÝCH SPOJENIACH ZHODNÝCH SUBSTANTÍV

Keď sa vo vete zoskupí niekoľko substantív v tom istom páde, vzniká problém s ich vetnočlenskou platnosťou a v dôsledku toho aj s intonačným (v hovorenej reči) alebo interpunkčným (v písanom texte) členením, prípadne aj so slovotvorným stvárnením (zložené slová so spojovníkom i bez neho).

Ide na jednej strane o tesné spojenia (doklady sú z knihy R. Jašíka *Mŕtvi nespievajú*):

Tak, tak . . . a *poručík Ján Kľako* má pri tom pomáhať. — Pri peci sedel bezzubý *inžinier architekt Munich*.

Na druhej strane ide o voľné spojenia:

Bežala *do okresného mesta, do Pravna.* — Tam nahádzať cestného štrku *do jám, do výtlkov.* Do Lipín sa vrátil predvčerom *vojak z východného frontu, Pavol Tomašin, lipinského kováča syn.*

Ich kombináciou vznikajú „miešané" spojenia:

Toľko má dozaista aj *zlodej Machoň, veľkoobchodník,* a ten predáva soľ na vrecia.

V uvedených príkladoch daktoré substantíva sú k sebe priradené voľne, daktoré zas tesne.

Treba pri nich vždy riešiť otázku, akým vzťahom sú spojené: či koordináciou, či determináciou, pri determinácii zasa treba ďalej určiť smer vzťahu (či závisí druhé substantívum od prvého, alebo naopak) a druh vzťahu (či ide o čistú determináciu, či o polopredikáciu).

Takéto zoskupenie troch a viacerých zhodných substantív sa doteraz v našej jazykovede nerozoberali. Obyčajne sa uvažovalo iba o vzťahoch dvoch substantív. V podstate sa i vzťahy vo väčších skupinách substantív dajú redukovať na vzťahy medzi dvoma substantívami, ale nedá sa tak ukázať všetko a nevyužívajú sa vlastnosti dlhších zoskupení, ktoré môžu slúžiť ako kritériá pri vysvetľovaní vzťahov dvojíc substantív.

Dvojice zhodných substantív sa v našej tradícii hodnotia dvojako: 1. ako spojenie substantíva s voľným prístavkom, alebo 2. ako spojenia substantíva s tesným prístavkom.[1]

Základná jazykovedná terminológia uvádza však iba termín prístavok a ilustruje ho príkladom na tradičný voľný prístavok. Okrem toho medzi zhodnými prívlastkami je tam príklad i na zhodný substantívny, a to anteponovaný prívlastok: *chudák dedo.*[2] Postponované zhodné substantívne prívlastky neuvádza. Tie ako jediné doklady na zhodný substantívny prívlastok uvádza Slovenská gramatika vo všetkých vydaniach (autor kapitoly J. Ružička).[3]

K prístavku sa v Slovenskej gramatike zaraďujú iba tradičné voľné prí-

[1] Porov. napr. DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica. 4. vyd. Nitra, nákladom Št. Huszára 1923, s. 211—212; LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1950, s. 416 (voľný prístavok nazýva vysvetľovacím, tesný prístavok určovacím, ale na s. 523 uvádza príklady iba na voľný prístavok); ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 75—77; MIHÁL, J.: Slovenská gramatika pre I.—II. triedu stredných škôl. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1947, s. 222—224. PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 148 (prístavok síce terminologicky nerozlišuje, ale príklady uvádza na obidva druhy).

[2] Základná jazykovedná terminológia. Spracovala Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAVU pod vedením dr. Št. Peciara. Nakladateľstvo SAVU 1952, s. 27.

[3] PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 375.

stavky. V takomto rozsahu chápe zhodný substantívny prívlastok a substantívny prístavok aj R. Schnek.[4]

Proti širokému tradičnému chápaniu prístavku ako voľného i tzv. tesného prístavku vznikla averzia i v školskej praxi.[5]

V zoskupeniach zhodných substantív teda stretáme tri rozličné druhy spojení: spojenia s prístavkom (s tzv. voľným prístavkom), s postponovaným prívlastkom (tradičným tesným prístavkom) a spojenia s anteponovaným prívlastkom. Vynára sa otázka, či treba rozlišovať všetky tieto tri členy, a ak áno, ako ich vymedziť voči sebe, prípadne aj voči iným vetným členom a iným častiam vety (napr. voči vsuvkám, pričleneniam, vysunutým, osamostatneným vetným členom).

Pri vymedzovaní funkcie členov v zhodných substantívnych zoskupeniach treba začať od konca, lebo rozvíjanie (či je to jasné určovanie, alebo nie) v substantívnych dvojiciach i v skupinách spravidla postupuje smerom k ostatnému substantívu. Vo voľných (prístavkových) spojeniach rozvíjanie postupuje smerom k ostatnému členu vždy, preto spojenie s voľným prístavkom tu nechávame bokom. V tesných spojeniach rozvíjanie tiež postupuje spravidla smerom k ostatnému členu, ale z tohto pravidla jestvuje výnimka, tá však pravidlo v podstate neoslabuje, lebo sa týka iba okrajovej skupiny substantív.

Substantíva v tesných spojeniach sú zoradené od slov s najširším rozsahom významu po slová s najužším rozsahom, preto vlastné mená, ak ich tesné zoskupenie substantív obsahuje, stoja až na samom konci, lebo majú najužší rozsah významu. Túto zákonitosť postrehla naša gramatická tradícia a v ostatných päťdesiatich rokoch ju jednoznačne zastávala. Tak J. Damborský píše, že v spojeniach typu *český kráľ Václav, rieka Dunaj* je „určovacím prístavkom" vždy druhé substantívum.[6] Podľa slovosledu, t. j. podľa postavenia na druhom mieste zisťuje určovacie členy aj J. Mihál. Za „tesné prístavky" pokladá vlastné mená po všeobecných (typ *mesto Zvolen*) a priezviská za prístavky ku krstným menám.[7] B. Letz vysvetľuje prístavok ako J. Damborský.[8] Aj Slovenská gramatika E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (autor kapitoly J. Ružička) pokladá za určujúci výraz druhé substantívum a k tomu ešte tesné substantívne spojenia pre-

---

[4] SCHNEK, R. — KRIŠTOF, Š. — HOLÝ, J.: Učebnica slovenského jazyka. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 48—50.

[5] Porov. Diskusné články V. Betákovej *K prístavku v školskej praxi* a R. Schneka *Ku koncepcii prístavku v teórii i v praxi* v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12*, 1966, s. 264 a 266, v ktorých autori polemizujú s tradičným širokým vymedzením prístavku u E. Bajzíkovej (porov. jej článok *Prístavok v 7.—9. ročníku ZDŠ.* Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12*, 1966, č. 4, s. 126 n.).

[6] DAMBORSKÝ, J.: op. cit., s. 211.

[7] MIHÁL, J.: op. cit., s. 222 n.

[8] LETZ, B.: op. cit., s. 416, s. 523.

berá v rámci zhodného prívlastku (príklady *hrad D e v í n, hradu St r e č n a*).[9]

V iných jazykovedných školách nie sú mienky o smere rozvíjania v spojeniach typu *mesto Bratislava* také jednotné. Ukázala to napr. diskusia o tejto otázke v V.—VII. ročníku časopisu Český jazyk.[10]

Mienky sa v nej delia na štvoro:

1. v spojeniach typu *mesto Praha* je všeobecné podstatné meno *mesto* základom a vlastné meno *Praha* určujúcim slovom, substantívnym zhodným prívlastkom;

2. vlastné meno *Praha* je základom a všeobecné meno *mesto* prívlastkom;

3. kompromisné riešenie: v istých spojeniach je určujúcim prvý člen, v iných zasa druhý;

4. syntaktický vzťah medzi menami v takýchto spojeniach je neutralizovaný, preto ich nemožno rozoberať.

V diskusii sa nebrali do úvahy dlhšie ako dvojčlenné spojenia zo samých všeobecných podstatných mien a zoskupenia zo samých vlastných mien. Záver diskusie sa priklonil k takému stanovisku, aké sa podáva v slovenskej tradícii, podľa ktorého rozvíjacím členom je druhé meno.

Za gramatické kritériá, na základe ktorých možno pokladať za určovací výraz druhé slovo, sa pokladajú tieto znaky:

1. zhoda prísudku s prvým menom, napr. *Město Praha bylo založeno před více než 1000 lety;*

2. zhoda prívlastku s prvým menom, napr. *staroslavné město, staroslavný Tábor,* ale *staroslavné město Tábor;*

3. možnosť zámeny druhého substantíva adjektívom, napr. město *Praha* — město *pražské,* země *Čechy* — země *Česká;*

4. poriadok slov: substantívny prívlastok (zhodný i nezhodný) normálne stojí v češtine za menom, napr. soudruh *předseda,* střecha *domu,* pojem *nekonečno,* pojem *nekonečna;*

5. prechod k spojeniu s pomenovacím nominatívom v niektorých druhoch spojení, napr. na hoře *Řípu* — na hoře *Říp;*

---

[9] PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: op. cit., s. 375.

[10] Diskusiu uviedol J. Novotný článkom *Typ město Praha* (Český jazyk, 5, 1954/1955, s. 313—320). Prispeli do nej F. Svěrák článkom *K typu město Praha* (ČJ, 6, 1955/1956, s. 47 n.), J. Bauer článkom *Spojení typu město Praha, básnik Neruda a pojetí přístavku* (ČJ, 6, 1955/1956, s. 219 n.), F. Daneš článkom *Ještě „město Praha"* (ČJ, 6, 1955/1956, s. 223 n.), K. Svoboda článkom *O přístavku, shodném substantivním přívlastku a neshodném přívlastku jmenovacím* (ČJ, 6, 1955/1956, s. 303 n.), F. Kopečný článkom *Ještě k otázce město Praha a krejčí Novák,* (ČJ, 7, 1956/1957, s. 92 n.) a napokon z poverenia redakcie časopisu ČJ napísal K. Hausenblas *Závěr diskuse o spojeních typu město Praha a pod.* (ČJ, 7, 1956/1957, s. 201 n.). Niektoré z článkov dosť závisia od starších českých gramatík a špeciálnych štúdií o prístavku (F. Svěrák, K. Svoboda), druhé sa držia domácej tradície iba čiastočne (J. Novotný, J. Bauer) a tretie sa od tradičného riešenia zrejme odlišujú (F. Kopečný, F. Daneš, K. Hausenblas).

6. porovnanie so stavom v cudzích jazykoch, napr. spojeniu *město Praha* zodpovedá vo francúzštine spojenie *la ville de Prague*, kde je vlastné meno v zreteľne závislom postavení (ako nezhodný prívlastok v genitíve).

Väčšina z uvedených kritérií sa dá uplatniť iba v obmedzenej miere, napr. 1. a 2. iba pri nerovnakom rode obidvoch substantív, 3. a 5. iba pri substantívach z lexikálne úzko vymedzených okruhov a analógia s cudzími jazykmi, ktoré majú odlišnú štruktúru, môže byť iba pomocným kritériom. Najširšie je štvrté kritérium, t. j. poriadok slov (určujúce meno za určeným). To za ostatných päťdesiat rokov slovenská gramatická teória uplatňuje dôsledne. Aj v závere českej diskusie sa žiada toto kritérium dôsledne aplikovať v neutrálnych spisovných prejavoch.

Všetky tieto kritériá platia aj na stav v slovenčine. Dajú sa všetky overiť na explicitných dokladoch:

1. zhoda prísudku s prvým slovom:

Za ňou povyše dvíhal sa okrúhly v r c h Záhroby. (Ondrejov) — *Neďaleko tiekol p o t o k Teplica, ktorý v zime nezamŕzal.* (Ondrejov) — *C h l á p ä Psota zmizlo a neprichodilo viac.* (Dobšinský);

2. zhoda prívlastku s prvým slovom tesného spojenia substantív:

Ak mne v mojej starobe zažiarilo slniečko šťastia, to ďakujem jedine m ô j m u d r a h é m u v n ú č a ť u Magdaléne. (Stodola) *A m ô j h o m u ž a ryby neboj sa už nič.* (Dobšinský);

3. možnosť zámeny druhého (určujúceho) substantíva adjektívom (gramaticky zreteľnejšie diferencovaným určujúcim výrazom), napr. *jazero B l a t n o — jazero b l a t e n s k é;* podobne ako namiesto nezhodného prívlastku v pomenovacom nominatíve, kde je táto zámena bežnejšia, napr. *okres T r n a v a — T r n a v s k ý okres, kraj N i t r a — N i t r i a n s k y kraj;*

4. postavenie substantívneho prívlastku (zhodného i nezhodného) za menom, napr. *pojem n e k o n e č n o, pojem n e k o n e č n a, za riekou N i t r o u;*

5. prechod k nezhodným spojeniam s pomenovacím nominatívom: *na ostrove H v a r e — na ostrove H v a r* — ako sme na to upozornili v osobitnom článku.[11]

Tieto kritériá sa dajú rozmnožiť o znaky, ktoré má určujúce substantívum z tesných spojení spoločné s prístavkom. Ide napr. o tieto použitia:

a) V rade členov viacnásobného výrazu — pri tom istom nadradenom substantíve stojí zhodné určujúce substantívum v postpozícii ako prístavok alebo ako nezhodný prívlastok v predložkovom páde:

[11] ORAVEC, J.: Prístavky a nezhodné nominatívne prívlastky v miestnych názvoch. Kultúra slova, 6, 1972, č. 1, s. 12—18.

Romantik v ňom bažil po láske b e z v z ť a ž n e j, po láske p e v n o s t i, do ktorej by nezabiehal svet, po láske — p o é z i i. (A. Matuška)

b) Holé vlastné meno sa v tesnom spojení pred holé všeobecné meno v slovenčine nekladie. Osihotené výrazy svojou štylistickou príznakovosťou toto pravidlo najlepšie potvrdzujú:

Keď pripíja, akoby skvostne perlivo pripíjal sám A r t u š kráľ. (Kukučín)

Podobne i poklesnuté a frazeologizované vlastné mená:

„Vravia, že za k r č a h a kráľa . . . (Figuli) — *Tu povie potom ten k n o c h t a vták . . .* (Dobšinský)

V uvedenej diskusii sa z týchto kritérií vyvracalo najmä prvé a tretie. Pri prvom sa uvádzali príklady, kde sa prísudok vety zhodoval nie s prvým, ale s druhým menom, napr. *Chudák m a m i n k a se toho n e d o ž i l a.* V závere diskusie K. Hausenblas tento príklad iba konštatuje ako výnimku, kým F. Kopečný odôvodňuje podobné prípady zvláštnosťami zhody prísudku (pred viacnásobným podmetom sa prísudok zhoduje s najbližším, prvým členom, v postpozícii s ostatným členom; podobne aj pri podmete s prístavkom). Nazdávame sa, že tento jav vyvolávajú iné príčiny, že toto je jedna z výnimiek, na ktoré tiež upozornil F. Kopečný,[12] keď napísal, že prvé substantívum možno pokladať za prívlastkové iba vtedy, keď a) je subjektívne hodnotiace (*lajdák* študent), b) zreteľne zastupuje adjektívum a dá sa ním ľahko nahradiť (*mizera* chlap), c) prízvuk je na prvom slove. Proti skupine c) Hausenblas nevhodne namieta, že tu prízvuk syntaktickú štruktúru nemení, že spojenia pod rozdielnym prízvukom nadobúdajú iba iný významový odtienok, ale syntaktická štruktúra ostáva rovnaká, podobne ako pri slovosledne pevnom prívlastku v pomenovacom nominatíve, napr. *nie v kraji Jihlava, ale v okrese Jihlava.* Prípady a), b) na rozdiel od záverov uvedenej diskusie a na rozdiel od slovenskej tradície pokladáme s F. Kopečným za anteponované prívlastky, daktoré dokonca za adjektívne prívlastky, napr. *p r i m a ředitel.* Slovo *prima* je adjektívum aj v slovenčine, patrí k neohybným adjektívam, ktoré sme prevzali z cudzích jazykov.[13] Jedno z takýchto slov (substantívum *pašák*) je v závere diskusie mylne zaradené, a to do spojenia *pašák ředitel — pašácky ředitel* (zaradené do opačného typu *město Praha — město pražské*).

---

[12] KOPEČNÝ, F.: op. cit., s. 92.
[13] Porov. Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 200—201.

V našom materiáli patria k spojeniam s anteponovaným zhodným prívlastkom napr. dvojice:

a) *chudák kráľovič, neborák otec, nebožka dievka, šibal Klinko, oplan kočiš, pľuhák Laktibrada, pľuha macocha, beštia kôň;*

b) *potvora chlap, ozruta orol, čert decko, huncút tetka, nebožtík otec, blázni ľudia ...*, porov. ich premenu na adjektívne prívlastky: *potvorský chlap, ozrutný orol, čertovské decko, huncútska tetka, nebohý otec, bláznivý ľudia ...*

Zabudol si, kedy *chudera Zora* umrela? (Stodola) — I tie zemiaky chutia mi pri spomienke na zemiaky „oravské", čo pekával svojim „spoluvýletníkom" *nebožtík Andrej Halaša.* (Tajovský) — Ale krčmár sa zľakol *ozruty chlapa.* (Dobšinský)

Výnimočnosť spojení s takýmito substantívami dokazujú tieto gramatické znaky:

1. Prísudok sa nezhoduje s prvým slovom spojenia: *Ba aj pochábeľ malá Rebeka v y c e r i l a zuby a s m i a l a s a.* (Timrava)

2. Adjektívny prívlastok sa nezhoduje s prvým slovom:

Ľudia o ňom vraveli, že to a k ý s i špata č l o v e k. (Kukučín)

3. Pri slovotvornej premene sa na adjektívum mení prvé slovo: *d l h á ň chlap — d l h ý chlap.*

4. Aj v dlhších ako dvojčlenných tesných spojeniach hodnotiace substantíva zaujímajú pozíciu prvého člena (kde stáva adjektívny prívlastok):

Ja viem, čo n e b o ž t í k p á n richtár povedal ... (J. Chalupka)

5. Hodnotiaci výraz môže stáť na hociktorom mieste vo vete ako vsuvka; i to naznačuje, že nemusí stáť na jednom pevne viazanom mieste:

Tkáčika sme pochovali, *chudáka.* (A. Bednár) — *Vinco* sa vrátil, *neborák,* pred chvíľou s prázdnym vrecom. (Jašík)

Z iných substantív možno pokladať za antepovaný prívlastok iba slová *pán, pani,* ale tie v prívlastkovom spojení tratia flexiu. Slovo *pani* sa prestalo skloňovať aj v spisovnom jazyku,[14] slovo *pán* stratilo flexiu iba v stredoslovenských nárečiach. Rovnakého charakteru sú aj cudzie šľachtické a vôbec spoločenské prívlastky, ako *don, dona, šor, šora, ben, beg, mac, miss, mister* ... V trojčlenných a dlhších spojeniach stoja na začiat-

[14] PECIAR, Š.: O skloňovaní slova pani. Slovenská reč, *35,* 1970, č. 6, s. 392—393.

ností prirodzenejšia jedna i druhá otázka, stráca toto kritérium preukaznosť. Preto sa treba v spojeniach vlastných mien oprieť o iné gramatické kritériá. Tie jednoznačne ukazujú, že krstné (rodné) meno je základom a priezvisko určujúcim členom. Svedčia o tom tieto znaky:

1. Priezvisko meravie; v hovorovom štýle sa stáva neohybným slovom zakončeným na *-ovie, -oviech, -ech, -e, -oje, -ých,* t. j. nezhodným prívlastkom: Fero *Batalovie*, Hana *Šovdoje*, Mišo *Maleckých* . . .

Prikývla mu hlava Zuzky *Bežanovie*. (Kukučín) — Ani Fero *Zelenákech*, čo po tebe prišiel, nevidel od neho už rok deravého groša. (Letz)

2. V hovorovom štýle sa vo funkcii priezviska používa privlastňovacie adjektívum, alebo sa rodinný (príbuzenský) vzťah vyjadruje nezhodným prívlastkom v predložkovom páde:

Spoza vŕšku v kabanici zakrútený s klobúkom na očiach vystupuje hájnik *Jano Binbov* (Timrava) — *Pavo od Šechnára* (Hečko)

3. Ženské priezviská sú iba ďalej upraveným posesívnym adjektívom, t. j. tiež gramaticky zreteľne závislým členom: *Ria Chrenčíková* . . .

4. V staršom našom jazyku a v značnej časti slovanských jazykov doteraz úlohu ženských priezvisk zastáva neskloňovaný nominatív mužského priezviska, ktorý je tiež gramaticky zrejme závislým nezhodným prívlastkom:

Vyšla na prechádzku s dvoma kamarátkami — Máľkou Bublišovou a Hermínkou *Krajčík*. (Timrava) — Tu sú zmluvy, pozri, celý majetok. . . ., patrí tebe, Eve *Muranica*, rodenej *Hadviždiak* . . . (Stodola)

Všetky tieto náhrady neutrálneho priezviska formálne zreteľnejšie vyjadrujú jeho závislosť.

5. Za ostatné, nie však najslabšie kritérium treba brať i slovosled, postavenie priezviska za podstatným menom, t. j. tú pozíciu, v ktorej stojí určujúci člen vo všetkých ostatných spojeniach substantív. Okrem tohto základného, neutrálneho slovosledu je možný aj obrátený slovosled s priezviskom na prvom mieste (v abecedných zoznamoch priezvisk a pod.), ale vtedy sa celé spojenie uvoľňuje a krstné (rodné) meno sa stáva (voľným) prístavkom k priezvisku.

V trojčlennej sústave vlastných mien, aká sa používa napr. u Rusov, je smer určovania rovnaký ako v dvojčlennej, vedie od prvého mena k ostatnému napr. *Vladimir Borisovič Brusilov*. V daktorých krajoch máme trojčlennú sústavu mien aj u nás, a to tam, kde priezvisko nedostatočne rozlišuje osoby s tým istým menom, preto sa pridáva na rozlíšenie tzv. živé

ku, ak spojenia neobsahujú hodnotiace substantíva z predchádzajúceho odseku, napr. *p á n komisár Landík* (Jesenský), *p á n barón Bumbajczinský* (Stodola).

Medzi hodnotiace prívlastky nepatria pomenovania príbuzenských vzťahov, stavovských, úradných, vojenských, spolkových a iných funkcií a hodností. V takýchto tesných spojeniach je určujúcim druhé (nasledujúce) substantívum, napr. *teta H a n k a, slečna E v a, profesor K o p a n i c k ý, čatár K o z a, občianka M a z a n c o v á.* Sporné sú tu najmä spojenia osobných mien. Tie daktorí bádatelia a daktoré gramatické školy[15] hodnotia opačne ako zhodné spojenia mien neživých vecí. Proti takémuto hodnoteniu namieta F. Kopečný: „Faktom je, že *krejčí* v spojení *krejčí Novák* (na rozdiel napr. od *pašák Novák* alebo *dacan Novák*) nie je subjektívnym hodnotením — a pravda ani (pri normálnom prízvukovaní) výrazným rozlišujúcim prostriedkom; nedá sa nahradiť adjektívnym prívlastkom; samo sa dá rozviť prívlastkom.“ K. Hausenblas zasa dôvodí, že rozlíšenie spojení životných a neživotných mien nie je také výrazné, aby žiadalo syntakticky protikladné chápanie. K týmto dôvodom možno dodať ešte ďalšie. O podradenosti vlastného mena svedčí to, že sa môže petrifikovať (v nominatíve) alebo nadobudnúť nesklonnú podobu na *-ovie, -oje, -e, -ech:* Sváko *Špiritajovie* mu ukázal, ako sa to má. (Švantner) — A, ľaľať, strýčko *Konopkech!* (Letz); porov. ďalej pri spojeniach zo samých vlastných mien.

Tieto oslovenia sa chápu ako tesné i v spojeniach zo samých všeobecných mien, napr. *teta predavačka, slečna magistra, súdružka učiteľka, súdruh profesor, majster tesár, inžinier architekt.* Spojenia dvoch alebo viacerých holých všeobecných substantív sú najpočetnejšie. V základnom použití sú tesné; v termínoch typu *tetrov hoľniak* až natoľko, že ich netreba syntakticky rozoberať. Uvoľňujú sa, t. j. menia sa na prístavkové iba vtedy, keď sa na začiatok spojenia položí meno s užším rozsahom alebo dokonca vlastné meno, napr.: K delfským božstvám pribudol *Dionýsos, boh vína. (Bednár)*

O smere určovania v spojeniach zo samých vlastných mien (napr. v spojení krstného mena a priezviska) sa náhľady tiež rozchádzajú. Jedni bádatelia tvrdia, že základom je krstné (rodné) meno a určujúcim je priezvisko, druhí naopak pokladajú za základ priezvisko (prispieva k tomu čoraz väčšia spoločenská závažnosť priezviska i jeho frekvencia) a krstné (rodné) meno za anteponovaný prívlastok. Obyčajne sa pritom argumentuje otázkami. Jedni tvrdia, že v menách typu *Štefan Slameň* je prirodzenejšia otázka *Ktorý Štefan?* — druhí zasa, že je prirodzenejšie sa spýtať *Ktorý Slameň?* Keďže je tu možná a za istých prízvukových a situačných okol-

[15] Porov. Grammatika russkogo jazyka. Časť 2. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1953, s. 553—560.

ností prirodzenejšia jedna i druhá otázka, stráca toto kritérium preukaznosť. Preto sa treba v spojeniach vlastných mien oprieť o iné gramatické kritériá. Tie jednoznačne ukazujú, že krstné (rodné) meno je základom a priezvisko určujúcim členom. Svedčia o tom tieto znaky:

1. Priezvisko meravie; v hovorovom štýle sa stáva neohybným slovom zakončeným na *-ovie, -oviech, -ech, -e, -oje, -ých,* t. j. nezhodným prívlastkom: Fero *Batalovie*, Hana *Šovdoje*, Mišo *Maleckých* . . .

Prikývla mu hlava Zuzky *Bežanovie*. (Kukučín) — Ani Fero *Zelenákech*, čo po tebe prišiel, nevidel od neho už rok deravého groša. (Letz)

2. V hovorovom štýle sa vo funkcii priezviska používa privlastňovacie adjektívum, alebo sa rodinný (príbuzenský) vzťah vyjadruje nezhodným prívlastkom v predložkovom páde:

Spoza vŕšku v kabanici zakrútený s klobúkom na očiach vystupuje hájnik *Jano Binbov* (Timrava) — *Pavo od Šechnára* (Hečko)

3. Ženské priezviská sú iba ďalej upraveným posesívnym adjektívom, t. j. tiež gramaticky zreteľne závislým členom: *Ria Chrenčíková* . . .

4. V staršom našom jazyku a v značnej časti slovanských jazykov doteraz úlohu ženských priezvisk zastáva neskloňovaný nominatív mužského priezviska, ktorý je tiež gramaticky zrejme závislým nezhodným prívlastkom:

Vyšla na prechádzku s dvoma kamarátkami — Máľkou Bublišovou a Hermínkou *Krajčík*. (Timrava) — Tu sú zmluvy, pozri, celý majetok. . . ., patrí tebe, Eve *Muranica*, rodenej *Hadviždiak* . . . (Stodola)

Všetky tieto náhrady neutrálneho priezviska formálne zreteľnejšie vyjadrujú jeho závislosť.

5. Za ostatné, nie však najslabšie kritérium treba brať i slovosled, postavenie priezviska za podstatným menom, t. j. tú pozíciu, v ktorej stojí určujúci člen vo všetkých ostatných spojeniach substantív. Okrem tohto základného, neutrálneho slovosledu je možný aj obrátený slovosled s priezviskom na prvom mieste (v abecedných zoznamoch priezvisk a pod.), ale vtedy sa celé spojenie uvoľňuje a krstné (rodné) meno sa stáva (voľným) prístavkom k priezvisku.

V trojčlennej sústave vlastných mien, aká sa používa napr. u Rusov, je smer určovania rovnaký ako v dvojčlennej, vedie od prvého mena k ostatnému napr. *Vladimir Borisovič Brusilov*. V daktorých krajoch máme trojčlennú sústavu mien aj u nás, a to tam, kde priezvisko nedostatočne rozlišuje osoby s tým istým menom, preto sa pridáva na rozlíšenie tzv. živé

meno. Tento typ pomenúvania sa dostal i do krásnej literatúry, porov. *Maťo Kliešť Horúci* (Ondrejov), *Janko Horec Drišťel* (Timrava), *Janko Lupštík Surmaj, Mišo Šuták Kľaučo* (Rysuľa). Taký istý smer rozvíjania je i v menách spisovateľov so pseudonymom, ako *Jozef Gregor-Tajovský, Svetozár Hurban-Vajanský, Elena Márothy-Šoltésová, Božena Slančíková-Timrava,* iba pseudonym sa pripája prístavkovo, lebo je rovnocenný a zameniteľný s priezviskom, resp. s celým menom.

Keď teda vezmeme akékoľvek dlhé tesné spojenie substantív, smer rozvíjania je v ňom jeden, vedie od prvého mena k ostatnému a členy v ňom sú usporiadané od mena s najširším rozsahom po meno s najužším rozsahom, napr. *pobočník plukovník vojvoda Nikolaj Nikolajevič Lejchtenbergskij.* Takéto členy tesných substantívnych spojení sa tradične menujú tesnými prístavkami. Primeranejší by bol pri nich termín *zhodný substantívny prívlastok,* lebo sa viažu k nadradenému slovu vzťahom determinácie, alebo ešte presnejšie *zhodný substantívny prívlastok apozičný* (ako navrhol V. Mathesius a po ňom ďalší), lebo susedí s prístavkom.

Determinatívny vzťah medzi menami v takýchto spojeniach sa dokazuje jednak ich tesnosťou (ak sa obráti slovosled členov, spojenie medzi nimi sa uvoľňuje, mení sa na prístavkové), jednak tým, že určujúce členy v takýchto spojeniach môžu nadobudnúť formálne znaky zrejmých prívlastkov najmä nezhodných (menia sa na pomenovací nominatív, ktorý sa nesklňuje s nadradeným podstatným menom, alebo pomocou prípon nadobúdajú inú nesklonnú podobu).

Výnimku tu tvoria iba hodnotiace substantíva, ktoré významovo hraničia s adjektívami. Mnohé z nich aj z adjektív vznikli, alebo sa ľahko dajú na adjektíva pretvoriť. Hodnotiace prívlastky sa slovosledom odlišujú od určovacích, hoci sú vyjadrené prídavným menom. Podobne (slovosledom) sa odlišujú od určovacích prívlastkov aj hodnotiace prívlastky substantívne: iba hodnotiace prívlastky môžu stáť pred nadradeným podstatným menom, preto aj v dlhých tesných spojeniach zhodných substantív môžu stáť na samom začiatku.

Zo substantív, ktoré nemajú hodnotiaci význam, sú anteponovanými prívlastkami slová *pán, pani* a ich cudzojazyčné ekvivalenty. Práve pre prívlastkovú funkciu a preto, že nie sú hodnotiacimi substantívami, stratili alebo strácajú flexiu, keďže substantíva sú zväčša nezhodnými prívlastkami. V takejto determinatívnej syntagme nestráca flexiu iba základné (určené) slovo, lebo to ju reprezentuje navonok a zapája ju do vety ako celok.

Rozbor tesných spojení zhodných substantív rieši problematiku prístavku iba čiastočne, iba z jednej strany. No tvorí nevyhnutný predpoklad na jej komplexné riešenie. Tomu budeme venovať osobitný článok.

Jozef Mlacek

O FREKVENCII VETNÝCH ČLENOV V SÚVISLOM TEXTE

Pri kvantitatívnom prístupe k syntaktickým javom sa v našej odbornej literatúre riešili najmä tieto čiastkové otázky: dĺžka vety vyjadrená počtom slov (Mistrík, 1967; Mlacek, 1965, 1965a), výskyt niektorých plnovýznamových slovných druhov (Horecký, 1965; Mlacek, 1965a), výskyt základných typov syntaktickej konštrukcie (jednočlenná veta, dvojčlenná veta, súvetie, zložené súvetie, apoziopéza) (Mlacek, 1965, 1965a), rozloženie istých slovných druhov i vetných typov v texte za sebou (Mistrík, 1967). Trochu azda prekvapuje, že sa doteraz u nás neskúmal výskyt vetných členov. Iba v našej štúdii (Mlacek, 1965) sa uvádzajú údaje o výskyte prívlastku a o pomernom výskyte zhodného a nezhodného prívlastku. „Nezáujem" o kvantitatívnu analýzu vetných členov súvisí pravdepodobne s týmito dvoma okolnosťami: a) Vetné členy pravdepodobne nie sú takým výrazným indikátorom štylistických vlastností prehovoru, akým sú najmä plnovýznamové slovné druhy (hoci napr. J. Mistrík niektoré z vetných členov pokladá za príznaky glutinácie textu, resp. za ukazovatele rozličných stupňov glutinácie) (Mistrík, 1968, 1970). b) Kvantitatívne zisťovanie (vždy veľmi náročné na prípravu a čas) je pri skúmaní vetných členov oveľa ťažšie a zdĺhavejšie ako pri slovných druhoch. Cieľom tohto príspevku je podať a čiastočne aj zhodnotiť zistenia o výskyte jednotlivých vetných členov, ku ktorým sme došli s niektorými poslucháčmi Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove na seminároch zo skladby súčasnej spisovnej slovenčiny.

Analyzovali sme prvých tisíc viet súvislého (iba vlastného, necitovaného) textu 24 diel prevažne z umeleckého (menej z odborného, resp. i publicistického) štýlu,[1] spolu teda 24 000 viet. Vetou rozumieme jednoduchú samostatnú vetu i vetu v súvetí. Vedľajšia veta súvetia (pravá) sa teda rozoberala dva razy. Raz sa zarátala ako príslušný vetný člen hlavnej vety, druhý raz sa osobitne určovalo jej vlastné vetnočlenské zloženie. Pri rozbore sme rátali iba explicitne vyjadrené vetné členy. Ide spolu o vyše 92 500 vet-

[1] Rozoberali sme vety z týchto diel: V. Mináč, *Dlhý čas čakania;* Ľ. Ondrejov, *Slnko vystúpilo nad hory;* F. Švantner, *Život bez konca;* D. Chrobák, *Drak sa vracia;* M. Figuli, *Tri gaštanové kone;* P. Jilemnický, *Kronika;* F. Kráľ, Spisy III. *Stretnutie;* M. Urban, *Za vyšným mlynom;* S. H. Vajanský, *Suchá ratolesť* (v tabuľke Vajanský *1*); S. H. Vajanský, *Letiace tiene* (Vajanský *2*); M. Kukučín, *Dom v stráni* (Kukučín *1*); M. Kukučín, *Neprebudený* (Kukučín *2*); B. S. Timrava, *Skúsenosť;* A. Bednár, *Hromový zub;* T. Vansová, *Sirota Podhradských;* E. M. Šoltésová, *Moje deti;* J. C. Hronský, *Andreas Búr Majster* (Hronský *1*); J. C. Hronský, *Jozef Mak* (Hronský *2*); J. Hrušovský, *Ruže a trón;* L. Novomeský, *O literatúre;* A. Bagin, *Priestory textu;* J. Kačala, *Doplnok v slovenčine; Jazyková poradňa IV;* A. Matuška, *Nové profily.*

ných členov. Počet nevyjadrených vetných členov dosahoval u niektorých autorov až vyše 15 percent z celkového počtu vetnočlenských funkcií. Najčastejšie je, pochopiteľne, implicitné vyjadrenie podmetu (niekedy až vyše 90 % nevyjadrených vetných členov). V našej tabuľke sa tento stav odráža najmä pri porovnaní výskytu podmetu a prísudku. V tabuľke sú hodnoty výskytu vetných členov v tomto poradí: S (predmet), P (prísudok), F (vetný základ), O (predmet), Adv (príslovkové určenie), Atr (prívlastok), Ap (prístavok) a D (doplnok). Posledný údaj znamená priemernú dĺžku vety v počte vetných členov. Na konci každého stĺpca je údaj, ktorý vyjadruje percento výskytu daného vetného člena z celého skúmaného súboru vetných členov, resp. priemernú dĺžku vety taktiež z celého súboru viet a vetných členov.

TABUĽKA

Dielo	S	P	F	O	Adv	Atr	Ap	D	Dĺžka vety
Mináč	14,5	30,8	2,6	18,1	15,4	17,1	0,5	0,8	3
Ondrejov	14,8	29,1	2,6	13,2	24,5	14,3	0,6	0,7	3,1
Švantner	12,8	24,9	2,3	16,6	25,1	17,7	0,2	0,1	3,6
Chrobák	10,1	24,3	2,5	14,9	28,2	18,4	0,3	1	3,6
Figuli	9,5	27,8	1,1	18,7	27,1	14,7	0,4	0,7	3,5
Jilemnický	11,5	27,1	3,4	18,2	20,5	18,1	0,4	0,6	3,3
F. Kráľ	13,5	23,6	2,6	17,6	19,2	21,9	0,5	1,1	3,7
Urban	12,3	29,7	0,9	21,1	20,5	13,5	0,5	0,4	3,2
Vajanský 1	13,3	22,5	2,9	17,1	18,4	24,8	0,4	0,4	4
Vajanský 2	15,2	23,5	1,4	13,3	21,1	24,1	0,4	0,7	3,7
Kukučín 1	13,2	21,1	2,7	22,3	20,9	16,9	1,7	0,9	3,6
Kukučín 2	11,9	29,2	4,2	24,1	17,8	11,9	0,2	0,5	3,1
Timrava	15,7	30,4	3,1	18.5	18.5	10,6	0,7	2,3	3
Bednár	13,5	25,1	5,2	14,6	22,3	18,1	0,3	0,9	3,2
Vansová	18,2	24,4	0,4	18,5	21,1	16,3	0,1	0,6	3,1
Šoltésová	8,8	23,2	1,4	19,5	28,8	16,1	0,4	1,8	4
Hronský 1	12,6	25,3	2,7	20,5	21,1	16,4	0,2	1,2	3,5
Hronský 2	11,8	28,8	3,2	18.8	24,3	9,3	0,7	2,1	3,1
Hrušovský	11,4	22,8	0,9	19,8	17,2	26,9	0,3	0,4	4
Novomeský	12,4	20	3,8	20,6	13,2	28,8	0,6	0,6	4,2
Bagin	10,9	18,7	1,3	15,5	19,1	33,8	0,1	0,4	5,3
Kačala	11,3	15,3	0,9	19,4	11,6	38,3	1,7	1,4	6,3
Jaz. poradňa	11,2	19,3	0,2	10,8	20,8	25,4	6,2	6,1	7,7
Matuška	11,3	19,2	2,4	14,4	19,2	32	0,4	1,1	4,2
Spolu	12,38	23,55	2,11	17,22	20,40	21,68	1,02	1,34	3,86

Pristavíme sa aspoň pri niektorých výraznejších alebo všeobecnejších zisteniach.

Predovšetkým sa treba dotknúť dĺžky vety. Pri porovnaní týchto údajov s priemerným počtom slov vo vete (napr. Mlacek, 1965a — 9,9 slova vo

vete) sa zdajú počty vetných členov pomerne nízke. Počet vetných členov je síce zvyčajne menší ako počet slov v tej istej vete, ale rozdiel sa zdá na prvý pohľad veľmi veľký. Na vysvetlenie treba uviesť, že pri počtoch slov vo vete sú čísla aj preto o toľko vyššie, že hranicou vety bolo pri takýchto výskumoch vždy až interpunkčné znamienko signalizujúce koniec výpovede (bodka, otáznik, výkričník). Za vetu sa teda mlčky pokladali aj rozsiahlejšie výpovede (napr. súvetie, príp. i zložené súvetie). Pri vetnočlenskom meraní dĺžky vety nemožno takto postupovať. Vetou sa tu vždy rozumie len skutočná veta, samostatná alebo nesamostatná (v stavbe súvetia).

Ako druhú vec si v súvislosti s priemernou dĺžkou vety treba povšimnúť, že rozdiely medzi priemernými dĺžkami vety v jednotlivých rozoberaných dielach nie sú ani zďaleka také veľké ako pri priemerných počtoch slov vo vete. Zároveň však z toho vyplýva, že ani hranice príznakových a nepríznakových priemerných dĺžok vety tu nebudú vyjadrené veľkými kvantitatívnymi rozdielmi. Kým o pohybe v priemernom počte slov J. Mistrík konštatuje, že „vety s dĺžkou od 4 do 10 slov nie sú svojou dĺžkou príznakové, lebo sa vyskytujú vo všetkých jazykových prejavoch, útvaroch a u všetkých autorov" (Mistrík, 1970, s. 290), pri priemernom počte vetných členov stačí aj oveľa menšie rozpätie na odlíšenie viet z jedného štýlu od viet z druhého štýlu. Ako ukazujú výsledné čísla, veta z umeleckého štýlu máva priemerné hodnoty okolo 3 až 4 vetných členov, kým veta v odbornom štýle sa pohybuje okolo 5 až 7 vetných členov. Značne relatívny je teda aj náš údaj o celkovej priemernej dĺžke vety zo skúmaného súboru (3,86 vetného člena). Ak by sa skúmalo viacej viet z odborného štýlu, bola by výsledná hodnota pravdepodobne o poznanie vyššia.

Keďže sme skúmali iba výskyt explicitne vyjadrených vetných členov, pozoruhodné údaje sme získali o pomere subjektu a predikátu. Teoreticky by tu mala byť úplná alebo aspoň takmer úplná vyrovnanosť vo výskyte. Keď sme z výpočtov vynechali elidované subjekty i predikáty, možno predpokladať zreteľnú prevahu výskytu prísudkov. Ako však ukazujú výsledky, pomer medzi obidvoma členmi môže byť veľmi rozmanitý. Ak je u niektorých autorov výskyt obidvoch týchto vetných členov pomerne vyrovnaný (napr. Kačala, Vansová — hoci vysvetlenie je v každom z týchto prípadov trochu iné), u iných autorov sa vyjadrený podmet a prísudok vyskytujú v pomere 1:2 (napr. Mináč, Ondrejov, Timrava, Hrušovský), ba až (približne) 1:3 (Figuli, Kukučín 2, Šoltésová). Väčšiu vyrovnanosť vo výskyte podmetu a prísudku všeobecne nachádzame vo vetách z odborného štýlu. Vysvetlenie možno hľadať jednak v tom, že v odbornom štýle sa uprednostňuje pojmové vyjadrovanie (zámená teda ustupujú; znižuje sa tým aj počet zvyčajne elidovaných zámenných podmetov), jednak vo všeobecne nižšom výskyte prísudku.

Veľké rozdiely zisťujeme vo využívaní prívlastku. Kým pre vetu z odborného štýlu i z publicistiky je príznačný vysoký výskyt prívlastku, vo vetách z umeleckého štýlu zisťujeme veľký rozptyl v jeho frekvencii. Príznakové sú tu najmä prípady s veľmi nízkym výskytom prívlastku (Figuli, Urban, Kukučín *2*, Timrava, Hronský *2*). Keďže sa epiteton ráta medzi najtypickejšie prostriedky umeleckej reči, žiadalo by sa tu hovoriť takmer o istej zámernej autorskej depoetizácii textu, avšak medzi uvedenými dielami sú — paradoxne — aj diela s takými lyrizujúcimi začiatkami ako *Tri gaštanové kone* a *Jozef Mak*. Potvrdzuje sa teda, že jednotlivé prostriedky, aj tie najvýraznejšie, nemožno brať pri štylistickej charakteristike textu izolovane. Opačný pól, vysoký výskyt prívlastku, možno najmä vo vete z odborného štýlu vysvetliť vyššou frekvenciou nezhodného prívlastku. Nízka frekvencia prívlastku sa javí ako príznakovejšia nielen z hľadiska umeleckého štýlu, ale aj na pozadí všeobecnej predstavy vety. Prívlastok je síce fakultatívnym členom vety, ale na druhej strane môže zasa stáť pri hociktorom vetnom člene, ktorý je vyjadrený skladobným substantívom.

Miera výskytu prívlastku je v rozličných súvislostiach aj výskytom ostatných dvoch frekventovaných vedľajších vetných členov, predmetu a príslovkového určenia. Pravdaže, tieto dva členy súvisia ešte výraznejšie s výskytom prísudku, hoci aj tu často nachádzame zreteľné rozdiely. Na pozadí celkového stavu sa ako príznakové javia všetky tie prípady, v ktorých je výskyt objektu vyšší ako výskyt príslovkového určenia.

Ostatné dva vetné členy, doplnok a apozícia, sú z frekvenčného hľadiska periférnym javom.

Naše zistenia sú prvou sondou pri výpočte výskytu vetných členov. Ukázali nielen isté výsledky, ale zároveň aj viaceré obmedzenia takéhoto postupu. Cesta k objektívnejším výsledkom bude musieť ísť jednak cez väčšie množstvo skúmaného materiálu, jednak cez štýlovo rôznorodejší, a teda reprezentatívnejší výber textov. Naše výsledky môžu zatiaľ poslúžiť ako orientačný náčrt rozmanitého uplatňovania vetných členov.

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Štylisticko-štatistické hodnoty jednej básnickej zbierky. In: Jazykovedné štúdie. 8. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 71—84.

MISTRÍK, J.: Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 78—82.

MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 172.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 415.

MLACEK, J. (1965): K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 215—219.

MLACEK, J. (1965a): O frekvencii jazykových prostriedkov a o jej štylistickej platnosti. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 330—335.

DISKUSIE

Ivor Ripka

O PROBLEMATIKE NÁREČOVÝCH SLOVNÍKOV

1,0. Pri bilancovaní výsledkov slovenskej dialektológie sú na prvý pohľad evidentné disproporcie v spracovaní jednotlivých rovín jazykového systému. Pri doterajších výskumoch slovenských nárečí sa pozornosť dialektológov sústreďovala najmä na problematiku fonetickú (fonologickú) a morfologickú. Skladba, tvorenie slov a lexika sa analyzovali len sporadicky a okrajovo, nesústavne. Chýbajú lexikologické práce, ktoré by sa pokúšali zachytiť vnútorné zákonitosti nárečovej slovnej zásoby a interpretovať jej špecifické črty. Tento stav je zapríčinený zaiste i tým, že nejestvuje materiálová základňa na teoretické úvahy; zatiaľ sa publikovalo málo nárečových slovníkov, ktoré by na primeranej lexikografickej úrovni spracúvali slovnú zásobu jednej lokality alebo väčšej oblasti. Pri rozličných príležitostiach sa síce neraz hovorilo o potrebe vytvoriť podmienky na systematickú prácu pri zbieraní materiálu a koncipovaní nárečových slovníkov (najprv oblastných a potom i celonárodného), no dosiaľ niet pozitívnejších výsledkov. Daktoré príspevky proklamujú zberateľské akcie a upozorňujú na zanikanie starých názvov reálií, rozličných ľudových činností, remesiel a pod. (v tejto súvislosti zdôrazňujú najmä potrebu získať široký okruh externých spolupracovníkov priamo v teréne), ale konkrétne námety na riešenie jednotlivých problémov pri spracúvaní nárečového materiálu neprinášajú. Pri vypracúvaní koncepcie nárečového slovníka treba vychádzať od základu a vyriešiť najprv otázku typu slovníka.

1,1. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa v ostatných rokoch intenzívne zbiera lexikálny materiál a budujú sa kartotéky, z ktorých sa bude vychádzať pri koncipovaní pripravovaného Slovníka slovenských nárečí. O budovaní kartotéky a daktorých iných aspektoch zbierania a spracovania lexikálneho materiálu písal v Slovenskej reči A. Habovštiak (1968). Vychádza z tézy, že Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN)[1] „nemôže byť zbierkou jazykových kuriozít alebo rozmanitých zvláštností, ktoré sa viac

[1] V citovanom príspevku sa súčasne používa aj názov Slovenský nárečový slovník. Otázku presného a definitívneho názvu slovníka treba vyriešiť čo najskôr.

alebo menej diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku, ale tezaurom slovnej zásoby slovenských nárečí". Túto základnú myšlienku rozvádza a komentuje aj druhá stať A. Habovštiaka (1970), venovaná teoreticko-metodologickým otázkam výskumu slovenských nárečí. Na dokladoch získaných pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II (1964) autor v nej demonštruje bohatosť nárečovej frazeológie a zdôrazňuje potrebu zachytiť celé toto bohatstvo primeraným spôsobom aj v nárečovom slovníku. Prízvukuje, že slovnú zásobu treba zbierať a zachytávať ako celok, bez uplatnenia tzv. diferenčného a nediferenčného hľadiska.

2,0. O princípoch zostavenia tzv. plných (systémových) a diferenciálnych slovníkov sa v súčasnej dialektológii často diskutuje. V sovietskej literatúre je celý rad štúdií venovaných analýze problémov súvisiacich s voľbou najadekvátnejšieho spôsobu spracovania lexiky v oblastných i celonárodných slovníkoch. Nárečové slovo (rusky dialektnoje slovo) sa v nich definuje ako slovo používané a rozšírené iba na časti územia národného jazyka; z tohto aspektu je na jednej rovine s fonetickými, morfologickými a syntaktickými javmi nárečí. Nárečové slovo sa určuje

a) na základe zistenia jeho rozšírenia, vymedzenia izoglosou ohraničeného geografického areálu,

b) vzťahom k spisovnému jazyku (Sorokoletov, 1968).

Podľa týchto kritérií sa vymedzujú aj tzv. sémantické dialektizmy, t. j. slová líšiace sa od formálne zhodných spisovných slov svojimi významami.

V sovietskej dialektológii sa podľa vzťahu k spisovnému jazyku a podľa teritória používania nárečová lexika rozdeľuje na 3 skupiny:

1. vlastná nárečová lexika, majúca isté teritórium používania (ohraničené izolexou) a neznáma v slovnej zásobe spisovného jazyka;

2. lexika, ktorá sa v nárečiach používa len na istom ohraničenom území, no je známa aj v slovnej zásobe spisovného jazyka;

3. lexika, ktorá nemá územné ohraničenie a v tomto zmysle je celonárodná (Avanesov, 1965).

2,1. Určenie nárečových slov je mimoriadne dôležité z aspektu lexikografického spracovania nárečovej lexiky, lebo priamo súvisí so základným problémom nárečovej lexikografie — s problémom typu nárečového slovníka. Z teoretického hľadiska treba súhlasiť s tézou, že nárečový slovník má byť úplný, t. j. musí sa usilovať zachytiť celý inventár lexikálneho (sémantického) systému nárečia. Dôležitosť a vedecká hodnota úplného slovníka je nesporná, ale úplný slovník možno skoncipovať len vtedy, keď ide o jedno konkrétne nárečie, tvoriace ucelený jazykový systém. Idea skoncipovania úplného nárečového slovníka z územia celého národa je prakticky neuskutočniteľná. Pred slovník nemožno stavať úlohy, ktoré nemôže splniť. Individuálne či kontextové špecifiká nárečovej lexiky, ktoré

sa dajú interpretovať ako fakty reči, nemožno zachytiť v slovníku spracúvajúcom fakty jazyka. Plány zachytiť celú ľudovú slovnú zásobu so všetkými jej nuansami a presnými údajmi o zemepisnom rozšírení zostanú vždy len zbožným želaním a snom; ich uskutočnenie presahuje fyzické i tvorivé možnosti príslušníkov jednej generácie dialektológov, ktorá by mala pripraviť (zozbierať materiál) a skoncipovať nárečový slovník.

2,2. V celonárodných (oblastných) nárečových slovníkoch, ktoré vydávajú, resp. pripravujú dialektologické pracoviská v Krakove (1964), Leningrade (1965) a Jene (1966), sa vychádza z teórie diferenciálneho slovníka. Skúsenosti a poznatky získané pri pokusnom spracúvaní materiálu z kartotéky Slovníka slovenských nárečí potvrdzujú správnosť takéhoto postupu pri vypracúvaní koncepcie celonárodného slovníka. Slovník zaiste nemôže byť zbierkou kuriozít, ale nemôže byť ani neprehľadným súpisom všetkých jazykových faktov bez premyslenej slovníkovej organizácie (Sochová, 1967). V slovníku nemožno zachytiť všetko, čo sa v teréne zaregistruje; jednotlivé elementy nárečovej lexiky treba dôkladne posúdiť a zhodnotiť. Na druhej strane treba mať na zreteli aj tú skutočnosť, že ani najprecíznejšie organizovaný výskum nárečovej lexiky nemôže zabezpečiť získanie úplného a plnohodnotného materiálu. Nezaregistrované zostávajú nielen periférne elementy lexiky (aj tie majú význam pre nárečovú lexikológiu), ale neraz aj dôležité a základné oblasti. Nijakú kartotéku nemožno jednoznačne označiť za úplnú; ak v nárečových zápisoch a zbierkach daktoré slovo chýba, nie je to dostatočný doklad o tom, že v jednotlivých lokalitách skutočne nejestvuje. Zistenia o tom, čo v nárečiach nejestvuje, sú rovnako náročné a potrebné ako konštatácie dokazujúce rozšírenie príslušnej lexémy (semémy) na istej oblasti.

2,3. Niet pochýb o tom, že typ i celkový charakter nárečového slovníka determinuje základný materiál získaný v teréne. Aby bolo možné vydať úplný slovník, bolo by treba vyčerpávajúcim spôsobom zapísať celú slovnú zásobu jednotlivých nositeľov nárečí v každej lokalite: pri jej spracúvaní by sa museli presne rozlišovať špecifické nárečové slová a slová totožné s celonárodnými, najmä pri vyčleňovaní významov a významových odtienkov (Porochova, 1968). Dnes je čoraz ťažšie určiť, či daktoré slovo spisovného jazyka do lexikálneho systému nárečia patrí alebo nie, pretože nositelia nárečí majú rozličnú kultúrnu úroveň a psychické ustrojenie, nerovnako ovládajú spisovný jazyk a z ich hľadiska nárečové slová (dialektizmy) nejestvujú.

2,4. Pri koncipovaní slovníka jednej lokality možno udržať jednotnú líniu a osnovu celej práce, lebo materiál zbiera i spracúva jedinec (spravidla miestny rodák, opierajúci sa pri práci o vlastné jazykové povedomie), ktorý ho dokáže interpretovať na rovnakej úrovni. Údaje, ktoré získali rozliční

explorátori, sa však pri zostavovaní úplného celonárodného slovníka nemôžu využívať rovnako, lebo každý explorátor má individuálny prístup k zbieraniu materiálu a zachytené fakty nie sú rovnorodé. Treba aj konštatovať, že v súčasnej lexikológii a lexikografickej praxi niet jednotných kritérií na určenie významov slova. Významy a odtienky významov slov sa určujú empiricky, často subjektívne a nesprávne, lebo explorátor dakedy skúmané nárečie neovláda a na presné určenie významu mu chýba dostatok materiálu. A navyše nárečovú lexiku možno spoľahlivo študovať iba pri dlhšie trvajúcich pobytoch v teréne, nie pri krátkych epizodických návštevách. Zostavovateľ slovníkového hesla (autor slovníka, školený dialektológ-lexikograf) môže podľa nášho názoru upravovať preukazné neprimeranosti v určení významu slova, jeho rozšírenia i vo fonetickej transkripcii v tých prípadoch, ak problematiku dôverne pozná. Komplikovanejšia situácia je vtedy, keď nepozná nielen slová, ale ani reálie, ktoré zaznamenávajú a opisujú vo svojich materiáloch najmä neškolení externí spolupracovníci. Eliminácia týchto potenciálnych nejasností a chýb je aktuálna a potrebná v úplnom (systémovom) i diferenciálnom slovníku.

3,0. Svojráznosť lexikálnych systémov nárečí sa utvára neopakovateľným spájaním nárečových (dialektových) a celonárodných elementov. Základ slovnej zásoby nárečia tvorí celonárodná lexika. V súčasnosti preniká do nárečovej lexiky aj veľa slov spisovných, nezriedka s veľmi úzkymi a špecifikovanými odbornými významami. Bez istej licencie ťažko možno suverénne tvrdiť, čo je v spisovnom jazyku a príslušnom nárečí totálne identické i v tých najjemnejších odtienkoch (Porochova, 1968). Takéto tvrdenie nemožno nijako garantovať, lebo materiál, ktorý má skúmateľ k dispozícii, nemusí byť bez medzier. Jednako však možno akceptovať myšlienku, že opakovanie údajov zo spisovných slovníkov nemá v nárečových slovníkoch miesto; je nepotrebným balastom, ktorý obohacuje iba rozsah slovníka. Nárečový slovník nemôže byť tezaurom, zachytávajúcim celú slovnú zásobu nárečí (najmä špeciálnu technickú a vedeckú lexiku, prevzatú zo spisovného jazyka), lebo pri takomto chápaní by bol v istom zmysle (a v istých heslách) len kópiou slovníka spisovného jazyka a stratil by svoj osobitný charakter.

3,1. Slovník slovenských nárečí zachytí a lexikograficky spracuje apelatívnu slovnú zásobu slovenských nárečí. V pripravovanom náčrte koncepcie tohto diela, ktorý vzniká na základe parciálnych štúdií pracovnej skupiny dialektológov-lexikografov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, sa bude vychádzať z tézy, že SSN bude mať diferenciálny charakter. Nebude podávať úplný systémový rozbor lexiky a analýzu sémantickej štruktúry každého slova, ktoré sa v súčasnosti používa v slovenských nárečiach; zaregistruje a spracuje najmä typickú ľudovú lexiku (slová z oblasti ne-

živej a živej prírody, poľnohospodárstva, poľovníctva, rozličných remesiel a zamestnaní, slová s abstraktnými významami a pod.). V tejto súvislosti treba znova pripomenúť dôležitosť jednotnej a správnej interpretácie a vymedzenia pojmu nárečové slovo. Vychádzame z poznatkov sovietskej dialektológie, ktorá vypracovala vari najjednoznačnejšie kritériá na určenie nárečových slov.

3,2. Diferenciálnosť slovníka sa nechápe ako úzky a obmedzujúci stimul pri výbere slov, ktoré sa budú v SSN lexikograficky spracúvať. Nárečový slovník nebude obsahovať len slová, ktoré nie sú známe v spisovnej slovenčine (t. j. nezachytí len odlišné lexikálne jednotky), ale budú v ňom výrazy odlišujúce sa od spisovných významami i formou. Výber nárečových slov zhodujúcich sa so spisovnými slovami významom, no odlišných fonetickou podobou, nie je vždy bez problémov. Slovník by nemal suplovať Atlas slovenského jazyka, podávajúci obraz (i podrobnú lokalizáciu) zákonitých a systémových fonetických alebo morfologických zmien (pravidelné jerové striedce, reflexy za pôvodné nosovky, asibilácia a pod.); zachytia sa v ňom len podoby, ktoré vznikli pôsobením rozličných nesystémových a individuálnych procesov, t. j. podoby lexikalizované. Objektívny nedostatok vedomostí o areáli rozšírenia jednotlivých fonetických a morfologických javov komplikuje výber jednotlivých nárečových podôb (variantov) do slovníka, lebo v prípade, keď fonetické a morfologické procesy nie sú ešte zavŕšené, nemožno viesť presnú hranicu medzi týmito procesmi a lexikalizáciou daktorého javu (Kuznecova, 1969).

3,3. Dôležitosť nárečového slovníka je celkom evidentná a netreba ju odôvodňovať. Bez vedomostí o nárečovej slovnej zásobe nemožno vysvetliť daktoré dôležité vývinové javy slovenského jazyka, zisťovať stupeň príbuznosti slovanských jazykov. V ľudovej reči sa odráža život jej nositeľa a tvorcu veľkých hodnôt — človeka. Nárečový slovník prináša zaujímavé informácie a údaje aj pre národopiscov, literárnych vedcov i historikov; ľudové názvy rastlín, chorôb a ich liečenia a pod. môžu zaujímať aj vedcov a pracovníkov iných špecializácií. Všetky tieto skutočnosti treba mať na zreteli pri utváraní koncepcie nárečového slovníka.

3,4. Nárečový slovník je špecifickým druhom prekladového slovníka; základným typom výkladu je teda spisovný ekvivalent (Sochová, 1967). V Slovníku slovenských nárečí sa využijú aj iné typy výkladov, bežné v modernej lexikológii. Vždy sa zvolí najadekvátnejší z nich, a preto sa napr. pri vysvetľovaní neodvodených slov s vecným významom (názvov konkrétnych ľudových reálií) použije výklad vecno-významový (opisný), pri určení daktorých neplnovýznamových slov výklad gramatický a pod. Všetky typy výkladov pomáhajú však určiť význam slov a nie rozmanité vlastnosti nimi pomenúvaných predmetov a javov. Neprimerané zameranie

sa na etnografiu nemá v nárečovom slovníku miesto. Encyklopedické výklady sa použijú pri vysvetľovaní úzko špecializovaných slov, najmä tých, ktoré nemajú spisovný ekvivalent.

Slabšie miesta vo výkladovej časti má doplniť dokladová časť slovníka. Exemplifikácia pomáha pri určení jemných významových rozdielov; dôležitá je aj pri spracúvaní gramatických slov. Aj doklady však treba vyberať. Veľké množstvo nepreukazných a dlhých dokladov sa nepriaznivo odráža na rozsahu slovníka. Pri názvoch reálií (napr. jednotlivých súčastí starých ľudových nástrojov a pod.), ktorých význam dostatočne určuje presná a vyčerpávajúca definícia, je dokladová časť irelevantná.

3,5. V Slovníku slovenských nárečí budú sa heslové slová uvádzať zásadne v súčasnej spisovnej podobe (nie vo fonetickej transkripcii). Nárečové slová, ktoré nemajú príslušné formálne spisovné ekvivalenty, zaznamenajú sa v takej podobe, ktorú by podľa predpokladov a znalostí autorov slovníka mali v spisovnom jazyku (resp. v podobe, ktorá je najbližšia spisovnému zneniu). Pri abecednom usporiadaní hesiel v slovníku nemožno však adekvátnym spôsobom osvetliť pojmovú alebo vecnú (tematickú) príbuznosť slov, ktorá je dôležitá najmä zo študijno-praktických dôvodov. Abecedný slovník, ktorý podáva sémantickú a štylistickú charakteristiku lexikálnych jednotiek, treba doplniť vecným indexom, dôsledne uplatňujúcim onomaziologický princíp. Takýto kombinovaný typ nárečového slovníka, ktorý je aj dobrou materiálovou základňou na lexikologické úvahy a analýzy, pokladá sa v súčasnej lexikografii za najprimeranejší (Sochová, 1967).

V naznačených intenciách, ktoré pokladáme za východiskový text, sa bude dotvárať koncepcia pripravovaného Slovníka slovenských nárečí.

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: O budovaní kartotéky pre slovenský nárečový slovník. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 223—229.

HABOVŠTIAK, A.: O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 23—28.

HABOVŠTIAK, A. — BUFFA, F.: Dotazník pre výskum slovenských nárečí. 2. Lexikálna a slovotvorná časť: 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1964.

KUZNECOVA, O. D.: O nekotorych trudnosťach otbora slov v dialektnyj differenciaľnyj slovar. In: Dialektnaja leksika. Red. F. P. Filin a F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1969, s. 21—26.

POROCHOVA, O. G.: Obščerusskaja leksika i dialektologičeskije slovari. In: Slovo v russkich narodnych govorach. Red. F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1968, s. 7—17.

Russkaja dialektologija. Red. R. I. Avanesov i V. G. Orlova. 2. izd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1965. 258 s.

Slovar russkich narodnych govorov. 1. Red. F. P. Filin. 1. izd. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1965. 302 s.

Słownik gwar polskich. Zeszyt próbny. Red. M. Karaś. 1. wyd. Wroclaw, Wydavnictwo PAN 1964. 58 s.

miesto. Encyklopedické vý-
izovaných slov, najmä tých,

niť dokladová časť slovníka.
/znamových rozdielov; dôle-
Aj doklady však treba vy-
ch dokladov sa nepriaznivo
í (napr. jednotlivých súčastí
význam dostatočne určuje
i časť irelevantná.
a heslové slová uvádzať zá-
netickej transkripcii). Náre-
spisovné ekvivalenty, zazna-
dpokladov a znalostí autorov
dobe, ktorá je najbližšia spi-
hesiel v slovníku nemožno
alebo vecnú (tematickú) prí-
idijno-praktických dôvodov.
a štylistickú charakteristiku
indexom, dôsledne uplatňu-
novaný typ nárečového slov-
ňou na lexikologické úvahy
za najprimeranejší (Sochová,

ie za východiskový text, sa
níka slovenských nárečí.

lovenský nárečový slovník. Slo-

eológie slovenských nárečí. Slo-

kum slovenských nárečí. 2. Lexi-
ká akadémia vied 1964.
otbora slov v dialektnyj diffe-
Filin a F. P. Sorokoletov. Lenin-

lektologičeskije slovari. In: Slovo
ov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka

G. Orlova. 2. izd. Moskva, Izda-

. Filin. 1. izd. Leningrad, Izda-

Łaraś. 1. wyd. Wroclaw, Wydav-

SOCHOVÁ, Z.: Slovní zásoba nářečí a problémy jejího popisu. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 18–31.
SOROKOLETOV, F. P.: Dialektnaja leksika v jejo otnošenii k slovarnomu sostavu obščenarodnogo jazyka. In: Slovo v russkich narodnych govorach. Red. F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1968, s. 222–236.
Thüringisches Wörterbuch. 4. Red. K. Spangenberg. 1. Aufl. Berlin, Akademie Verlag 1966. 216 s.

Gejza Horák

O TRIEDENÍ VEDĽAJŠÍCH VIET

Na jazykovedných konferenciách v Bratislave v r. 1958 a v Brne r. 1961[1] sa nastolil aj problém vzťahu priraďovacieho a podraďovacieho súvetia a s ním súvisiaca otázka triedenia vedľajších viet. Išlo o to, či triediť vedľajšie vety na základe determinatívneho (podraďovacieho) syntagmatického vzťahu, špecifikovaného ako v rámci jednoduchej vety, pričom by bola paralela medzi vetnými a súvetnými členmi,[2] alebo vyjsť z tézy, že súvetie je vyšší, od jednoduchej vety odchodný syntaktický celok, a preto vzťahy v ňom treba posudzovať osobitne, ináč ako v jednoduchej vete, a vedľajšie vety triediť podľa toho, ako obsahovo dopĺňajú hlavnú vetu;[3] takéto delenie sa výrazne, hoci nie výlučne uplatňuje v českej jazykovede popri klasifikácii vetnočlenskej.

Chcel by som sa v diskusnom článku pristaviť pri hlavných princípoch týchto dvoch teoretických prístupov k vedľajšej vete a z nich vychádzajúcich odlišných klasifikáciách, ako sa podávali na uvedených dvoch konferenciách, a to i preto, lebo náhľad, akoby triedenie vedľajších viet (resp. podraďovacích súvetí) podľa toho, ako sa obsahovo dopĺňa hlavná veta, bolo modernejšie a vecne primeranejšie, sa znova veľmi výrazne vyslovil v najnovšej skladbe spisovnej češtiny.[4] Pravdaže, treba podotknúť, že i v moderných českých gramatikách (a tak i v uvedenej) sa v rozličnej

[1] Konferencia Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied v dňoch 9.–11. júna 1958 o otázkach slovenskej skladby v Bratislave a konferencia o historickoporovnávacom štúdiu slovanskej syntaxe a štúdiu nárečovej skladby v Brne 17.–21. apríla 1961.

[2] Pozri RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7–34; tenže: Základné typy súvetia. In: Otázky slovanské syntaxe. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 227–228.

[3] BAUER, J.: Klasifikace souvětí. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 131–140.

[4] BAUER, J. – GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 263 n.

hierarchii uplatňujú popri sebe obidva spôsoby delenia podraďovacích súvetí (klasifikácie vedľajších viet).

Prvý náhľad, postavený na základe symetrie (paralely) vzťahov v jednoduchej vete a v podraďovacom súvetí, formuloval veľmi jednoznačne J. Ružička v uvedených príspevkoch z obidvoch konferencií; z nich citujeme: „Syntagmatické vzťahy sú jediné, ktoré sa používajú na spájanie jazykových jednotiek do väčších celkov bez ohľadu na to, akú jazykovú hodnotu predstavujú tieto spájané jednotky."[5] „. . . je prísna paralela medzi štruktúrou jednoduchej a zloženej vety, pretože syntagmatické vzťahy sú rovnaké bez ohľadu na druh alebo stavbu členov syntagmy."[6]

Tieto myšlienky J. Ružička zhrnujúco znova vyslovuje v druhom spomenutom príspevku takto: „Tak v rámci jednoduchej vety, ako aj v rámci súvetia máme jediný systém syntagmatických vzťahov, takže podraďovacie súvetie a jednoduchú vetu, ako aj priraďovacie súvetie a tzv. viacnásobný vetný člen analyzujeme na základe tých istých syntagmatických vzťahov."[7]

Proti tomuto náhľadu stojí náhľad Bauera v takejto formulácii: „Souvětí je svérázná syntaktická jednotka, odlišná od pouhého spojení samostatných vět i od rozvité věty jednoduché. Proto má být i samostatným předmětem zkoumání — není správné probírat je pouze jako jeden způsob vyjádřování syntaktických vztahů spolu s členy jednoduché věty. — Je to spojení vět ve vyšší obsahový i mluvnický celek, v němž věty ztrácejí svou samostatnost (to platí i pro hlavní věty v souvětí souřadném a tím spíše v podřadném) a vstupují mezi sebou navzájem do syntaktického vztahu. — Syntaktické vztahy mezi větami v souvětí jsou podobné vztahům mezi větnými členy, ale nejsou s nimi totožné."[8]

Na rozdiel od delenia F. Trávníčka, ktorý delil vedľajšie vety na obsahové a doplňacie, J. Bauer uplatňuje delenie vedľajších viet do troch skupín. Zmieňuje sa o tom takto: „Při práci s materiálem (nč., stč., rus. i jiným) se mi osvědčilo rozdělení vedlejších vět na tři základní skupiny (s dalším podrobnějším dělením): 1. věty obsahové, 2. věty vztažné, pro které bychom mohli užít dosti rozšířeného názvu doplňovací, 3. věty příslovečné, kterým bychom mohli říkat určovací (příp. příslovečně určovací)."[9]

V súvislosti s takouto klasifikáciou vedľajších viet si treba povšimnúť poznámku, že pri nej treba uplatniť ďalšie podrobnejšie delenie („s dalším podrobnějším dělením") a okrem toho vopred vyslovené obmedzujúce kon-

[5] RUŽIČKA, J.: op. cit., s. 20.
[6] Tamže, s. 28.
[7] Tamže, s. 228.
[8] BAUER, J.: op. cit., s. 131.
[9] Tamže, s. 137.

štatovanie: „... dokud nebudeme mít důkladně prozkoumány všechny typy souvětí na velkém materiálu, a to v plánu synchronním i historickém, nepodaří se nám vytvořit všestranně vyhovující klasifikaci souvětí."[10]

Takéto triedenie vedľajších viet prizerá na obsahový vzťah vedľajšej vety k hlavnej vete. F. Trávníček hovorí pri ňom o myšlienkovom úkone v súvetí[11] a B. Havránek — A. Jedlička[12] vravia o pomere obsahu vedľajšej vety k obsahu vety nadradenej. Naproti tomu delenie podľa toho, ktorý vetný člen sa vedľajšou vetou vyslovuje, charakterizujú ako také, čo vychádza z gramatického vzťahu vedľajšej vety k vete nadradenej.[13]

Keď nastoľujeme problém triedenia vedľajších viet a prijímame všeobecne uplatňovanú tézu, že vedľajšiu vetu treba vždy posudzovať v rámci podraďovacieho súvetia, bude vari užitočné uviesť konštatovanie F. Daneša o vzťahu medzi podraďovacím a priraďovacím súvetím: „Souvětí podřadné je skutečným mluvnickým útvarem, kdežto souvětí souřadné patří spíše do oblasti výstavby vyšších, nadsyntaktických výpovědních celků, je věcí výstavby kontextu."[14] — K tomuto pozoruhodnému postrehu sa ešte vrátime.

Na bratislavskej syntaktickej konferencii sa nastolil aj taký náhľad, že obsahové vedľajšie vety vzhľadom na motivovanosť spojky (nadradeným výrazom) vlastne možno zahrnúť do istého druhu rekcie (napr. *Vidím, že sa smeješ; Neviem, či prídem*). Podľa tohto náhľadu gramatické a významové jazykové útvary („prehovory") s vedľajšími obsahovými vetami vlastne súvetiami nie sú; vyslovuje sa náhľad, že ich treba hodnotiť ako jednoduché vety s patričným rozvitým vetným členom, a to preto, lebo vedľajšie vety nevstupujú do vzťahu s celou nadradenou vetou, lež iba s niektorým jej členom. Toto hodnotenie obsahových viet sa zbližuje s koncepciou N. S. Pospelova, ktorý v takýchto prípadoch hovorí o nerozčlenenosti a „nerozčlenené" súvetia chápe ako prechod od jednoduchej vety k súvetiam.[15] No úsilie rozšíriť rekciu ako časť lexikálno-gramatickej charakteristiky slovesa i na rekciu vetnú — čo je z hľadiska sémantiky a morfológie slovies celkom oprávnené — odvádza cez transpozíciu napokon z problematiky podraďovacieho súvetia k výrazu — k nevetnej konštrukcii *(Zakázali, aby žiaci chodili do kina* a potom rekčný výraz

---

[10] Tamže, s. 132.
[11] TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba. Praha, Melantrich 1949, s. 65.
[12] HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 328.
[13] „Vychází (tedy) toto třídění z mluvnického vztahu věty vedlejší k větě řídící..."
[14] DANEŠ, F.: K vymezení syntaxe. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 44.
[15] POSPELOV, S. N.: Podraďovacie súvetie a jeho štruktúrne typy. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 152—153.

Zákaz, aby žiaci chodili do kina). Ide o prípad, keď pomocné sémantické a morfologické kritérium sa nenáležite dostáva nad syntaktické. Fungovanie rekcie (a to i rozšírenej o rekciu vetnú) treba totiž zahrnúť do morfológie. Interpretácia (a to i školská) konkrétnych súvetí s predmetovými a podmetovými (s takzvanými obsahovými) vedľajšími vetami ráta síce s morfologickými a sémantickými kategóriami, no nesmie sa pri nej zreteľ na ne nadradiť skladobnému kritériu. Krátko by sa dalo povedať, že interpretácia obsahových vedľajších viet výlučne pomocou rekcie je podriadenie syntaktického zreteľa zreteľu morfologickému. Pri syntaktickom prístupe k podraďovacím súvetiam s tzv. obsahovými vetami pod charakteristikou, že vedľajšia veta v nich je predmetová (podmetová), môžeme prihliadať i na to, či jej morfologickým prostriedkom je rekcia alebo zhoda, no nesmieme zabúdať na hierarchiu prístupov. V dotyku s vetnou rekciou sa pri obsahových vedľajších vetách spomína i nominalizácia po korelatívnych spájacích výrazoch ako *to, že ... to, aby ...* V tejto súvislosti možno spomenúť od najstarších našich gramatík uvádzané triedenie vedľajších viet na podstatné, prídavné a príslovkové alebo substantívne, adjektívne, adverbiálne „podľa toho, akého druhu slová zastupujú".[16]

Ani tu nejde o skladobné kritérium delenia vedľajších viet, lež — dalo by sa povedať — o kritérium transformačné (o možnosť transformovať vetu na tvar substantíva, adjektíva alebo adverbia) s využitím kategórie slovného druhu. F. Kopečný k takémuto rozdeleniu vedľajších viet „podlé základního charakteru syntaktického" na vety a) substantívne, b) adjektívne, c) adverbiálne a po konštatovaní, že vedľajšie vety môžu byť všetkými tými vetnými členmi, ktorými môžu byť substantíva, adjektíva alebo adverbiá, pripája vety zastupujúce infinitív a prechodník. Píše: „Vedle toho mohou vedlejší věty zastupovat a) infinitív: *Je dobře, když se člověk na takovou túru vyspí (= dobře se vyspat na takovou túru),* b) přechodník: *Nikdo nemá mluvit, když má plná ústa (= maje plná ústa)* ..."[17] V postoji k takémuto triedeniu, ak by sa povyšovalo na základné triedenie vedľajších viet, súhlasíme s náhľadom J. Ružičku v citovanej úvodnej úvahe na bratislavskej konferencii: „Iba v spojitosti s formálnym vetným členom sa uplatňuje triedenie vedľajších viet na substantívne, adjektívne a adverbiálne; na substantívne vedľajšie vety sa odkazuje tvarmi zámena ten, na adjektívne vety tvarmi zámen taký a na adverbiálne vety rozličnými adverbiami, napr.: tak, tam, vtedy, preto, nato ... Užitočnosť tohto kritéria

[16] DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. II. Skladba. Nitra, nákladom Š. Huszára 1930, s. 56.
[17] KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 289.

v jednotlivých prípadoch nemožno preceňovať natoľko, že ho budeme pokladať za rozhodujúce."[18]

K tomu treba ešte dodať, že je istá súvzťažnosť medzi triedením vedľajších viet na substantívne, adjektívne, adverbiálne na jednej strane a klasifikáciou na obsahové, doplňacie (vzťažné), príslovkové (určovacie) na druhej strane (podľa J. Bauera). Keď porovnáme dvojtriednu klasifikáciu Trávníčkovu (obsahové, doplňacie) s trojtriednou klasifikáciou Bauerovou, zistíme, že J. Bauer vydelil vedľajšie vety príslovkové vlastne pod tlakom trojtriedneho členenia na substantívne, adjektívne a adverbiálne, ale i pod vplyvom klasifikácie vedľajších viet podľa vetnočlenskej platnosti (vedľajšie vety príslovkové vystupujú v obidvoch klasifikáciách).

Spojenie obidvoch klasifikácií — a) podľa toho, ktorý vetný člen hlavnej vety sa vedľajšou vetou vyjadruje, a b) podľa toho, ktorý plnovýznamový slovný druh svojím významom predstavuje — v staršej gramatickej literatúre nachádzame u Fraňa Mráza.[19] Mráz najprv triedil vedľajšie (pobočné) vety podľa vetnočlenskej platnosti: „Každý člen hlavnej vety môže sa (teda) vysloviť celou pobočnou vetou; a preto ohľadom na hlavnú vetu máme toľko druhov pobočných viet, koľko je členov viet vôbec; teda päť; a síce: 1. Prísudkové. 2. Podmetné. 3. Predmetné. 4. Prívlastkové. 5. Príslovkové vety."

Vety podmetné a predmetné" podáva pod zhrňujúcou charakteristikou takto: „2. 3. Podstatné, t. j. podmetné a predmetné vety." — Podstatné vety ďalej delí na: a) úsudkové (vypravovacie), b) otázkové a c) úvodné. Ako vidieť, sem Fraňo Mráz zaraďuje aj vedľajšie vety, ktoré F. Trávníček označuje ako „projevy uvozené nepřímo" (= nepriama reč).

Napokon podľa spájacieho výrazu sa vedľajšie vety rozdeľujú na spojkové a na vzťažné (relatívne); pri tomto tvarovom delení je napospol v našej staršej i novšej gramatickej literatúre jednotnosť.

Keď triedime vedľajšie vety podľa toho, ktorý člen hlavnej vety je vyjadrený vetou, dostaneme toľko druhov vedľajších viet, koľko je vetných členov. Tu sú medzi jednotlivými našimi gramatikami rozdiely podľa toho, koľko vetných členov príslušný autor na danom stupni syntaktického výskumu rozlišuje.

V najnovšej slovenskej gramatike[20] sa uvádza sedem druhov vedľajších viet, a to: 1. podmetová, 2. prísudková, 3. vetnozákladová, 4. predmetová, 5. prívlastková, 6. príslovková a 7. doplnková veta. Na porovnanie si

---

[18] RUŽIČKA, J.: op. cit., s. 29.

[19] MRÁZ, F.: Slovenská mluvnica pre gymnáziá, reálky, praeparandie. 2. vyd. Pešť, nákladom Wilema Lauffera 1872, s. 142—163.

[20] PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 409.

možno vziať Czambelovu gramatiku,[21] v ktorej sa rozlišuje len päť druhov, a to: 1. podmetné vety, 2. doplnkové vety, 3. predmetné vety, 4. prívlastkové vety a 5. príslovkové vety. Pritom Czambelove doplnkové vedľajšie vety (podľa dnešnej jazykovej normy nie sú celkom korektné príklady typu *Kolumbus je (ten), kto Ameriku objavil*) chápeme dnes ako prísudkové vedľajšie vety vyjadrujúce mennú časť prísudku. V porovnaní so súčasným stavom chýba mu teda doplnková vedľajšia veta (v dnešnom zmysle) a vetnozákladová veta. Posledný druh vedľajších viet neuvádza ani najnovšia česká skladba.[22] Tzv. vetnozákladové vety zaraďuje medzi vety prísudkové s takýmto uvedením: „Přísudkové věty jsou řídké, mohou se však vyskytnout i případy, kdy vedlejší věta zastupuje jmennou část predikátu jednočlenné věty sponové: *Bylo mu jako by v sobě jaro cítil* (= *bylo mu jarně, vesele, dobře*)."

V tejto súvislosti si treba povšimnúť, že takmer bez výnimky sa v našej gramatickej literatúre zaznačuje iba taký druh vedľajšej prísudkovej vety, ktorá vyjadruje mennú časť prísudku. To má svoje dôsledky nielen pre charakteristiku slovesa a jeho predikačných kategórií v rámci prísudku,[23] ale aj pre lexikálnu podstatu slovesa ako slovného druhu vôbec a jeho zastupiteľnosť (nezastupiteľnosť) pomocou opisu, v ktorom by vystupovala slovesná zástupka („zámeno"). Okrem toho a so zreteľom na nesporné jestvovanie podmetovej vedľajšej vety to má dôsledky aj pre hlbšiu analýzu špecifickosti determinácie v rámci predikačnej dvojice, ba bude to mať svoje dôsleky aj pre teóriu jednočlennej vety.

Problémy súvisiace s vedľajšou prísudkovou vetou naznačuje aj typológia vzťahu subordinácie ako základu klasifikácie vedľajších viet. Pri podraďovacom syntagmatickom vzťahu sa totiž uvádzajú tieto typy: podmetový (subjektový), predmetový (objektový), doplnkový (verbálno-atributívny), prívlastkový (atributívny) a príslovkový (adverbiálny).[24] Podľa toho na prísudkovú vedľajšiu vetu v obmedzenom zmysle (zastupujúcu mennú časť prísudku) by bolo treba alebo aplikovať doplnkový (verbálno-atributívny) vzťah alebo predpokladať osobitný typ vzťahu (vzťah vzájomnej závislosti, reciprocity?).

Po nadhodení problematiky súvisiacej s triedením vedľajších viet v spisovnej slovenčine pripájame niekoľko námetov do diskusie:

1. Z toho, že súvetie je vyšší syntaktický celok ako jednoduchá veta, nevyplýva, že by sa v jeho rámci uplatňovali podstatne iné gramatické

[21] CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919, s. 231.
[22] BAUER, J. — GREPL, M.: op. cit., s. 234.
[23] KOPEČNÝ, F.: op. cit., s. 289.
[24] Pozri Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 685.

vzťahy ako v jednoduchej vete; takéto osobitné vzťahy sa doteraz nezistili a nekonštituovali.

2. Syntagmatické kritérium pri klasifikácii vedľajších viet (ako súčasti podraďovacieho súvetia) pokladáme za základné, ostatné spôsoby delenia, pri ktorých vlastne ani nemožno hovoriť o dajakom jednotnom kritériu, sú iba pomocné (pracovné, interpretačné, experimentálne), teda hierarchicky nižšie.[25]

3. Klasifikáciu vedľajších viet nemožno dokladať a podmieňovať dôkladným historickým a synchrónnym výskumom. Klasifikácia sa totiž robí vždy na príslušnom stupni výskumu; ďalší výskum ju dopĺňa a prehlbuje. V danom prípade, nazdávame sa, do nej podstatne nezasiahne.

4. Náhľad, že skutočným gramatickým útvarom je vlastne iba podraďovacie súvetie a priraďovacie súvetie treba skôr zaradiť do oblasti vyšších výpovedných celkov, čiastočne azda platí v okruhu koordinácie v užšom zmysle. Tu sa nastoľuje vlastne problém podstaty gramatiky a jej hraníc. — V českých gramatikách (Šmilauer, Havránek — Jedlička, Kopečný) sa najprv preberá podraďovacie súvetie ako gramaticky pregnantnejšie.

5. Uplatnenie kritéria rekcie pri tzv. vedľajších vetách obsahových vyvádza syntaktickú teóriu z okruhu problémov súvetnej a vetnej konštrukcie k problematike nevetného výrazu, resp. ruší hranice medzi nimi.

6. Rozličné interpretácie postavenia prísudkovej vedľajšej vety (vrátane vetnozákladovej) popri jednoznačnej charakteristike vedľajšej podmetovej vety, stavajú znova do popredia problém vzťahu podmet — prísudok, problém jednočlennej vety a napokon i lexikálny problém vzťahu podstatného mena a slovesa.

---

[25] Porov. MISTRÍK, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11—12. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 27—45.

SPRÁVY A POSUDKY

Výročné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Dňa 23. októbra 1972 bola v Bratislave celodenná výročná členská schôdzka Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (predtým Združenie slovenských jazykovedcov — pozri SR, 37, 1972, s. 388—289), ktorej osobitnou súčasťou bol seminár o sovietskej jazykovede. Seminár Slovenská jazykovedná spoločnosť usporiadala v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra a Ústavom svetovej literatúry a jazykov SAV pri príležitosti 50. výročia vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík.

I. Úvodný referát o význame sovietskej jazykovedy pre rozvoj slovenskej jazykovedy predniesol Š. Peciar. Zdôraznil, že rozhodujúcu úlohu v rozvoji slovenskej jazykovedy za posledné štvrťstoročie zohral popri domácich československých a slovenských tradíciách pozitívny vplyv sovietskej jazykovedy. Vyplýva to z faktu, že veda v ČSSR sa rozvíja v podobných spoločenských podmienkach ako sovietska veda. Toto pôsobenie sa prejavilo v celkovom zacielení jazykovedného výskumu aj v metodológii. Náš teoretický jazykový výskum v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch sa orientoval pod vplyvom sovietskej jazykovedy čoraz výraznejšie na kultúrne potreby socialistickej spoločnosti a všímal si najviac tie stránky jazyka, ktoré predtým neboli v popredí záujmu slovenských jazykovedcov. Do popredia sa dostal všestranný výskum súčasného spisovného jazyka, ktorý zaznamenáva prudký rozmach. Veľká pozornosť sa venuje vývinu slovnej zásoby, ktorá ako najpohyblivejšia zložka jazyka priamo odráža zmeny v živote národa a spoločnosti. Intenzívne sa rozvíja tvorba a výskum národnej terminológie. Prehlbuje sa poznanie vnútorných zákonitostí slovenčiny, jej gramatickej stavby a slovotvornej sústavy. Výsledky jazykovedného výskumu sa dostávajú stále viac do služieb jazykovej kultúry a jazykovej praxe. Pozoruhodne sa rozvíja štylistika. Významné výsledky sa dosiahli aj vo výskume vývinu slovenčiny a v slovenskej dialektológii. V ďalšej časti referent na konkrétnych príkladoch ukázal, ako sa v jednotlivých oblastiach slovakistiky využívali bohaté podnety a vplyv sovietskej jazykovedy. Osobitne pritom zdôraznil nedoceniteľný význam sovietskej vedy o jazyku pre nástup marxistickej metodológie v slovenskej jazykovede, pri prekonávaní negatívnych vplyvov buržoáznej lingvistiky a pri vypracovaní marxistickej teórie jazyka.

O význame a úspechoch sovietskej jazykovedy sa hovorilo v ďalších referátoch.

Referát E. Sekaninovej bol venovaný sociolingvistike v sovietskej jazykovede. Záujem o sociolingvistiku vyvolávajú predovšetkým potreby súčasnej spoločnosti, pre ktorú otázky sociológie jazyka sú stále aktuálnejšie. Medzi základné úlohy súčasnej jazykovedy patrí rozpracovanie metódy sociolingvistického výskumu, t. j. skúmanie jazykových štruktúr v daných jazykových kon-

textoch. V sovietskej jazykovede sa zdôrazňuje, že sociologický výskum treba začať skúmaním slovnej zásoby, pretože práve táto oblasť reaguje na všetky zmeny v spoločenskom živote, kým sociolingvistické korelácie v oblasti morfológie a syntaxe sú akoby skryté priamemu pozorovaniu. Sovietska jazykoveda dosahuje významné úspechy v teoretickom rozpracovaní otázky o vzťahu jazyka a spoločnosti aj v praktickom aplikovaní sociolingvistických výskumov.

Referát J. Ružičku hodnotil novú knihu akad. I. K. Belodeda o leninskej teórii spisovného jazyka a jeho kultúry v socialistickej spoločnosti. Monografia obsahuje rozbor náhľadov V. I. Lenina na jazykovú situáciu v mnohonárodných európskych krajinách, osvetľuje význam Leninových prác pre rozvoj marxistickej filozofie, jej sústavy pojmov a terminológie. Mimoriadny význam pripisuje autor vývinu jazyka v súvislosti s vývinom spoločnosti, najmä s rozvojom národnej kultúry a zdôrazňuje výsledky vzájomných kontaktov jazykov v mnohonárodnej socialistickej spoločnosti. Podľa referenta knižka je výrečným dokladom ideologickej vyspelosti, kultúrnopolitickej skúsenosti a vedeckej akríbie autora.

J. Horecký hovoril o sovietskej psycholingvistike. V Jazykovednom ústave Akadémie vied pracuje osobitná skupina pre výskum psycholingvistiky a teórie komunikácie. Hlavnú pozornosť venuje táto skupina výskumu slova, ktoré sa chápe nie ako izolovaný reprezentant denotátu, ale ako člen sémantického systému. Pritom nejde o systémovosť slovníkovú, ale o asociatívne spoje. Slová nie sú uložené v pamäti hovoriaceho ako hotové útvary, ale ako komplexy príznakov. Slovo sa nereprodukuje pri vytváraní vety, ale sa rekonštruuje z príznakov. Pri sémantických výskumoch sa používajú tri metódy: metóda podmienených reflexov, metóda sémantických diferenciálov a metóda voľného asociatívneho experimentu. Za úlohu psycholingvistiky sa pokladá skúmať stavbu a zákonitosti fungovania rečových mechanizmov človeka, ktoré zabezpečujú konkrétnu operačnú organizáciu rečovej činnosti. V oblasti aplikovanej psycholingvistiky sú zaujímavé najmä výskumy efektívnosti jazyka v masovej komunikácii. Tu sa tiež pracuje metódou asociatívnosti a sémantických diferenciálov, no využívajú sa aj bežné sociologické metódy terénnych výskumov.

O výsledkoch sovietskej lexikografie za polstoročie trvania ZSSR referovala V. Dorotjaková. Sovietska lexikografia nadväzovala od začiatku na dvestoročnú tradíciu akademických slovníkov ruského jazyka a po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii zaznamenala nevídaný rozmach. Po klasickom slovníku D. N. Ušakova, ktorý zachytáva spisovnú slovnú zásobu ruštiny dvadsiatych a tridsiatych rokov a ukazuje zmeny, ktoré sa v tom čase odohrali v ruskom jazyku, vyšiel celý rad jednojazyčných a stovky prekladových slovníkov. Súčasne sa rozvíja aj lexikografická teória.

Vyjdenie akademického synonymického slovníka spisovnej ruštiny dalo príležitosť E. Kučerovej zaoberať sa otázkou, ako sa sovietski lexikológovia a lexikografi vyrovnávajú s problematikou synonymie. Vyzdvihla pritom najmä spomenutý slovník, ktorého autori si vzali za cieľ komplexne zhrnúť a opísať synonymické vzťahy v súčasnej spisovnej ruštine. Za synonymá sa v slovníku pokladajú slová, ktoré sa v súčasnom spisovnom jazyku používajú na označenie toho istého pojmu, do synonymických radov sa začlenili zastarané, nárečové, slangové slová a odborné termíny. Referentka vysoko hodnotila spracovanie slovníka, ktorý je vzorom pre inojazyčné synonymické slovníky a dobrým podkladom pre ďalšie štúdium synonymie.

V. Blanár hovoril o novších sovietskych výskumoch v oblasti lexikálnej sémantiky, ktoré charakterizuje výrazný odklon od skúmania izolovaných lexikálnych prvkov. Naopak, v súčasnej sovietskej lexikológii sa osvetľuje organizovanosť slovnej zásoby a všeobecné zákonitosti jej vývinu. Mnohí bádatelia prijímajú názor, že lexikálny význam sa skladá z hierarchicky usporiadaného súboru sémantických príznakov. Osobitnosť významovej stránky jazyka spočíva v tom, že iba niektoré príznaky vecí sa pri jazykovom spracúvaní vonkajšej skutočnosti stávajú sémanticky relevantnými, t. j. sémantickými príznakmi.

Referát o sovietskej onomastike predniesol M. Majtán. Analyzoval zborník syntetizujúci rozvoj metód toponomastických bádaní v ZSSR a obsahujúci štúdie popredných sovietskych bádateľov o vývine etymologickej metódy, metódy formantov (slovotvornej) a o historickej a kartografickej metóde v toponomastike. Zborník obsahuje aj štúdie o vývine názorov na vlastné mená, o klasifikácii vlastných mien a o vývine ruskej toponomastickej terminológie. Jeho obsah výrazne dokumentuje popredné miesto sovietskej onomastiky vo svete.

A. Habovštiak hovoril o sovietskej dialektológii. Sovietske práce z oblasti jazykového zemepisu prijala svetová jazykovedná verejnosť veľmi pozitívne pre ich prepracované teoretické východiská a jednotné metodické a technické zvládnutie spracúvaného materiálu. Sovietski dialektológovia sa veľmi intenzívne sústreďujú na lexikálny výskum. Osobitná pozornosť sa venuje aj sémantike a syntaktickým otázkam, a to s ohľadom na požiadavky jazykového zemepisu.

O novších sovietskych teóriách jazykového znaku referovala A. Rácová. Vcelku ide o dve základné koncepcie, ktoré sa odlišujú najmä v názore na to, ktoré jazykové jednotky treba pokladať za znak. Jedni bádatelia tvrdia, že znakom je celé slovo (morféma), ktoré je bilaterálnou jednotkou znenia a významu, podľa druhých je jazykovým znakom iba znenie, zvukový obal slova. Z konfrontácie oboch koncepcií vyplýva, že diskusia o jazykovom znaku je stále živá a bude pokračovať.

A. Oravcová hovorila vo svojom referáte o novej knihe S. K. Šaumiana, v ktorej autor z hľadiska marxistickej filozofie rieši niektoré filozofické otázky teoretickej jazykovedy, napr. otázku, či objekty zodpovedajúce lingvistickým konštruktom sú objektmi objektívnej reality alebo iba vedeckými predstavami jazykovedcov, ktoré umožňujú ľahšie opísať systém jazyka. Zdôrazňuje, že ani charakteristika jazykových jednotiek ako zväzkov vzťahov neodtŕha vzťahy od hmoty a nedáva dôvod na úvahy, že „hmota zmizla, zostali iba vzťahy", lebo podľa dialektického materializmu základnou vlastnosťou nezničiteľnej hmoty je byť objektívnou realitou a jestvovať nezávisle a mimo nášho vedomia, a vzťahy patria do objektívnej reality takisto ako iné vlastnosti hmoty.

Na záver hovoril J. Horecký o metodologických aspektoch sovietskej jazykovedy. Po stagnácii v období marrizmu sa rozvíja veľmi intenzívna práca vo všetkých jazykovedných disciplínach, tradičných i moderných. Pre sovietsku jazykovedu sú príznačné dva momenty: pestovanie vlastných tradícií, nadväzovanie na podnety svetovej jazykovedy i vedy vôbec. Pri tomto nadväzovaní sa buržoázne teórie kriticky hodnotia a prehodnocujú z pozícií marxisticko-leninskej filozofie. Ako príklad na takéto prehodnocovanie možno uviesť tri základné pojmy jazykovedy: informácia, systém a štruktúra. Ak sa štruktúra definuje ako usporiadanosť objektu, resp systému, informácia má v jazykovede zmysel aj ako miera usporiadanosti tohto systému. Ukazuje sa, že čím je štruktúra

zložitejšia, tým väčšie množstv
vávať. Aj vymedzenie informá
v úvahách o semiotike, vrhá
Napokon pre jazykovedu má
sa formuje v sovietskej jazyk
zložený z elementov, ktoré sú
druhotný materiálny systém,
substanciálne vlastnosti, ale
činnosť.

Aktívne spracúvanie všetký
marxisticko-leninskej filozofie,
zykovedu, je dobrým vzorom

II. V druhej časti rokovania
jazykovedy v systéme vied (m
dami). Z hľadiska teórie jazyka
túra jazykovedy a jej vnútorn
k okolnému svetu a používa
uka o zvukovej a gramatickej
kológia a sémantika, pragma
sociolingvistika a psycholingvi
formácií (fakty, metódy, konc
jektu znova k vede. Základný
troch aspektoch: syntaktickon
jazykoveda priberá aj fakty z f
geografie. Popri vlastnej met
v psychológii, fyzike, zemepis
vedné disciplíny sú však v rozl
iných vied.

F. Miko predniesol referát
a štylistického výskumu. Kriti
jazyka") a jazykovedné („jazy
pretácii literárneho textu trel
rizovanej úplnosťou komunika
zjednotenie jazyka a témy, ob
spoločenského kontextu, a týr
stupu.

O vzťahu onomastiky a jazy
nár. Predmetom onomastick
osôb, osídlených a neosídlený
(v rámci identifikačnej funkcie
striedkov a zdôvodňuje, prečo
táty z rozličných tried proprií.
nárny ráz onomastiky. Chara
patrí do úplného opisu národne

V diskusii vystúpili ďalej Ľ.

III. Tretia časť rokovania ma

Vedecký tajomník spoločnos
ločnosti od posledného valného
štatovalo sa v nej, že Slovens

zložitejšia, tým väčšie množstvo informácie môže daný objekt prenášať a uchovávať. Aj vymedzenie informácie ako organizovanej energie, ako sa vyskytuje v úvahách o semiotike, vrhá dobré svetlo na podstatné problémy jazykovedy. Napokon pre jazykovedu má základný význam aj teória systému a znaku, ako sa formuje v sovietskej jazykovede. Systém sa definuje ako celostný objekt zložený z elementov, ktoré sú vo vzájomných vzťahoch. Jazyk sa definuje ako druhotný materiálny systém, v ktorom elementy majú význam nie pre svoje substanciálne vlastnosti, ale v dôsledku vlastností, ktoré im pripisuje ľudská činnosť.

Aktívne spracúvanie všetkých podnetov a ich prehodnocovanie z pozícií marxisticko-leninskej filozofie, ktorá je príznačná pre súčasnú sovietsku jazykovedu, je dobrým vzorom aj pre slovenskú jazykovedu.

II. V druhej časti rokovania odznela prednáška J. Horeckého o mieste jazykovedy v systéme vied (medzi fyzikálnymi biologickými a sociálnymi vedami). Z hľadiska teórie jazyka je jazykoveda osobitná vedná disciplína. Štruktúra jazykovedy a jej vnútorné členenie závisí od vzťahu jazykového znaku k okolnému svetu a používateľovi: syntaktickým vzťahom zodpovedá náuka o zvukovej a gramatickej stavbe, sémantickým vzťahom zodpovedá lexikológia a sémantika, pragmatickým vzťahom dialektológia, história jazyka, sociolingvistika a psycholingvistika. Vedecké poznávanie sa chápe ako tok informácií (fakty, metódy, koncepcie) od vedy k skúmanému objektu a od objektu znova k vede. Základným faktom jazykovedy je jazykový znak v jeho troch aspektoch: syntaktickom, sémantickom a pragmatickom. Okrem toho jazykoveda priberá aj fakty z fyziky, fyziológie, psychológie, sociológie, histórie, geografie. Popri vlastnej metóde môže jazykoveda využívať metódy bežné v psychológii, fyzike, zemepise, matematike, kybernetike. Jednotlivé jazykovedné disciplíny sú však v rozličnom vzťahu k faktom, metódam a koncepciám iných vied.

F. Miko predniesol referát o účasti jazykovedy na rozvoji literárnovedného a štylistického výskumu. Kriticky zhodnotil krajné literárnovedné („téma bez jazyka") a jazykovedné („jazyk bez témy") postupy a naznačil, že pri interpretácii literárneho textu treba vychádzať z textu ako jednotky charakterizovanej úplnosťou komunikatívnej funkcie. Pojem textu a štýlu predstavuje zjednotenie jazyka a témy, obsahu a formy literárneho diela, literatúry a jej spoločenského kontextu, a tým prekonanie imanencie a formalistického prístupu.

O vzťahu onomastiky a jazykovedy hovoril vo svojom vystúpení V. Blanár. Predmetom onomastického výskumu je analýza sústavy pomenúvania osôb, osídlených a neosídlených zemepisných objektov. Osobitná designácia (v rámci identifikačnej funkcie) podmieňuje osobitné využitie jazykových prostriedkov a zdôvodňuje, prečo môže rovnaký rad foném poukazovať na denotáty z rozličných tried proprií. Pri takomto poňatí sa vymedzuje interdisciplinárny ráz onomastiky. Charakteristika jazykovej výstavby vlastných mien patrí do úplného opisu národného jazyka.

V diskusii vystúpili ďalej Ľ. Novák, Š. Ondruš, J. Oravec a Š. Peciar.

III. Tretia časť rokovania mala pracovno-organizačný charakter.

Vedecký tajomník spoločnosti (M. Majtán) predniesol správu o činnosti spoločnosti od posledného valného zhromaždenia (v Prešove 16. apríla 1971). Konštatovalo sa v nej, že Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV je od júna

1972 samostatnou slovenskou vedeckou spoločnosťou; bývalé Združenie slovenských jazykovedcov bolo z právneho hľadiska autonómnou zložkou pražského Jazykovědného združenia ČSAV. Ťažisko činnosti bolo v prednáškach domácich i zahraničných jazykovedcov. Výbor sa usiloval vybrať témy a prednášateľov tak, aby sa členovia zoznámili s výsledkami tvorivej práce významných lingvistov pracujúcich v oblasti všetkých jazykových rovín. Odznelo 61 prednášok (28 v roku 1971 a 33 v roku 1972), z toho 19 v Bratislave, ostatné v pobočkách; 6 v Banskej Bystrici, 9 v Nitre, 16 v Prešove a 11 v Trnave. Okrem prednášok slovenských jazykovedcov odzneli prednášky viacerých českých (6) a zahraničných (8) jazykovedcov. Päťdesiate výročie založenia KSČ si uctili členovia spoločnosti na osobitných slávnostných zhromaždeniach v Bratislave a v pobočkách v Prešove a v Trnave. V správe sa zhodnotila aj organizačná, edičná a popularizačná činnosť spoločnosti. V závere sa konštatovalo, že v roku 1973 bude členská schôdza Slovenskej jazykovednej spoločnosti, na ktorej sa znova a komplexne zhodnotí činnosť spoločnosti i pobočiek a zvolia sa noví funkcionári.

Hospodár spoločnosti (J. Nižnanský) potom referoval o stave členstva a hospodárenia spoločnosti. Slovenská jazykovedná spoločnosť má dvoch čestných členov (akademika J. K. Belodeda z Kyjeva a prof. R. Autyho z Oxfordu) a 167 riadnych členov.

Na zhromaždení bolo do spoločnosti prijatých ďalších 20 členov, väčšinou mladších pracovníkov z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a z pedagogických fakúlt.

V diskusi sa odporúčalo najmä pozmeniť obsahovú náplň Informačného bulletinu. Nové čísla usporiadané podľa tematických okruhov budú obsahovať výťahy z významnejších zahraničných štúdií v slovenčine a z prác slovenských jazykovedcov vo svetových jazykoch.

M. Majtán

Zasadnutia medzinárodných komisií

1. **Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike vo Varšave.** — Organizátorom konferencie, ktorá sa konala v dňoch 18.—20. IV. 1972, bol Medzinárodný komitét slavistov, sekcia poetiky a štylistiky. Na programe bola štvoraká tematika: 1. Teoretické otázky štylistiky a poetiky; 2. Slovanská historická poetika; 3. Vecné a umelecké štýly, vzťah jazyka literatúry k bežne používanému jazyku; 4. Poetika prekladu, jej história a perspektívy v slovanských literatúrach. Na konferencii sa zúčastnili bádatelia z 12 krajín. Pracovalo sa podľa tematiky v štyroch sekciách.

Osobitnú pozornosť vzbudili témy *Osobnosť a štýl* (L. Gáldi), *Mladá slovanská próza* (A. Flaker), *Simplexné a komplexné štýly* (K. Hausenblas), *Syntax adjektívnych zámen u ruských klasikov* (S. Gil), *Nepreložiteľné jazykové kategórie* (M. Szymczak), *Povrchové a hĺbkové štruktúry z hľadiska techniky prekladu* (A. O. Wojtasiewicz), *Expresívnosť a bežná reč* (T. Skubalanka), *O titulku umeleckého textu* (D. Danek), *Poetika adresáta* (E. Czaplejewicz) a mnohé ďalšie. Z Československa sa na konferencii zúčastnili okrem spomenutého K. Hausenblasa A. Jedlička s referátom *Jazyk literatúry a typy jeho orientácie* a J. Mistrík s referátom *Junktúra vo vecnom a umeleckom texte.*

Priebeh konferencie ukázal, že problematika štylistiky a poetiky je široká nielen tematicky, ale v poslednom čase i metodologicky. Ak ich niečo integrovalo, tak len to, že boli veľmi rôznorodé, obsahom i výkladovými postupmi svojské. Exaktné metódy a symbolika vyjadrovania čoraz viacej poznačujú už aj takú oblasť, ako je poetika. Rôznorodosť vo výskume a nezvyčajnú pestrosť v tematike však v tejto situácii treba označiť za pozitívnu črtu. Konferencia v Poľsku bola dôkazom toho, že azda v žiadnej filozofickej oblasti v súčasnosti nie je taký pohyb ako v oblasti štylistiky a poetiky. To platí nielen o slovanských poetikách a štylistikách, ale vo všeobecnosti. Posuny sú dôsledkom orientácie na súčasný jazyk, na nové spôsoby vyjadrovania, v literatúre na účelnosť formy, na väčšiu publicitu textov, posuny sú aj dôsledkom modernejších prístupov k textom, dôsledkom rehabilitácie jazykových prostriedkov pri typológii a interpretácii textov. Bádatelia v oblasti poetiky, štylistiky a prekladu čím ďalej tým viacej — potichu síce, ale cieľavedome — si vážia jazykovú zložku textu.

Nie je možné v takejto správe bližšie si všímať obsah jednotlivých referátov. Mohlo by to byť iba za cenu subjektívnej kvalifikácie. A konečne, materiál z celej tejto konferencie je v tlači a vyjde v osobitnom zborníku k VIII. Medzinárodnému zjazdu slavistov. Usporiadateľom, najmä vedúcej komisie prof. S. Skwarczyńskej patrí vďaka za starostlivú prípravu podujatia. Najbližšie zasadnutie komisie pre poetiku a štylistiku, spojené s konferenciou, bude v Budapešti na jar budúceho roku.

J. Mistrík

2. **VII. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitéte slavistov.** — Zasadanie bolo v dňoch 1. až 3. novembra 1972 v Belehrade. Hostiteľom bola Srbská akadémia vied a umení. Účasť členov bola veľmi dobrá, takže sa splnil celý vytýčený program rokovania.

Referáty sa sústredili na dva problémy: a) vzťah medzi sémantickými a gramatickými vlastnosťami slova; b) spôsoby spracovania opisnej gramatiky súčasných slovanských jazykov. Dovedna odznelo 20 referátov; ku každému bola veľmi živá diskusia. Možno povedať, že sa rovnako hlboko analyzovali obidve vytýčené témy, hoci sa ani o jednej neformulovali konečné závery. Skôr naopak: ukázala sa potreba voliť si intenzívnejšie spôsoby spolupráce medzi rozličnými slavistickými centrami, kde sa zaoberajú výskumom gramatickej stavby slovanských spisovných jazykov.

Všetci prítomní slovenskí jazykovedci mali úspešné referáty. František Miko stručne referoval o svojom monografickom výskume slovenskej vety. Jozef Mistrík hovoril o kompetencii gramatickej a lexikálnej zložky vo výpovedi. Jozef Ružička poukázal na dynamickosť synchrónneho stavu jazyka a analyzoval z tohto hľadiska systém slovenčiny. Okrem toho sa slovenskí členovia komisie zúčastnili na organizácii rokovania aj na príprave budúcich rokovaní.

Budúce zasadanie komisie sa plánuje na rok 1973 v Moskve. Budú sa preberať dva okruhy problémov: a) koncepcia a metódy opisnej gramatiky slovanských jazykov; b) slovosled vo vzťahu k štruktúre vety.

V roku 1974 bude komisia pracovať v Lipsku. Vytýčili sa dve témy: a) koncepcia opisnej gramatiky; b) syntaktická kondenzácia v súčasných slovanských jazykoch.

Aj belehradské zasadanie ukázalo, že Medzinárodná komisia pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov je veľmi výkonná a že dobre stimuluje rozvoj slavistického výskumu.

J. Ružička

Správa o VIII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry – Studia Academica Slovaca

V Bratislave sa konal od 1. VIII. 1972 do 27. VIII. 1972 už ôsmy letný seminár slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca, ktorý organizuje Filozofická fakulta Univerzity Komenského pre zahraničných slavistov a iných kultúrnych pracovníkov.

Cieľom seminára je rozširovať znalosti slovenského jazyka, propagovať výdobytky slovenskej vedy, umenia a kultúry v najširšom zmysle slova a v neposlednom rade ukázať obraz slovenskej národnej kultúry od najstarších čias až po dnešok. S tým súvisí i propagácia prírodných a umeleckých krás našej vlasti a budovateľských úspechov nášho ľudu. Táto úloha sa má plniť v duchu socialistického vlastenectva a socialistického internacionalizmu.

Tento náročný cieľ sa plnil priamymi i nepriamymi metódami. Medzi priame učebné postupy môžeme zaradiť praktické kurzy slovenského jazyka a vedecké prednášky, medzi nepriame postupy patria predovšetkým exkurzie po Slovensku, návštevy kultúrnych podujatí, besedy s vedeckými pracovníkmi a umelcami, s pracovníkmi vydavateľstiev, návštevy kultúrnych podujatí, ale i niektoré iné zložky programu.

Kurzy slovenského jazyka sa robili pod vedením lektorov, z ktorých väčšina v tejto funkcii pracuje už niekoľko rokov. Boli to napospol učitelia Filozofickej fakulty Univerzity Kmenského v Bratislave a Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Frekventanti boli rozdelení do skupín podľa znalostí slovenčiny, i podľa toho, aký je ich materinský jazyk. Takto boli utvorené skupiny pre začiatočníkov, mierne pokročilých, pokročilých a veľmi pokročilých. Účasť na kurzoch bývala takmer vždy stopercentná a pracovná morálka účastníkov bola príkladná. Na lektorských cvičeniach sa používali tieto skriptá, učebnice a knihy: J. Prokop, *Slovenčina pre milovníkov slovenskej kultúry;* J. Prokop, *Poznávame Slovensko* — prehľad o prostredí a kultúrnom živote Slovákov; P. Baláž — M. Darovec, *Slovenský jazyk* — príručka pre cudzincov; J. Mistrík, *Štylistika slovenského jazyka;* E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská;* E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika.* Na rozbory textov sa používali diela súčasných slovenských autorov.

I témy prednášok boli volené tak, aby sa čo najlepšie splnil stanovený cieľ seminára. Prednášali skúsení a osvedčení odborníci, zväčša učitelia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a vedeckí pracovníci Slovenskej akadémie vied. Spolu odznelo dvadsaťosem prednášok (uvedieme ich v takom poradí, v akom boli prednesené):

K. Rosenbaum, *Slovenská kultúra;* E. Pauliny, *Staršie dejiny spisovnej slovenčiny;* S. Šmatlák, *Základné črty slovenského realizmu;* J. Mistrík, *Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny;* M. Pišút, *Janko Kráľ a folklórno-revolučný typ romantickej poézie;* J. Horecký, *Systém slovnej zásoby v slovenčine;* M. Tomčík, *Druhové a žánrové vlastnosti slovenskej lyriky;* R. Krajčovič, *His-*

torický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny; J. Števček, *Súčasná slovenská próza;* E. Pauliny, *Niektoré vzťahy fonetických a fonologických vlastností v spisovnej slovenčine;* S. Šmatlák, *Súčasná slovenská poézia;* J. Ružička, *Typológia slovenskej morfológie;* J. Mišianik, *Baroková lyrika na Slovensku;* J. Ružička, *Špecifika slovenskej syntaxe;* J. Michálek, *Súčasný stav folklórnej tradície na Slovensku;* J. Svetlík, *Najcharakteristickejšie rozdiely medzi slovenčinou a ruštinou;* J. Štolc, *Z problematiky výskumu slovenských nárečí;* K. Kahoun, *Vývin výtvarného umenia na Slovensku;* P. Ondrus, *Zanikajúce slová v slovenských nárečiach;* C. Kraus, *Špecifickosť slovenského romantizmu;* J. Mistrík, *Štylistická diferenciácia v slovenčine;* B. Truhlář, *Slovenská a česká socialistická avantgarda v kritike;* Š. Ondruš, *Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe;* F. Miko, *Štylistická interpretácia slovenskej lyrizovanej prózy;* J. Stanislav, *Slovenčina v kruhu ostatných slovanských jazykov;* Z. Rampák, *Minulosť slovenského divadla;* F. Ruttkay, *Ľudovít Štúr — predstaviteľ slovenskej modernej žurnalistiky.*

Skoro všetky tieto prednášky vyšli ešte počas seminára v osobitnom Zborníku prednášok — *Studia Academica Slovaca 1.* Knihu, v ktorej je dvadsaťšesť prednášok a najdôležitejšie údaje o ich autoroch, dostal každý účastník seminára ako dar. Všetci frekventanti hodnotili veľmi pozitívne pohotové knižné vydanie týchto prednášok. I týmto činom sa urobilo dobré meno semináru v zahraničí. Frekventanti si budú môcť odpočúvané prednášky kedykoľvek znovu preštudovať.

Vedenie seminára zorganizovalo štyri vlastivedné exkurzie: jedna (poldňová) bola po Bratislave a jej okolí, druhá (jednodňová) viedla do Modry, Trnavy a Piešťan, tretia (poldňová) mala za cieľ navštíviť Červený Kameň a štvrtá (päťdňová) išla po trase: Nitra, Bojnice, Kremnica, Zvolen, Banská Bystrica, Dobšiná, Poprad, Demänová, Levoča, Prešov, Košice, Kežmarok, Ružomberok, Martin. Cieľom exkurzií bolo ukázať frekventantom seminára nielen staré Slovensko, ale hlavne tvár nového Slovenska v socialistickom Československu. Účastníci seminára videli mnoho pamätných miest, navštívili viaceré múzeá, prezreli si skanzen v Martine, oboznámili sa s minulosťou a prítomnosťou Matice slovenskej, neobišli ani galérie a jaskyne. Mali nejednu možnosť stretať sa so slovenskými ľuďmi a vymeniť si s nimi svoje názory. Z exkurzií si poslucháči odniesli veľmi pekné dojmy.

Počas seminára sa uskutočnilo viacero záujmových podujatí. Účastníci seminára navštívili Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV, Univerzitnú knižnicu, SĽUK v Rusovciach, vydavateľstvo Tatran, mali besedu s pracovníkmi slovenských vydavateľstiev, pri príležitosti ktorej bola zorganizovaná výstava slovenskej knihy, besedovali so slovenskými spisovateľmi, videli dva slovenské filmy, zúčastnili sa na recitáli Slovenské balady. Sovietski frekventanti navštívili navyše Ústredný výbor ZČSSP.

Na tohtoročnom letnom seminári sa zúčastnilo 68 interných a 5 externých frekventantov z 20 krajín Európy a zámoria. Jednotlivé štáty boli zastúpené takto: Anglicko 1, Belgicko 1, Bulharsko 4, Dánsko 1, Francúzsko 7, Fínsko 1, Maďarsko 6, Nemecká demokratická republika 4, Nemecká spolková republika 1, Nórsko 1, Poľsko 5, Rakúsko 1, Rumunsko 4, Juhoslávia 8, Švédsko 1, Taliansko 6, USA 2, ZSSR 13.

Riaditeľom VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry bol doc. dr. J. Mistrík, DrSc., tajomníkmi boli dr. P. Baláž a dr. Oľga Kovačičo-

vá, sekretárkou Daniela Augustínska. Lektormi boli: PhDr. J. Bartoš, PhDr. M. Darovec, CSc., PhDr. E. Horák, PhDr. L. Ivaničová, CSc., prom. ped. J. Prokop, PhDr. J. Lauková, PhDr. J. Mlacek, CSc., PhDr. J. Sabol.

Tento ročník letného seminára SAS môžeme celkom objektívne hodnotiť ako úspešný. Konštatovali to nielen organizátori, ale najmä sami účastníci. Zásluhu na úspešnom priebehu seminára malo nielen vedenie SAS — treba tu zdôrazniť, že prípravné práce VIII. ročníka SAS boli náročné i preto, lebo celé vedenie bolo nové —, ale i mnohí zástupcovia a reprezentanti inštitúcií, ktorí sa zúčastňovali na zabezpečovaní programu seminára.

J. Bartoš

Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.

Názvy rastlín tvoria neoddeliteľnú súčasť slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Z historického aspektu ide o jednu z najstarších vrstiev národnej slovnej zásoby. Vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied vyšla pred krátkym časom práca, prinášajúca sústavný rozbor botanického odborného názvoslovia. Rozsiahla štúdia doc. dr. Ferdinanda Buffu *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* vyčerpávajúcim spôsobom skúma vývin a štylistické diferencovanie domáceho odborného názvoslovia od najstarších čias po prítomnosť. Pri analýze vývinu názvov rastlín sa prihliada na celkový spoločensko-hospodársky stupeň rozvoja nositeľov jazyka, od ktorého závisí obohacovanie slovníka.

Buffova práca si stanovuje za cieľ podať predovšetkým onomaziologickú charakteristiku názvoslovia; všíma si výber jednotlivých typov rastlinných mien a spôsob ich motivácie, sleduje prameň, z ktorého sa v príslušnom období názvy čerpali a dokazuje, že jednotlivé obdobia vo vývine slovenských názvov rastlín korešpondujú s celkovými vývinovými etapami kultúrneho života u nás.

V období do vydania Reussovej Květny Slovenska (1853) sa názvy rastlín v zachovaných prácach s botanickou alebo lekárskou tematikou uvádzajú náhodne, netvoria ešte systém. V Slovenskom lekárskom rukopise zo 17. stor. tvoria závažnú a početnú skupinu botanických názvov neodvodené jednoslovné mená; vplyvom češtiny, ktorá sa vtedy u nás používala ako knižný jazyk, mali tieto názvy dakedy aj českú hláskoslovnú podobu. Materiálovo je veľmi bohatý rukopisný Syllabus dictionarii latino-slavonicus (tzv. Hadvabného slovník z r. 1763), ktorý obsahuje množstvo dvojslovných rodových mien kalkovaných najmä z nemeckých a maďarských názvov. Autor pripomína aj význam Bernolákovho Slovára (1825), ktorý prináša niektoré nové mená rastlín, preberané najmä z ľudového jazyka, bohatého na synonymá a obrazné, metaforické pomenovania.

Osobitná kapitola je venovaná analýze Reussovej Květny Slovenska, v ktorej sa ku každej rastlinnej jednotke pripája aj slovenské meno. Reuss systematicky zachytáva a spracúva flóru Slovenska, začína vedome utvárať slovenskú botanickú nomenklatúru. Pri hodnotení tejto práce sa pripomína, že jazykovou podobou názvov je Reussovo Května poplatná dobe, v ktorej vznikla (bolo to v časoch, keď sa na Slovensku pod názvom „staroslovenčina" preferovala ako

úradná reč čeština); jednotlivé názvy rastlín majú všetky typické hlásky češtiny (napr. ř, ě, ů a pod.). Aj Reuss nedostatočne čerpal z ľudového názvoslovia, a tak jeho oficiálnu nomenklatúru neprijímali najmä štúrovci. V druhej polovici 19. stor., v ktorej pracovali najmä Lichard, Kmeť a Holuby (Riznerov rukopisný Dialektický slovník Bošáckej doliny, ktorý obsahuje veľa rastlinných mien a je dobrým prameňom na poznanie vtedajšieho názvoslovia, sa v Buffovej štúdii nespomína), prevládla orientácia na ľudové názvy, čo bolo v súlade s vtedajšou orientáciou kultúrnej politiky. Autor vyslovuje opodstatnené konštatovanie, že botanické práce tohto obdobia k normovanosti nomenklatúry neprispievajú, no sú vzácnym ukazovateľom bohatstva nášho ľudového názvoslovia.

Ťažisko štúdie F. Buffu tvorí hodnotenie a rozbor vývinu botanických názvov v období po r. 1918. Autor komentuje a rozoberá celú literatúru, týkajúcu sa tohto vedného odboru. Pre toto obdobie je charakteristické úsilie o utvorenie oficiálnej slovenskej botanickej nomenklatúry, ktoré vyplýva z novej dominujúcej funkcie slovenčiny, plniacej náročné úlohy spisovného jazyka.

Z hľadiska vývinu slovenského názvoslovia rastlín hodnotí F. Buffa najvyššie najmä pôvodné práce prof. J. M. Novackého, ktorý sa vo všetkých svojich dielach usiloval uvádzať pre jednu rastlinu len jeden slovenský názov. Takýto postup značil dôležitý krok na ceste k stabilizácii oficiálnej botanickej nomenklatúry. Ostatné vývinové štádium slovenských názvov rastlín reprezentuje Dostálova Květena ČSR (1950) a terminologický slovník Slovenská botanická nomenklatúra (1954). V diele Květena ČSR sa paralelne s českými názvami uvádzajú aj slovenské mená, ktoré spracoval Novacký; tieto slovenské mená sa približne z dvoch tretín zhodujú s menami známymi z dovtedajšej literatúry, nadväzujú na ne a dopĺňajú ich. Väčšinu názvov tvoria názvy motivované, často prevzaté z českej nomenklatúry (*bahnička, klasovec* a pod.). Nemotivované mená sú skoro všetky čerpané z latinskej nomenklatúry (napr. *alkana, pelargónia, tsuga*). Komisia pre botanickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV (F. Buffa bol jej členom, jeho výklady o postupe prác pri ustaľovaní názvoslovia sú preto plastické a vecné) zrevidovala Novackého materiál v Dostálovej Květene ČSR. Upravila formálnu stránku daktorých názvov, resp. nahradila staršie nepriezračné názvy novšími odvodenými menami. Výsledkom jej práce je nová Slovenská botanická nomenklatúra, dielo, ktoré sa stalo oficiálnym a záväzným slovenským botanickým názvoslovím.

Nesporným prínosom je tá časť recenzovanej práce, v ktorej autor abecedne usporiadal všetky názvy rastlín, vyexcerpované z tlačenej i rukopisnej literatúry pri spracúvaní materiálu, týkajúceho sa hlavnej témy. Vznikla tak nová rozsiahla kapitola (s. 265—391), nazvaná Slovník slovenských názvov rastlín. V úvodných stručných tézach sa zdôrazňuje, že ako hlavné heslo sa uvádza spisovná (oficiálna) podoba názvu rastliny, ku ktorej sú prihniezdované všetky doložené systémové hláskoslovné varianty. Zdá sa však, že pri konkrétnom spracúvaní slovníka ostali isté disproporcie pri uvádzaní heslových slov. Týka sa to najmä starších mien rastlín, z ktorých len daktoré sa pravopisne upravili podľa dnešného úzu; väčšina ostala v takej podobe, v akej bola vyexcerpovaná z literatúry. Staršia podoba *amocsnyik* (*Genista;* podľa Slovenskej botanickej nomenklatúry — ďalej len SBN — *kručinka*) sa upravuje na *amočník* (s. 266), *kacicka (Primula veris;* SBN *prvosienka jarná)* na *kačička* (s. 302), *szljezik (Althaea;* SBN *ibiš)* na *sliezik* (s. 361), ale veľa starších i nárečových mien

ostáva neupravených. Možno uvažovať o tom, či nepospisovniť všetky staršie názvy (a typom písma, resp. iným spôsobom, napr. zátvorkami vyznačiť, že heslová podoba nie je doložená, ale „umelá"), lebo neupravené staršie názvy, písané zastaraným a nezvyčajným spôsobom prekážajú v klasickej výstavbe slovníkových hesiel z aspektu spisovného jazyka. Upraviť sa dajú napr. heslá *bugačka* (= *bujačka*), *kapušňica*, *krakofčiki*, *kovaliki*, *neštovyčnyk*, *pětpalcou*, *rokytj*, *smjšek*, *švirboric*, *vostj*, *želenina* a pod.

Viacslovné pomenovania sa uvádzajú v abecede podľa určeného substantíva. Len v jednom prípade sa heslo tvorené určeným podstatným menom pospisovňuje: doklad z Hadvabného *vlčy bobki* sa uvádza pod heslom *bobky* (s. 271). V iných prípadoch sa viacslovné pomenovania, tlačené vždy normálnou kurzívou, uvádzajú pod pravopisne neupraveným (a polotučne sádzaným) heslovým slovom, a to i vtedy, keď je v slovníku zaradené aj správne spisovné heslo. A tak nachádzame heslá ako *hnyzdo* (pod ním zaradené dvojslovné pomenovanie *čapy hnyzdo*), *jazíček* i *jazik* (okrem nich sa uvádzajú dvojslovné názvy aj v heslách *jazýčok* a *jazyk*), *křjček*, *kvjtek*, *ližička* i *ližycka*, *mleč*, *mlič* (popri *mlieč*), *mléko* (je aj heslo *mlieko*), *štiava* (popri *šťava*), *víra* a pod.

Pri daktorých názvoch doložených zo starších autorov alebo z nárečí možno uvažovať o tom, či neupozorniť na dnešný spisovný názov rastliny. Ide vlastne o to, či by sa pri oficiálnom názve, vyexcerpovanom zo Slovenskej botanickej nomenklatúry, nemohol uvádzať celý rad príslušných názvov rastlín, aby vynikla pestrosť, variabilita a rozličná motivácia pri tvorení názvov rastlín v rozličných obdobiach. Je však evidentné, že presnú identifikáciu starých názvov rastlín sťažuje neustálenosť vtedajšej vedeckej nomenklatúry, množstvo synoným i nejednotné používanie domácich názvov (často na označenie viacerých rozličných rastlín to isté meno), no takéto usporiadanie slovníka by bolo nesporne veľmi užitočné.

Spracovanie bohatého a značne rôznorodého materiálu (autor mal k dispozícii okolo 20 tisíc excerptov a pri koncipovaní slovníka nerozlišoval, či príslušný názov sa v pramennej literatúre uvádza ako „oficiálny" názov alebo iba ako jeho synonymum) si vyžaduje premyslený odkazový systém. V slovníku sa podarilo uplatniť zvyčajné lexikografické postupy, pri ktorých sa napr. nesystémové hláskoslovné varianty uvádzajú na príslušnom mieste s odkazom na heslový tvar. Odkazmi bolo vari možné pospájať aj varianty *kopriva*, *kropiva*, *pokriva* (*Urtica;* SBN *žihľava*) i daktoré názvy rastlín s protetickými hláskami. Pri hesle *ibiš* (*Althaea*) sa v hniezde neuvádza podoba *lajbiš*, ktorá sa spracúva ako samostatné heslo (s. 318), bez poukazu na súvislosť so základom *ibiš*. Pri hesle *júlok* (*Lolium;* SBN *mätonoh*) sú prihniezdované podoby *julk*, *júlek*, *jilek*, *ilok; jílok* a *jílek* sú uvedené aj ako odkazové heslo, *ilok* však na svojom mieste v abecede chýba.

V náročnom texte slovníka ostali aj daktoré drobné tlačové či korektorské chyby najmä v latinských názvoch: „Cynaria" namiesto *Cynara* (s. 267), Brachypodium „pinuatum" namiesto *pinnatum* (s. 292), „Nepetens" n. *Nepenthes* (s. 313), „slnenčník" n. *slnečník* (s. 361) a i.

Monografia Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry je prvou prácou v slovenskej jazykovede analyzujúcou systematické utváranie odborného slovníka. Autor v nej teoreticky fundovane vysvetľuje a dôsledne spracúva zložité otázky ustaľovanie terminológie. Mnohé jeho zistenia budú mať význam pri ďalších revíziách a pri dopĺňaní botanickej nomenklatúry. Dielo dôstojne

reprezentuje slovenskú jazykovedu aj v medzinárodných reláciách a prináša nové a spoľahlivé informácie najmä slavistom. Možno dúfať, že táto priekopnícka práca bude plodne vplývať na ďalšie skúmanie vývinu jednotlivých vrstiev slovnej zásoby slovenčiny.

I. Ripka

Bauer, J. – Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

Po viacerých vydaniach vo forme skrípt vyšla *Skladba spisovné češtiny* od prof. J. Bauera a doc. M. Grepla aj v knižnej podobe. Ak už prvá verzia (skriptá) tohto diela vzbudila záujem domácich i zahraničných syntaktikov, osobitnú pozornosť si zasluhuje aj táto knižná verzia. V týchto poznámkach sa dotkneme najmä nových zistení a nových formulácií niektorých všeobecnejších i čiastkových otázok skladby.

Metodologickú orientáciu celej knihy naznačujú autori už v úvode: „Metodologicky se snaží naše skladba vycházet z podnetů a myšlenek strukturální lingvistiky v pojetí tzv. pražské školy, a uplatňovat tedy při popisu syntaktické stavby češtiny nejen hledisko systémové, ale i funkční."

Popri zreteľnom určení metodológie treba si povšimnúť aj konkrétnu metodiku práce. Východiskovými pojmami celého výkladu sú pojmy prehovor (promluva) a výpoveď. Prehovor vymedzujú autori ako základnú jednotku reči, ktorá sa môže ďalej členiť na najmenšie prehovorové jednotky – výpovede. Od tejto jednotky reči segmentáciou prichádzajú k jednotkám jazyka, od výpovede k vete. Hoci sa v úvodnej časti načrtávajú štyri roviny výstavby výpovede (rovina výstavby konkrétneho vecného obsahu, rovina modálnej výstavby, rovina gramatickej výstavby a rovina aktuálneho vetného členenia), vlastný výklad sa začína rozborom vety, jej definícií a vymedzením vetného typu. Autori kriticky hodnotia doterajšie definície vety, ktoré sú takmer vlastne všetky definíciami výpovede, ale vlastnú definíciu v pravom zmysle nepodávajú. Ich chápanie vety je skôr implicitne obsiahnuté v konštatovaniach, že veta je označením špecifického druhu výpovede, že je jednotkou jazykového systému a že ju charakterizuje predikácia. Pojem predikácia sa tu chápe nesyntagmaticky, širšie, ako chápe napr. J. Ružička vo viacerých štúdiách svoj termín aktualizácie. Predikáciu potom autori hodnotia ako základ každej vety. Logickým zhrnutím tejto úvahy je konštatovanie, že podstata vety sa dá vyjadriť symbolom VF (určité sloveso ako explicitné vyjadrenie aktualizačných, predikačných kategórií). Vzniká však otázka, či je to najvhodnejšie označenie vety ako takej. Problematický je tento symbol najmä so zreteľom na existenciu menných jednočlenných viet. Autori hovoria, že aj v nich sa „náhradne" realizujú predikačné kategórie. K takémuto zisteniu došli už aj iní bádatelia. Najvšeobecnejší symbol vety by mal teda skôr vystihovať predikatívnosť vety (v širokom zmysle), nie nositeľa, vyjadrovateľa tejto predikatívnosti.

Viacej miesta venujú autori problematike vetných typov. Čo nimi rozumejú? – „Větné typy jsou jednotkami syntaktické roviny jazykového systému, v níž tvoří jistou soustavu." A ďalej: „Větný typ má povahu abstraktného schématu, které se realizuje v konkrétních výpovědích a přitom se může vlivem různých

podmínek různě modifikovat.“ Vetný typ je teda isté (pritom rozličné) stvárnenie „syntagmaticko-predikačného jadra“ vety. Z gnozeologického hľadiska je pritom závažné konštatovanie, že vetný typ nie je iba nejakou „predstavou“ jadra vety, ale je to reálne v jazyku existujúca jednotka. Pozoruhodné je určenie rozsahu zloženia vetného typu. Predikačný základ vety (subjekt a predikát v dvojčlennej vete alebo vetný základ v jednočlennej vete) sám môže byť rozličné vyjadrený, ale okrem toho môže niektorá jeho zložka vyžadovať isté záväzné (obligátne) doplnenia, bez ktorých by daný vetný typ nemohol osobitne existovať. A tak autori vydeľujú popri vetných typoch, ktoré sa skladajú len z gramatického jadra, aj typy, ktorých konštitutívnymi komponentmi sú práve spomínané nevyhnutné doplnenia. Pokiaľ ide o určenie hierarchie vetných typov, autori ju zostavili podľa základných štruktúrnych vlastností vety. Na prvom stupni ide o rozlíšenie jednočlenných a dvojčlenných vetných typov (vo vetnom vzorci zachytené symbolmi *VF pers — VF non pers*), na druhom stupni o kopulatívnosť a nekopulatívnosť *(VF cop — VF non cop)*, na treťom stupni o agentnosť a deagentnosť a na štvrtom stupni o intenčnosť a neintenčnosť. Ako z predchádzajúceho vyplýva, symbolické označenie vetného typu nazývajú autori vetným vzorcom.

Pri charakterizovaní modálnej výstavby výpovede je pozoruhodný najmä systémový prístup k celej tejto problematike. Prejavuje sa jednak v určovaní vzťahov medzi rovinou vetných typov a rovinou modálnych modifikácií vetných typov, jednak v analýze modálnych schém (každý modálny typ sa vyznačuje pozitívnymi príznakmi). Z jednotlivostí tu treba azda spomenúť členenie opytovacích viet. Za základné druhy opytovacích viet autori pokladajú zisťovacie a doplňacie vety. Obidva základné typy možno podľa nich vnútorne členiť na deliberatívne a nedeliberatívne, nedeliberatívne ďalej na pravé a nepravé atď. V pravých zisťovacích otázkach nastala podľa autorov neutralizácia kladu a záporu (na porovnanie možno uviesť, že nová akademická gramatika spisovnej ruštiny dokazuje súborom potenciálnych odpovedí na kladnú a zápornú zisťovaciu otázku významové rozdiely medzi nimi). Vylučovacie otázky sa hodnotia ako otázky s dvojnásobným jadrom vo vylučovacom vzťahu.

Niekoľko poznámok k niektorým novým pohľadom na vetné členy. Za hlavné (základné) sa pokladajú len tie vetné členy, ktoré „se přímo účastní vyjádření predikačního aktu.“ Autori uznávajú existenciu genitívneho podmetu. Záporový a čiastkový genitív tu podľa nich „vystupuje ve funkci nezávislého pádu, je sémanticky zabarveným protějškem nominativu.“ Autori inštruktívne (a azda aj teoreticky vhodne) riešia aj doteraz spornú otázku podmetu typu päť chlapcov stálo, keď číselný výraz hodnotia ako kvantitatívny atribút, meno v numeratíve (autori dokazujú, že nie je syntakticky totožný s genitívom) ako podmet. Pri výklade prísudku venujú autori viacej poznámok sponovým slovesám. Sloveso *zdať sa* nepokladajú za sponu; popri spone *byť* hovoria o „objektovej“ spone *mať*. Výstižné je aj odlíšenie sponového *byť* od morfologicky pomocného slovesa *byť*. Nezhodný prívlastok sa ďalej člení na rekčný a primkýnajúci sa. Prístavok sa pokladá za druh prívlastku a opozičný vzťah za druh determinácie. Sémantickú klasifikáciu predmetov pokladajú autori za subjektívnu a spornú. Nazdávam sa, že Oravcova klasifikácia, podopretá aj pozitívnymi konštrukčnými črtami jednotlivých typov predmetu je na rozdiel od starších, čisto sémantických klasifikácií silno objektivizovaná. Dvojitý syntaktický vzťah doplnku k iným členom sa hodnotí ako predikatívno-

determinatívny. Ba ešte sa zdôrazňuje, že vzťah doplnku „ke slovesu je tu tak těsný, že zatlačuje do pozadí vztah druhý, tj. vztah ke jménu." Vo vete *Odešel bez klobouku* sa výraz *bez klobouku* hodnotí ako príslovkové určenie, ktoré je blízke doplnku (u nás nezhodný doplnok). Z príznakových prípadov sa najviac miesta venuje tzv. galskému doplnku. Osobitnú pozornosť si zaslúži podrobná klasifikácia príslovkových určení. Treba dodať, že viaceré nové riešenia čiastkových otázok vyplývajú najmä z dôsledku rozlišovania morfologickej formy a syntaktickej formy (podrobnejšie o nich na s. 83).

Osobitné miesto sa v knihe venuje významovej výstavbe. Aktuálne členenie sa vymedzuje takto: „... aktuální větné členění představuje modifikaci věcné informace dané lexikálním obsazením větného vzorce, a to v závislosti na konsituaci a podle sdělného záměru mluvčího." Za najvýraznejšie prostriedky aktuálneho vetného členenia sa pokladajú: slovosled, úsekový predel a vetný prízvuk. Na rozdiel napr. od J. Mistríka, ktorý vydeľuje pri aktuálnom členení okrem východiska a jadra ako osobitné komponenty významovej výstavby aj tzv. tranzitný člen a kontextové slová, autori tejto práce hovoria bežne iba o východiskovej a jadrovej časti výpovede, ale v obidvoch (najmä však v jadre) vyčleňujú viacero segmentov (centrum jadra a ostatné zložky jadra). Dokážu tým vysvetliť niektoré doteraz nie najlepšie riešené čiastkové otázky (napr. problém subjektívneho slovosledu v doplňacích otázkach). Novšie sú aj výklady o vytyčovaní a o iných spôsoboch zdôrazňovania východiskovej alebo jadrovej časti výpovede. Kapitolu o aktuálnom vetnom členení doplňajú veľmi cenné poznámky o problematike opakovania. Zavŕšením výkladu o jednoduchej vete je kapitola o výstavbe citovej zložky výpovede.

Z časti o súvetí treba aspoň zaznamenať, že v ňom autori vidia spojenie viet „ve vyšší mluvnický i obsahový celek, v němž věty ztrácejí svou samostatnost a vstupují do vzájemných syntaktických vztahů." Práve stratou samostatnosti jednotlivých viet odlišujú súvetie od samostatných viet, ktoré môžu po sebe nasledovať a tvoriť obsahový celok. Pokiaľ ide o základné členenie súvetí, popri priraďovacích a podraďovacích súvetiach sa uvádzajú súvetia s juxtaponovanými a parentetickými vetami. V priraďovacom súvetí sa vydeľuje šesť typov (typ, ktorý sa v slovenskej skladbe vymedzuje ako prípustkové priraďovacie súvetie, pokladajú za variant odporovacieho súvetia). Podraďovacie súvetie sa najprv člení podľa vetnočlenskej funkcie vedľajšej vety (uvádzajú sa tu aj nedostatky takéhoto chápania podraďovacieho súvetia), ale vlastný výklad vychádza z rozlišovania súvetí s obsahovými, doplňovacími a príslovkovourčovacími vedľajšími vetami. Jednotlivé druhy podraďovacieho súvetia sa pritom charakterizujú nielen z formálneho hľadiska, ale autori sledujú aj ich vlastnosti na rovine modálnej i významovej výstavby. Tým sa stáva celý ich výklad problematiky podraďovacieho súvetia plastickejším a presvedčivejším.

Bauerova a Greplova *Skladba spisovné češtiny* je dôstojným pokračovaním toho radu českých syntaktických prác, ktorého článkami sú Šmilauerova *Novočeská skladba* alebo Kopečného *Základy české skladby*. Vhodne v sebe spája pedagogické určenie s cennými teoretickými postulátmi. Práve preto môže dobre slúžiť nielen ako vysokoškolská príručka českej skladby, ale aj ako hodnotný príspevok do výskumu syntaktickej roviny jazyka všeobecne.

J. Mlacek

ROZLIČNOSTI

Kotol, kotla — 6. p. v kotle (nie „v kotli"). — V hláskovej sústave spisovnej slovenčiny sa rozlišuje „tvrdé" *l* a „mäkké" *ľ*. Toto rozlišovanie je dôležité nielen z výslovnostného a pravopisného hľadiska, ale má dosah aj pre morfológiu. Sústava tvarov tých slov, ktorých základ sa končí na *l*, je iná ako sústava tvarov, ktorých základ sa končí na *ľ*. Platí to najmä o podstatných menách a o prídavných menách. Slová s *l* na konci základu sa skloňujú podľa „tvrdých" vzorov, slová s *ľ* podľa „mäkkých" vzorov. Napr. podst. meno *stôl* má v niektorých pádoch iné koncovky ako podstatné meno *cieľ*. Obdobné rozdiely zistíme medzi skloňovaním podst. mien *skala* a *roľa*, *jedlo* a *pole*, príd. mien *zrelý* a *včelí*. V menšom rozsahu sa podobný rozdiel dá zistiť aj pri časovaní slovies.

Ináč je to v tých nárečiach, v ktorých sa nerozlišuje „tvrdé" *l* a mäkké *ľ*, ktoré majú len jedno, tzv. stredné *l*. V týchto nárečiach, ktorých je na území slovenského jazyka veľa, hodnotí sa toto stredné *l* ako obojaká spoluhláska, po ktorej môžu nasledovať „tvrdé" i „mäkké" koncovky. V tvarových sústavách týchto nárečí, pokiaľ ide o spoluhlásku *l*, splývajú, vyrovnávajú sa vo väčšom alebo menšom rozsahu tvrdé a mäkké vzory. Príslušníci týchto nárečí pod vplyvom svojho jazykového vedomia, formovaného v rodnom nárečí, prenášajú niektoré frekventované nárečové tvary aj do svojich spisovných jazykových prejavov, kde ich, pravda, hodnotíme ako chyby, ako nesprávne odchýlky od spisovnej normy.

Príslušníci západoslovenských nárečí, v ktorých sa nerozlišuje *l* a *ľ*, často používajú napr. tvary 6.p. jedn. č. „v dieli", „v oddieli", „v podieli", „v rozdieli" namiesto spisovných tvarov *v (prvom) diele*, *v oddiele*, *v podiele*, *v rozdiele* alebo tvary 1. a 4.p. mn. č. „diele", „oddiele", „podiele", „rozdiele" namiesto spisovných tvarov *(dva) diely*, *oddiely*, *rozdiely*, *podiely*. Hoci naše jazykové príručky a normatívne časopisy stále upozorňujú na nenáležité používanie uvedených tvarov, je ich výskyt v dennej tlači, v rozhlasových a televíznych prejavoch veľmi častý. Najmä to platí o tvaroch 6.p. jedn. č. typu „v dieli", „v oddieli". Výskyt týchto tvarov podporuje asi aj skutočnosť, že v súčasnej spisovnej slovenčine pri niektorých substantívach cudzieho pôvodu zakončených na *-l* v 6.p. jedn. č. je kodifikovaná koncovka *-i*. Sú to slová typu *tunel, panel, šrapnel; kanál, lokál, inštrumentál . . .*, ktoré od kodifikácie z r. 1953 majú v 6.p. jedn. č. koncovku *-i*.

Ale v západoslovenských nárečiach sa používajú v lok. sg. tvary na *-i* aj v iných podst. menách zakončených v nom. sg. na *-l*. Sú to napr. slová typu *kotol, kozol (slamy)* . . . Nárečové tvary „v kotli". „v kozli" sa nenáležite prenášajú aj do spisovných prejavov. Napr. v Nedeľnej Pravde z 10. XI. 1972 v článku *Mesto nepokorené* sme sa stretli dva razy za sebou s tvarom „v kotli" namiesto *v kotle:* „. . . tých, ktorí ostali v kotli"; „Nemci nijako nemohli uveriť, že by mali ostať v kotli" (rozumej: v stalingradskom obkľúčení).

Obdobná situácia je pri niektorých substantívach zakončených na *-r*. Hodno-

tenie spoluhlásky *r* z pravopisného hľadiska ako obojakej a existencia koncovky *-i* v 6.p. jedn. č. viacerých typov substantív zväčša cudzieho pôvodu s koncovým *-r (liter — v litri, meter — v metri, gáfor — v gáfri, kufor — v kufri; exemplár — v exemplári, kalendár — v kalendári; košiar — v košiari, požiar — v požiari, halier — v halieri, tanier — na tanieri; kráter — v kráteri, revolver — v revolveri; likér — v likéri, ateliér — v ateliéri; klavír — na klavíri . . .)* rozkolísava súčasnú spisovnú normu v tomto bode. Posledné vydanie Pravidiel slovenského pravopisu zaznamenávajú napr. dvojtvary *Alžír* — 6.p. *Alžíri/-e, revír* — 6.p. *revíre/-i*. A v nespisovných prejavoch sa koncovka *-i* v 6.p. sg. vyskytuje aj pri iných substantívach. V Bratislave sa napríklad veľmi zaužíval nenáležitý tvar „v Priori" namiesto náležitého spisovného tvaru *v Priore* (podobne aj „v Juri" namiesto *v Jure*).

Hoci je tu spisovná norma v pohybe, v spisovných prejavoch nemožno pripúšťať nenáležité tvary typu „v kotli", „v Priori" namiesto spisovných tvarov *v kotle, v Priore* a pod.

Š. Peciar

O písaní názvov typu Závada pod Čiernym vrchom. — Podľa platnej pravopisnej kodifikácie vo vlastných menách obcí píšeme s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová, napr. *Biely Potok, Spišská Nová Ves, Dedina Mládeže, Nové Mesto nad Váhom*. Pritom takéto plnovýznamové slovo môže byť vlastným menom (napr. názov *Váh* v názve obce Nové Mesto nad Váhom), alebo iba apelatívom (napr. slovo *Ves* v názve *Spišská Nová Ves)*, takže sa v tomto prípade stráca vlastne v pravopise rozlišovanie medzi vlastnými menami a názvami, ktoré takúto platnosť nemajú.

V tejto súvislosti sme si povšimli pravopisnú stránku názvu *Závada pod Čiernym vrchom*. Tu sa píšu s veľkým začiatočným písmenom slová *Závada* a *Čierny*, ale ďalšie plnovýznamové slovo *vrch* sa píše s malým začiatočným písmenom. V tejto podobe sa názov *Závada pod Čiernym vrchom* uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka (6. zv., red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968, s. 250). Vysvetlenie si žiada písanie slova *vrch* s malým začiatočným písmenom, keďže toto písanie odporuje spomínanej poučke o písaní veľkých písmen v názvoch obcí.

Všimnime si povahu názvu *Závada pod Čiernym vrchom* ako vlastného mena. Spojenie slov *Závada pod Čiernym vrchom* je ako celok vlastné meno. V tomto vlastnom mene sa vydeľuje ďalšie vlastné meno *Čierny vrch*. Graficky to môžeme znázorniť takto:

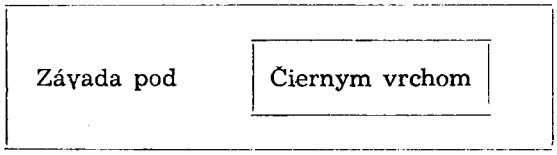

Názov *Čierny vrch* ako názov útvaru členitosti zemského povrchu sa píše inak, ako sa píšu názvy obcí. V tomto prípade, keďže sa v ňom už nevydeľuje ďalšie vlastné meno, píšeme veľké písmeno iba na začiatku celého názvu. Písanie názvu *Závada pod Čiernych vrchom* ukazuje, že názov *Čierny vrch* ako

súčasť názvu obce si zachováva pôvodné písanie veľkých písmen, t. j. písanie veľkého písmena iba na začiatku celého názvu. Pritom názov *Čierny vrch* je v názve *Závada pod Čiernym vrchom* pevnou súčasťou, patrí plne do neho, nestojí mimo tohto názvu. Ak je to však súčasť názvu *Závada pod Čiernym vrchom* a ak platí poučka o písaní všetkých plnovýznamových slov v názvoch obcí s veľkými začiatočnými písmenami, potom by sa malo aj slovo *vrch* písať s veľkým začiatočným písmenom. K takémuto záveru aspoň dochádzame pri mechanickej aplikácii spomenutej poučky o písaní veľkých písmen v názvoch obcí.

Zastávame však náhľad, že správne je písanie *Závada pod Čiernym vrchom*. Názov *Čierny vrch* si zachováva povahu názvu útvarov členitosti zemského povrchu aj ako súčasť názvu obce. Samotná skutočnosť, že sa stáva súčasťou názvu obce, nemení nič na tejto jeho povahe. Preto sa tu má podľa nášho názoru zachovať písanie, ktoré platí pre písanie názvov vrchov, resp. útvarov členitosti zemského povrchu. Keby sa tu zaviedlo písanie *Čierny Vrch (Závada pod Čiernym Vrchom)*, t. j. písanie veľkého písmena aj v slove *vrch*, rušili by sme vlastne túto jeho platnosť a hodnotili by sme (a to nenáležite) toto pomenovanie ako názov obce.

Dobre je tu všimnúť si aj spracovanie takýchto prípadov v Pravidlách českého pravopisu. Uvádza sa v nich táto poučka: „V predložkovom určení sa predložka píše vždy s malým písmenom, ak obsahuje výraz po predložke vlastné meno, píše sa s veľkým písmenom len toto meno, napr. *Hněvkovice na levém břehu Vltavy, Rokytnice v Orlických horách, Kunovice u Uherského Hradiště*. Inak píšeme s veľkým písmenom len prvé slovo po predložke, napr. *Kostelec nad Černými lesy.*“ — K tejto formulácii možno mať isté pripomienky. V názve *Hněvkovice na levém břehu Vltavy* je v predložkovom spojení vlastným menom iba názov *Vltava*, a preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom. V názve *Rokytnice v Orlických horách* je zas v predložkovom spojení vlastným menom názov *Orlické hory*. V tomto názve sa v zhode s písaním takýchto názvov píše veľké písmeno na začiatku celého názvu. Je to rovnaký prípad, ako je názov *Závada pod Čiernym vrchom*. V názve *Kunovice u Uherského Hradiště* je v predložkovom spojení názov obce *Uherské Hradiště*. Teda v tomto prípade je jeden názov obce časťou druhého názvu obce. Tento názov sa píše rovnako ako iné názvy obcí, t. j. každé plnovýznamové slovo sa začína veľkým písmenom. Ako vidíme, výraz po predložke môže obsahovať vlastné mená rozličného druhu, a preto nestačí tu hovoriť všeobecne o vlastnom mene. Hovoriť o vlastnom mene bez rozlišovania druhu vlastného mena by sme mohli iba vtedy, keby sa všetky vlastné mená písali jednotne. Pretože sa však názvy útvarov zemského povrchu a názvy obcí píšu odlišne, musíme názvy obcí, ktoré majú v predložkovom spojení niektorý z uvedených názvov, preberať osobitne. V českých Pravidlách sa ešte spomína názov *Kostelec nad Černými lesy*. Pravidlá hovoria o ňom v časti poučky, podľa ktorej inak píšeme s veľkým písmenom len prvé slovo po predložke. Myslíme, že názov *Kostelec nad Černými lesy* je taký istý prípad ako názov *Rokytnice v Orlických horách* (názov *Černé lesy* ako názov útvaru členitosti zemského povrchu je súčasťou názvu obce v predložkovom spojení). Aj v tomto názve si názov útvaru členitosti zemského povrchu zachováva svoj pravopis, t. j. veľké písmeno sa píše len na začiatku celého názvu *Černé lesy (Černými lesy)*. Formulácia v českých Pravidlách vzbudzuje dojem, že názov *Černé lesy* tu nemá povahu vlastného mena.

Názov *Rokytnice v Orlických horách* v tejto pravopisnej podobe uvádza aj Statistický lexikon obcí v ČSSR (1. vyd., Praha, Státní a evidenční vydavatelství tiskopisů 1966) a publikácia A. Profousa *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny* 3 (1. vyd., Praha, Nakladatelství ČSAV 1951, s. 581). Naproti tomu názov *Kostelec nad Černými lesy* sa v štatistickom lexikone zaznamenáva v podobe *Kostelec nad Černými Lesy;* rovnako je to aj v 2. zv. Profousovej práce (1. vyd., Praha, Nakladatelství ČSAV 1949, s. 321). Podľa výkladu, ktorý sme vyššie podali, nepokladáme toto písanie (s veľkým *L* v slove *lesy* za správne.

Poučku o písaní názvov obcí bude potrebné podľa toho formulovať asi takto: Vo vlastných menách obcí píšeme s veľkým začiatočným písmenov všetky plnovýznamové slová. Ak názov obce obsahuje výraz s predložkou a v ňom vlastné meno iného druhu ako názov obce, zachováva si toto viacslovné vlastné meno ako súčasť názvu obce svoj pôvodný spôsob písania, napr. *Závada pod Čiernym vrchom* (nie „Závada pod Čiernym Vrchom").

L. Dvonč

Ešte o významoch slov paskuda, paskudník, paskudný. — F. Kočiš (SR, 37, 1972, č. 6, s. 390—392) upozornil na nepresné spracovanie týchto slov v Slovníku slovenského jazyka (zv. 3, s. 37), a to najmä z hľadiska ich sémantickej štruktúry. Podľa neho je výklad slova paskuda v slovníku neadekvátny („nadávka zlému, lenivému alebo špinavému človeku alebo zvieraťu") a rad synoným k tomuto slovu (*ničomník, lotor, potvora*) je neúplný, lebo doklady, ktoré uvádza, ukazujú, že slovo paskuda má aj ten význam, aký vyjadrujú expresívne slová *lapaj, lagan, potvora, huncút, kotuha* a pod.

V súvislosti s touto konštatáciou sa tu však vynára otázka významu slov *paskuda, paskudník* v slovenčine vôbec. Podrobnejší materiál z nárečí ukazuje, že významy a významové odtienky sú veľmi rozmanité, geograficky približne ohraničiteľné a vyskytujú sa aj ďalšie deriváty so špecifickými významami, ktoré sú už od svojho základu značne vzdialené. Touto poznámkou chceme na to všetko bližšie upozorniť.

Východoslovenské nárečia, v ktorých — ako aj sám F. Kočiš spomína — sú výrazy *paskuda, paskudník, paskudný* najznámejšie a najfrekventovanejšie, budú pravdepodobne prameňom ich rozšírenia. Poukazoval by na to i širší okruh významov, ktoré sú vo východoslovenských nárečiach doteraz živé. Tak popri všeobecne rozšírenom význame „zlý človek" i „lapaj, huncút, šibal" vyskytuje sa archaickejší význam „diabol, čert, zloduch" (Spiš, Šariš, Zemplín). Korešponduje s prenesením významom „had" (ako symbol pokušiteľa a zvodcu) v užských nárečiach.

V zemplínskych nárečiach sa slovami *paskuda, paskudník* označuje aj nemravne žijúci človek, smilník. Ak je to žena, hovorí sa jej *paskudnica*. Na Spiši okrem významu „lapaj, huncút, lotor" majú slová *paskuda, paskudník* význam „nečestný, podlý človek" (porov. ČMSS 13, 1910, s. 7) a miestami aj „ohava, ošklivec, človek alebo zviera nepekného vzhľadu" (tak aj v Šariši a vých. Liptove). K týmto významom sa používa aj prídavné meno *paskudný*. Celkom bežne počujeme spojenia: *paskudný človek* (zlý, podlý), *paskudné gamby, gemby* (nepekné, neforemné pery), *paskudné ruky* (neprimerane veľké a dlhé ruky) a *paskuda paskudná* (pri zdôraznení slova *paskuda* ako nadávky).

Vo význame „lapaj, huncút" je slovo *paskuda, paskudník* rozšírené v gemerských nárečiach. Napr.: *Ti paskudnik edon, tajdeš uš het!* (Kameňany) — *Ale tot chlapčisko, aká je to paskuda!* (Kameňany) — *Jä ťi dám, ti paskuda!* (Slavošovce) — Doklad zo Sirku *Paskuda akási ňešistá!* zreteľne poukazuje na význam „špinavý, nečistý človek alebo zviera".

V Kálalovom Slovníku z literatúry aj nárečí (B. Bystrica 1923, s. 455) sú slová *paskuda, paskudník, paskudný* doložené z Turca a Detvy. Vykladajú sa takto: 1. škoda, nezbednosť, v zátvorke s otáznikom význam „ženská"(?) zo Šariša; 2. škodca, nezbeda, rozpustilec (i hostec). Uvádza sa tu aj sloveso *paskudiť* vo význame robiť neporiadok, huncútstvo.

Na východnom Slovensku (Spiš, Zemplín, časť bývalej Užhorodskej stolice) sloveso *paskudiť* s derivátom *zapaskudiť* značí „špiniť, znečisťovať, robiť neporiadok, zašpiniť", miestami na Spiši i „zavšivaviť". Napr.: *Ňepaskudz mi hižu zo struźľinami!* (Markušovce) — *Zapaskudzil sebe gerog i nohauki.* (Hlinné) — *Žobrák zapaskudziu cali dom.* (Sobrance) — *Mušim kurňik vičiscic, žebi še mi kuri ňezapaskudziľi.* (Letanovce).

V centrálnej časti zemplínskych nárečí (Komárany) sme zaznamenali derivát *spaskudzic še* (spaskudiť sa) vo význame „prejesť sa". Zaujímavý doklad na sloveso paskudiť máme v kartotéke Slovníka slovenských nárečí z Oravy. Je tu vo význame „maškrtiť" i „plakať" (Hor. Lehota).

Ukrajinčina pozná slovo *paskudník* vo význame „špinavec, ošklivec, ohavný, ošklivý, mrzký tvor" a sloveso *paskuditi* vo význame „špiniť" i „škodiť niekomu".

Ukazuje sa teda, že slová *paskuda, paskudník, paskudný* sú v slovenčine z významovej stránky bohatšie zastúpené, ako ich uvádza Slovník slovenského jazyka. Výskum v tomto smere nie je však ešte dokončený. Možno predpokladať, že po úplnom dobudovaní kartotéky Slovníka slovenských nárečí a výskume pre oblastné nárečové slovníky pribudnú aj ďalšie významy a deriváty.

Š. Lipták